

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ENTEGRASYON TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE ORTA
ASYA'DA DEVLETLERARASI İLİŞKİLERİN
EKONOMİ POLİTİĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

ARMAN GÖKHAN ARDA

**Tez Danışmanı
DOÇ. DR. SONER KARAGÜL**

Çanakkale – 2019

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ENTEGRASYON TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE ORTA ASYA'DA
DEVLETLERARASI İLİŞKİLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Arman Gökhan
ARDA

Tez Danışmanı
Doç. Dr.
Soner KARAGÜL

Çanakkale – 2019

TAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Entegrasyon Teorileri Çerçevesinde Orta Asya’da Devletlerarası İlişkilerin Ekonomi Politikası**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08/07/2019

Arman Gökhan Arda

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Arman Gökhan ARDA'ya ait Entegrasyon Teorileri Çerçevesinde Orta Asya'da Devletlerarası İlişkilerin Ekonomi Politikası adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Prof. Dr.
Mehmet Bülent
ULUDAĞ

Doç. Dr.
Soner KARAGÜL
(Danışman)

Doç. Dr.
Mustafa Turgut
DEMİRTEPE

Tez No : 10288133
Tez Savunma Tarihi : 29.07.2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

29.07.2019

ÖZET

ENTEGRASYON TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE ORTA ASYA'DA DEVLETLERARASI İLİŞKİLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Devletlerin değişik gerekçelerle kapasite artırma amacıyla giriştikleri bir teşebbüs olan entegrasyon, 20. Yüzyıl boyunca dünyanın değişik bölgelerinde daha sık başvurulmuş bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. Avrupa entegrasyonu 20. Yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve başarısıyla öne çıkan bir bütünleşme girişimi olup, diğer bütünleşme girişimlerini etkilemiştir. Avrupa Birliği'nin başarıları diğer bütünleşme teşebbüsleri için model olduğu gibi kuramsal düzeydeki çalışmaları da birlik ekseninde geliştirmiştir. Avrupa Birliği'ni temel alan entegrasyon kuramları başka bölgelerdeki olası entegrasyon teşebbüsleri için yeterli olamamaktadır. Bölgesel özellikler, bölgeye yönelik küresel politikalar ve güncel uluslararası siyasal konjonktür dikkate alınmaksızın bir bölgedeki entegrasyon potansiyeli ortaya çıkarılamayacaktır.

Orta Asya bölgesinde bütünleşme potansiyeli için öncelikle bölgenin ekonomik ve siyasal koşulları irdelenmektedir. Bölgenin sahip olduğu ekonomik kaynaklar ve bölgeye jeopolitik ve jeostratejik anlamda atfedilen değer ile Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'in Orta Asya politikaları ele alınmaktadır. Orta Asya'daki entegrasyon potansiyelinin ekonomi politik açıdan değeri ortaya konulurken küresel güçlerin bölgedeki entegrasyon potansiyeli üzerindeki etkileri incelenmektedir. Başarılı bir entegrasyonun sahip olması için gerekli ekonomik ve siyasal koşullar çerçevesinde Orta Asya'daki bir entegrasyonun olası olabirliği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi Politik, Entegrasyon, Entegrasyon Başarı Kriterleri, Jeopolitik, Orta Asya

ABSTRACT

ECONOMICAL POLITICS OF INTERNATIONAL RELATIONS IN CENTRAL ASIA IN THE FRAME OF INTEGRATION THEORIES

Integration that is an attempt from states to increase capacity for several reasons, has been drawing attention as a frequently referred method in different parts of the World. European Integration that has started from second half of 20th century affected other integration attempts with its success. As European Union had created a model for other integration attempts with its success, also the theoretical studies have developed around the Union axis. Integration theories that based on European Union could not be sufficient for other possible integration attempts in different regions. Without taking into account the regional characteristics, specific global politics for the region and international current political conjuncture, integration potential in that region are not going to be revealed.

For integration potential in Central Asia, the region's economical and political conditions are examined. The economical sources of the region, geopolitical and geostrategical value attributed to the area, and Russia, USA and China's Central Asia politics are discussed. The effect of global powers on the integration potential in Central Asia is examined while integration potentials economical value in the area is discussed. In the frame of necessary economical and political conditions for a successful integration, the possibility in Central Asia is discussed.

Key Words: Political Economy, Integration, Success Criteria for Integration, Geopolitical, Central Asia

ÖNSÖZ

Çocukluk yıllarımdan itibaren en büyük hayallerimden birisi olan Türk devletlerinin tek bir çatı altında birleşmesi düşüncemi, ekonomik veriler ve siyasal gerçekler ışığında inceleyerek Orta Asya’da gerçekleşecek bir bütünleşme hareketinin mümkün olup olmayacağını ortaya koymaya çalıştığım tez çalışmam boyunca ihtiyaç duyulan kaynakları elde etmede, ağırlıklı olarak konuyla ilgili yayınlanmış eserlerden, süreli yayınlardan, analizlerden, raporlardan, haberlerden, karar vericilerin açıklamalarından yararlanılmıştır. Güncel ve dinamik bir konunun işlenmesinden dolayı kurumların internet ortamındaki resmi siteleri ve yayınları, anket çalışmaları ve raporları araştırmanın sürdüğü dönem boyunca sürekli başvurulacak kaynaklar olmuştur.

Çalışmam boyunca en başta saat fark etmeksizin her zaman bana yardımcı olan danışman hocam Doç. Dr. Soner KARAGÜL’e, hem lisans hem de yüksek lisans döneminde Orta Asya’ya daha gerçekçi bir perspektiften bakmamı sağlayarak yine tez süresince önerileri ve görüşleriyle bana yol gösteren Doç. Dr. Mustafa Turgut Demirtepe hocama sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca bütün eğitim öğretim hayatım boyunca vermiş oldukları maddi ve manevi desteklerden dolayı başta babam olmak üzere aileme, stresimi paylaşan sevgili nişanlıma ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	ix
TABLOLAR	x
ŞEKİLLER.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ENTEGRASYON:

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Entegrasyon Kavramı ve Düşünsel Arka Planı	8
1.1.1. Farklı Kavramsallaştırmalar	9
1.1.2. Entegrasyon Düşüncesinin Doğuşu	13
1.2. Entegrasyon Kuramları	22
1.2.1. Federalizm (Birleşik Devletçilik)	23
1.2.2 Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)	24
1.2.3. Transactionalism (İletişimsel Etkileşimcilik)	27
1.2.4. Neo Fonksiyonalizm (Yeni İşlevselcilik)	28
1.2.5. Hükümetlerarasıcılık	30
1.2.6. Liberal Hükümetlerarasıcılık	32
1.2.7. Konstrüktivizm (İnşacılık)	34
1.2.8. Bütünleşme Teorilerinin Genel Değerlendirmesi	36

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ENTEGRASYONUN BAŞARI KRİTERLERİ VE ENTEGRASYON TÜRLERİ

2.1. Entegrasyonlarda Başarı Kriterleri	37
2.1.1. Ekonomik Entegrasyonların Başarı Kriterleri	38
<i>2.1.1.1. Kalkınma Düzeyi, Üretim Yapısı ve Kaynak Donatımı</i>	<i>38</i>
<i>2.1.1.2. Altyapı İmkanları</i>	<i>39</i>
<i>2.1.1.3. Ödemeler Dengesi ve Döviz Kuru</i>	<i>39</i>
<i>2.1.1.4. Milli Hakimiyet Anlayışı</i>	<i>40</i>
<i>2.1.1.5. Bölgesel Yatırım Politikaları</i>	<i>41</i>
<i>2.1.1.6. Ortaya Çıkacak Farklılıklar ve Tazmin Prensibi</i>	<i>41</i>
<i>2.1.1.7. Tamamlayıcılık ve Rakiplik Tartışması</i>	<i>41</i>
2.1.2. Siyasal Entegrasyonun Başarı Şartları	43
2.1.3. Entegrasyonlarda Başarı Kriterlerinin Genel Değerlendirilmesi	45
2.2. Entegrasyon Çeşitleri	46
2.2.1. Ekonomik Entegrasyon	46
2.2.2. Siyasal Entegrasyon	50
2.2.3. Etnik ve Dinsel Entegrasyon	55
<i>2.2.3.1. Yunan Bütünleşme Hareketi Olarak Megali İdea (Büyük Fikir)</i>	<i>56</i>
<i>2.2.3.2. Alman ve İtalyan Birliği'nin Kuruluşları ve Nasyonalizm</i>	<i>58</i>
<i>2.2.3.3. İsrail ve Tevrat Sınırları</i>	<i>60</i>
<i>2.2.3.4. Etnik ve Dinsel Entegrasyon Hareketlerinin Genel Değerlendirmesi</i>	<i>61</i>
2.3. Ekonomi Politik Açısından Uluslararası Entegrasyonlar	62
2.4. Coğrafi Açısından Uluslararası Entegrasyon Örnekleri	65
2.4.1. Amerika Kıtasındaki Entegrasyonlar	65
2.4.2. Avrupa Kıtasındaki Entegrasyonlar	66
2.4.3. Asya Kıtasındaki Entegrasyonlar	67
2.4.4. Afrika Kıtasındaki Entegrasyonlar	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REKABET BÖLGESİ OLARAK ORTA ASYA VE BÖLGENİN ENTEGRASYON POTANSİYELİ

3.1. Orta Asya Terimi ve Sınırları	72
3.2. Jeopolitiğin Tanımı	74
3.2.1. Jeopolitik Teoriler ve Orta Asya	77
3.3. Orta Asya Coğrafyası ve Jeopolitiği	80
3.4. Bölgenin Ekonomik Yapısı ve Potansiyeli	83
3.4.1. Ekonomik Bağımlılık Dönemi	85
3.4.2. Ekonomik Potansiyel	87
3.4.2.1. Nüfus Yapısı	88
3.4.2.2. Petrol ve Doğalgaz Rezervleri Tüketim ve Üretim Verileri.....	89
3.4.2.3. Enerji Fiyatları ve GSYİH Büyüme Oranları	91
3.4.2.4. Ekonomik Yapılar	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA'YA YÖNELİK KÜRESEL POLİTİKALAR

4.1. Rusya	96
4.1.1. Putin Öncesi Rusya'nın Orta Asya Politikası	96
4.1.2. Yeni Avrasyacılık	97
4.1.3. Putin Döneminde Yeni Avrasyacılık ve Enerji Kaynakları	100
4.1.4. Putin Dönemi'nde Rusya'nın Orta Asya Politikası	102
4.2. Çin	106
4.2.1. Çin'in Artan Enerji İhtiyacı	108
4.2.2. Enerjinin Güvenliği ve Temini	109

4.2.3. Çin Dış Politikasında Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya	111
4.2.4. Çin'in Orta Asya Politikalarında Enerji	112
4.2.5. Çin'in Orta Asya Politikasının Genel Değerlendirmesi	117
4.3. ABD	118
4.3.1. Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Orta Asya Politikası	119
4.3.2. 11 Eylül Sonrası ABD'nin Orta Asya Politikası	121
4.4. Orta Asya'ya Yönelik Entegrasyon Girişimleri	123
4.4.1. Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)	124
4.4.2. Avrasya Ekonomik Birliği	127
4.4.3. Bir Kuşak Bir Yol Projesi	131
4.4.4. Orta Asya'daki Entegrasyon Hareketlerinin Genel Değerlendirmesi	135

BEŞİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA ENTEGRASYON SÜRECİNİN

İMKAN VE SINIRLILIKLARI

5.1. Orta Asya ve AB'nin Entegrasyonun Amaçları ve Entegrasyonlarda Başarı Kriterleri Çerçevesinde Karşılaştırmalı Analizi	137
5.2. Orta Asya ve AB'nin Ekonomik Entegrasyonlarda Başarı Kriterleri Çerçevesinde Karşılaştırılması	139
5.2.1. Ekonomik Yapı Benzerliği	139
5.2.2. Tamamlayıcılık ve Rakip Olma	140
5.2.3. Altyapı İmkanları	141
5.2.4. Milli Hakimiyet Anlayışı	142
5.2.5. Ortaya Çıkacak Farklılıkların Tazmini	143
5.3. Orta Asya ve AB'nin Siyasal Entegrasyonlarda Başarı Kriterleri Çerçevesinde Karşılaştırılması	143
5.3.1. Coğrafi Yakınlık	144
5.3.2. Benzerlik	144
5.3.3. Karşılıklı Bağımlılık	146

5.3.4. Ortak Düşman Varlığı	147
5.3.5. Zihni Yakınlık	148
5.3.6. İşlevsel Menfaatler	149
5.3.7. Yapısal Çerçeve	150
5.3.8. Ortak Kimlik Benimsenmesi	151
5.3.9. Eski Bütünleşme Tecrübeleri	152
5.3.10. Üye Olmayan Devletlerin Entegrasyona Vereceği Tepkiler	157
5.4.Orta Asya’da Entegrasyonu Güçleştiren Başlıca Sorunlar	160
5.4.1. Kayıt Dışı Ekonomi	160
5.4.2. Benzer Ekonomik Yapılar	161
5.4.3. Etnik Sorunlar	161
5.4.4. Hazar’ın Statüsü	163
5.4.5. Ulaştırma Ağlarındaki Sorunlar	164
5.4.6. Su Sorunu	164
5.4.7. Sınır Sorunları	167
SONUÇ	169
KAYNAKÇA.....	176
ÖZGEÇMİŞ	202

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AEB	Avrasya Ekonomik Birliği
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APEC	Asya ve Pasifik İşbirliği
ASEAN	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BENELÜX	Belçika, Hollanda, Lüksemburg
BKBY	Bir Kuşak Bir Yol
BP	British Petrol
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
KEİ	Karadeniz İşbirliği Örgütü
NAFTA	Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Anlaşması
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TÜRKSOY	Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı

TABLOLAR

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 3.1.	Orta Asya Devletlerinin Çalışabilir Nüfus Oranı.....	88
Tablo 3.2.	Orta Asya Petrol Rezerv, Üretim ve Tüketimleri.....	89
Tablo 3.3.	Orta Asya Günlük Petrol Üretim ve Tüketim Verileri	89
Tablo 3.4.	Orta Asya Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervi	90
Tablo 3.5.	Orta Asya Yıllık Doğalgaz Üretim ve Tüketim Verileri	91
Tablo 3.6.	Orta Asya GSYİH Veriler	92
Tablo 3.7.	Orta Asya Devletlerinin Ekonomik Yapıları	93
Tablo 3.8.	Orta Asya Enflasyon ve İşsizlik Verileri	93
Tablo 3.9.	Orta Asya'ya Doğrudan Yabancı Yatırımlar	94
Tablo 4.1.	Ortalama Brent Petrol Fiyatları ve Rusya	101

ŞEKİLLER

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa
Şekil 3.1.	Kalpgah'ın Haritada Gösterimi.....	78
Şekil 3.2.	Son 20 Yılın Brent Petrol Fiyatı.....	92
Şekil 4.1.	Güney Çin Denizi Petrol Ticaret Verileri	107
Şekil 4.2.	Çin'de Petrol Tüketimi	108
Şekil 4.3.	Çin'in Enerji Yolları Haritası	109
Şekil 4.4.	Çin'in Ülkelere Göre Petrol İthalatı	111
Şekil 4.5.	Çin'in Ülkelere Göre Doğalgaz İthalatı	113
Şekil 4.6.	Doğu Türkistan'dan Geçen Enerji Yolları	115
Şekil 4.7.	BKBY Projesinin Haritada Gösterimi	133

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle beraber mesafelerin kısaldığı, sınırların geçirgenleştiği günümüz dünyasında devletler hem artan ekonomik rekabet hem de güvenlik endişeleri sebebiyle sorunların kollektif çözümü için iş birliğine yönelmektedir. Bu iş birliği hareketleri belirli konularda birkaç anlaşma ile sınırlı kalabileceği gibi belirli şartların karşılanması durumunda siyasal bütünleşmeye varan derin entegrasyon hareketlerine dönüşebilmektedir. Günümüzde dünyanın hemen hemen her bölgesinde görülen bu entegrasyon hareketlerinin en başarılı örneği Avrupa Birliği'dir. Buna bağlı olarak birçok kuram, Avrupa bütünleşmesini¹ açıklama ve/veya Avrupa bütünleşmesinin gelecekte nasıl bir hal alacağı konusunda bir yorumda bulunma ihtiyacıyla beraber ortaya atılmıştır.

Ekonomi ve politika arasındaki bağ günümüz devletlerinin küresel politikalarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Orta Asya bölgesine yönelik küresel projelerin odak noktası geçmişte doğrudan siyasi çıkarlar ve dünya hegemonyası iken günümüzde ekonomik faktörlerin siyasal çıkarların önüne geçtiği bir sürece girilmiştir. Bu bağlamda bölgenin transit konumu, enerji rezervlerinin zenginliği, 80 milyona yaklaşan yüksek doğum oranlarına sahip nüfusuyla giderek büyüyen pazar olma özelliği, jeostratejik konumu, Avrasya'nın merkezinde yer alması, uluslararası terör ve uyuşturucu merkezi olarak görülen Afganistan'a komşu konumu gibi faktörler bölgenin ekonomi politik önemini oluşturmaktadır.

Orta Asya bölgesindeki devletler tek başlarına ele alındığı zaman, küçük ölçekli ekonomileri ve yetersiz askeri yapıları sebebiyle küresel projelerin odak noktalarından olmasına rağmen ekonomik ve siyasal anlamda birçok yetersizliği barındıran yapılarının etkisiyle blok halinde hareket etmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaç ancak aralarında belli düzeyde bir entegrasyon gerçekleşmesi ile karşılanabilecek niteliktedir.

Bölgedeki bir çok sorunun kaynağının Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) mirası olduğu göz önüne alınırsa bu sorunların çözümü için de Orta Asya'nın aynı zamanda büyük bir siyasal ve ekonomik entegrasyon olarak tanımlayabileceğimiz SSCB

¹ Çalışma boyunca entegrasyon ve bütünleşme kavramları aynı anlama geldiğinden dolayı zaman zaman birbirleri yerine kullanılabilir.

düzeninin bazı özelliklerine yeniden kavuşması gerekmektedir. Bu doğrultudaki girişimler uzun yıllar boyunca birleşik bir Türk dünyası düşüncesiyle gerçekleşmiş ancak devlet yapılarından kaynaklanan sorunlar ve dış güçlerin müdahaleleri gibi etkenlerle istenilen başarı elde edilememiştir.

Çalışmanın konusu olarak Orta Asya'daki² ekonomik ve/veya siyasal entegrasyon hareketinin hangi durumlarda hangi şartlarda başarılı olup olamayacağı inceleneceğinden en başarılı entegrasyon örneği olan Avrupa bütünleşmesi özelinde oluşturulan kuramlardan, entegrasyona ilişkin farklı tanımlamalardan ve entegrasyon için gerekli başarı kriterlerinden yararlanılacaktır. Ancak söz konusu kuram, tanım ve kriterler Avrupa Birliği özelinde oluşturulduğundan diğer bölgelerde gerçekleşecek bütünleşme hareketlerini açıklama ve/veya yol gösterici olma konusunda beklentileri karşılamaktan uzaktır.

Entegrasyona dair kuram, tanım ve kriterler oluşturulurken, bütünleşme sürecine giren devletlerin kendine has özellikleri, dış güçlerin etkisi, uluslararası siyasi konjonktür ve güç dengesi gibi farklılıklar yeteri kadar dikkate alınmamakta veya bu farklılıklara hiç değinilmemektedir. Avrupa bütünleşmesinin gerçekleştiği süreç ve aktörler ile tezin konusu olan Orta Asya bölgesindeki aktörlerin sahip olduğu özellikler arasındaki ayrımlar göz önünde bulundurulduğunda Avrupa bütünleşmesinin Orta Asya bütünleşmesine, olduğu gibi uygulanması düşünülemez. Entegrasyon kuramlarının Orta Asya'ya uyarlanmasından ziyade Orta Asya devletlerinin kendine has özellikleri ve küresel politikalar dikkate alınarak bir inceleme yapmak daha rasyonel olanıdır. Devletlerin mevcut yapıları, bölgenin özellikleri, potansiyeli, jeopolitik konumu ve bölgeye yönelik küresel politikalarının entegrasyon potansiyeline etkisi üzerinde durulması gerekmektedir.

Bununla birlikte Orta Asya'da siyasi etkilerden arındırılmış ekonomik başarı kriterlerinden yararlanılarak ülkelerin mevcut ekonomileri ışığında hangi başarı koşullarının karşılanıp hangilerinin karşılanamadığı ortaya konulmalıdır. Her ne kadar Avrupa bütünleşmesi ile Orta Asya bölgesinin olası bir entegrasyon süreci arasında zaman, mekan, siyasi konjonktür gibi farklı olsa da günümüzde en başarılı entegrasyon hareketi olması sebebiyle Avrupa bütünleşmesinden elde edilen çıkarımlar diğer bölgeler için örnek

² Orta Asya bölgesi, farklı kaynaklarda bölgeye komşu bazı ülkeleri de dahil eden daha geniş tanımlarla karşımıza çıkmasına rağmen çalışmada Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan devletleri ile sınırlı tutulacaktır.

teşkil etmektedir. Ancak bu durum gelişmişlik düzeyi, mevcut ekonomik yapılar, altyapı imkanları gibi siyasi etkilerden görece bağımsız konuların entegrasyona katkıları konusunda yardımcı olmaktadır. Nitekim günümüzde ekonomi ile politika arasındaki inkar edilemez bağ ile birlikte ekonominin konusu olan bir çok kalem siyasi etki altında kalmaktadır. Ambargolar, yaptırımlar gibi siyasi krizler ekonomik sonuçlar doğurmakta ve ticaret verilerini olumsuz etkileyerek entegrasyonun başarısı için salt bir şekilde ekonomik veriler üzerinden inceleme yapılmasını yetersiz kılmaktadır.

Dünyada gerçekleşen entegrasyon hareketlerinin duygusal ve rasyonel motivasyonlara sahip olduğu görülürken bazı entegrasyon girişimleri bu iki özelliği de içinde barındırabilmektedir. Orta Asya bölgesinde bugüne kadar yapılan bütün bütünleşme teşebbüslerinde duygusal faktörün ağırlığı dikkat çekmektedir. Nitekim Türk dünyasına yönelik bütünleşme düşünce ve faaliyetleri ilk olarak 1800'lü yılların son çeyreğinde Rusya'daki Tatar Türkleri arasında ortaya çıkmıştır. Ceditçilik, Sosyalist Türkistan ve Basmacılar hareketi ile eylemsel boyuta geçen bu düşünceler amaçlarına ulaşamamıştır. Rusların Orta Asya'yı işgali ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu çift kutuplu düzen ile beraber unutulmaya yüz tutan Türk dünyasının bütünleşmesine yönelik faaliyetler SSCB'nin ani çöküşünün ardından Türkiye'de yeniden alevlenmiş ve plansız, programsız, bölge gerçeklerini görmezden gelen bir şekilde devlet politikalarına yansımıştır. 1990'lı yılların başına denk gelen bölgeye yönelik entegrasyon girişimleri, çeşitli iç ve dış etkenlerle beraber başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Söz konusu dönemdeki bu faaliyetler de 19. Yüzyıla benzer şekilde gerçekçilikten uzak duygusal söylemlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Hali hazırda Orta Asya'daki bütünleşmeyi ele alan birçok çalışmada da bu duygusal faktörlerin etkisi görülmekte, odak noktası olarak ortak soy ve kültür bağları ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda ortak soy ve kültür bağlarına ek olarak ekonomik ve siyasal gerçekler göz önünde bulundurularak bir inceleme yapılacaktır.

1990'lı yılların başında SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan genç cumhuriyetler, bağımsızlıklarının ilk yıllarında Sovyet mirası ekonomik sistemin olumsuz etkilerini her geçen gün aşmakta ve hem ekonomik hem de askeri anlamda güçlenmektedir. Ancak bu güç kapasiteleri bağımsız dış politika izleyebilecek düzeyde değildir. Nitekim bölgenin Sovyet mirası sorunları aşması yine SSCB dönemindeki bazı uygulamalara yeniden dönüşün gerçekleşmesi ile mümkündür.

Sınır sorunları, su kaynaklarının kullanımı, etnik sorunlar gibi etkenler bölgedeki istikrarsızlığın temel sebebi olmakla birlikte aynı zamanda bölge devletlerini işbirliğine yönelterek birbiriyle yakınlaştıracak nitelikte gözükmektedir. Ancak birçok çalışmada AB örneğindeki kömür ve çelik sorununun çözümünden başlayan iş birliğinin diğer alanlara yayılarak entegrasyona dönüştüğü teorik çerçevede kabul ediliyor olsa da, hali hazırda Orta Asya'daki sorunların iş birliği yerine istikrarsızlık yarattığı görünmektedir. Doğrudan Avrupa bütünleşmesi üzerinden yapılan incelemelerde dönemin iki kutuplu yapısı göz ardı edilmekte ve bu bağlamda Avrupa bütünleşmesine ABD tarafından verilen desteğe yeteri kadar önem verilmemektedir. Bu ve benzeri durumlar entegrasyon teorilerinin Orta Asya örneğine uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden çalışmada herhangi bir entegrasyon teorisine bağlı kalmaksızın başlıca teorilerin her birinin temel önerilerinin Orta Asya'daki karşılığı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Orta Asya'da ekonomik ve siyasal entegrasyonun gerçekleşebilmesi için bazı değişkenler üzerinden bir inceleme yapmak gerekmektedir. Söz konusu değişkenler Avrupa bütünleşmesi üzerinden elde edilen çıkarımların genel bir çerçevede diğer bölgelerdeki bütünleşme hareketlerine uyarlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Orta Asya bütünleşmesinin de bu bağlamda hem ekonomik hem de siyasal başarı kriterleri çerçevesinde incelenmesi Orta Asya'da gerçekleşecek bir entegrasyon hareketinin ne derecede başarılı olabileceğine dair verileri ortaya koymamızda yardımcı olmaktadır.

Orta Asya'da girişilecek bir entegrasyonun başarılı olabilmesi için cevap verilmesi gereken başlıca soruları şöyle sıralayabiliriz. (i) Orta Asya'da ekonomik ve siyasal entegrasyon mümkün müdür? (ii) Olası bir entegrasyon hareketi hangi şartlarda başarılı olabilir? (iii) Orta Asya ile Avrupa bütünleşmesi arasında benzerlikler var mıdır? (iv) Orta Asya devletlerinin tek başlarına girişeceği bir entegrasyon hareketinin başarılı olması mümkün değilse küresel güçlerin bölgeye yönelik politikalarıyla başarılı bir entegrasyon hareketi gerçekleşebilir mi? (v) Çin'in küresel politikalarının Orta Asya entegrasyonundaki rolü ne olabilir?

Bölgede gerçekleşecek bir entegrasyon sadece kuramlar veya başarı şartları değil bunun dışında küresel güçlerin bölgeye yönelik çıkarları ve bu çıkarları doğrultusunda geliştirdikleri politikalarıyla da doğrudan ilgilidir. ABD'nin Avrupa bütünleşmesine ekonomik ve siyasi desteğiyle beraber kazandırmış olduğu ivme ve üstlendiği rol göz

önünde bulundurulduğunda Orta Asya bölgesi için bu role bürünebilecek yegane devlet olarak küresel güçlerden Çin Halk Cumhuriyeti dikkat çekmektedir. Ekonomik ve askeri potansiyelinin yanı sıra küresel projelerinin özdeş çıkarlar doğrultusunda bölge ülkelerinin entegrasyonu ile uyumu Çin'i Avrupa için ABD ne ise Orta Asya için benzer bir konuma sokmaktadır.

Orta Asya için devletlerin tek başına girişecekleri bir entegrasyon hareketi ekonomik yapıları, ticaret verileri ve entegrasyonun başarı şartlarına dahil olan bir çok başarı unsuru göz önünde bulundurulduğunda kısa vadede mümkün görünmemektedir. Ancak bölge ülkelerinin eksiklerini tamamlayabilecek kapasitedeki Çin ile olan sınır komşulukları ve az önce bahsedilen örtüşen çıkarları doğrultusunda, küresel bir destek sonucunda entegrasyonun başarısı sağlanabilir. Orta Asya bütünleşmesi için gerekli olan ekonomik ve politik destek Çin tarafından küresel projelerini hayata geçirmek maksadıyla karlaşılabilecek olup, bu bağlamda Çin'in bölgeye yönelik politikaları dikkate değer bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Enerji teminindeki Orta Asya harici güzergahlar Çin için güvenlik tehdidi oluşturarak, Doğu Türkistan bölgesindeki sorunlar da görmezden gelinemeyecek bir yapıdadır. Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türkleriyle Orta Asya devletleri arasındaki soy bağları entegrasyon potansiyelinde Pekin'in rolünü belirleyici niteliktedir. Bu yüzden bölgede gerçekleşecek bir entegrasyon hareketinin böyle bir girişimle çıkarları örtüşen ve bu sebeple en büyük destekçisi olabilecek kapasitedeki Çin'e karşı duygusal motivasyon kaynaklarından beslenmesi, tehdit algısı oluşturma potansiyeli nedeniyle son derece sakıncalı görünmektedir. Çalışma boyunca Çin'in Orta Asya üzerindeki artan nüfuzuna ve Orta Asya bölgesinin Pekin için önemine değinilerek Bir Kuşak Bir Yol Projesi kapsamında bölge devletleriyle ilişkilerinin ne boyutta olduğunun ve bölge bütünleşmesi için Pekin hükümeti tarafından izlenen politikaların ne derece belirleyici olacağının üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde farklı düşünürlerin entegrasyon kavramının ne olduğuna dair getirmiş olduğu açıklamalar, tarih boyunca dünyanın farklı coğrafyalarındaki bütünleşme hareketlerinin entegrasyon kavramına katkıları ve uluslararası ilişkiler disiplindeki başlıca entegrasyon kuramları incelenecektir.

İkinci bölümde, başarılı bir entegrasyonun sağlanabilmesi için gerekli olan ekonomik ve siyasal koşullara değinilecek, ardından ekonomik, siyasal, etnik ve dinsel entegrasyonların hangi özellikleri barındırdıklarına söz konusu bütünleşme hareketlerinin örnekleri üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır ve son olarak ekonomi politik açıdan uluslararası entegrasyonlar ve günümüzde mevcut olan coğrafi açıdan dünyadaki başlıca entegrasyon hareketleri hakkında genel bilgiler verilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Orta Asya terimi açıklanıp sınırları çizilerek, bölgeye yönelik jeopolitik teoriler, bölgenin jeopolitik açıdan önemi ve bölge devletlerinin ekonomik potansiyelleri nüfus yapısı, enerji rezervleri, enerji tüketim ve üretim verileri, GSYİH ve büyüme oranları ışığında incelenerek ekonomik yapıları hakkında genel özelliklere değinilecektir.

Dördüncü bölümde Orta Asya bölgesine yönelik küresel politikalar incelenerek, Rusya, Çin ve ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının önemi, Orta Asya'nın bu devletler için neden önemli olduğu ve Rusya ile Çin'in başını çektiği entegrasyon hareketlerinden olan Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği ve Bir Kuşak Bir Yol projesi hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Son bölümde ise daha önce ortaya konulan entegrasyonların başarı şartları ışığında Orta Asya'da gerçekleşecek entegrasyon hareketinin başarı şansı ekonomik ve siyasal açıdan ele alınacak, entegrasyonun karşısındaki engeller yine siyasi ve ekonomik açıdan incelenecektir.

Bazı bölümlerde Türkiye'ye, Orta Asya coğrafyası ile aralarındaki tarihsel bağlar da gözetilerek atıfta bulunmaktadır. Ancak Türkiye bölge dışı bir aktör olduğundan dolayı çalışma kapsamının dışında bırakılmaktadır. Bu bağlamda çalışma SSCB'den bağımsızlığını kazanmış olan beş Orta Asya cumhuriyetinden Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı kapsamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ENTEGRASYON:

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Uluslararası İlişkiler disiplininin özellikle II. Dünya Savaşı Sonrası dönemine damga vuran ve günümüzde de farklı kuramlarla beraber geçerliliğini koruyan en önemli ilgi alanlarından birisi uluslararası entegrasyonlardır. Uluslararası ilişkilerde entegrasyonların önemi, hem bütünleşme konusunda uluslararası örgütlerin giderek artan nitelik ve niceliği hem de devletlerin vatandaşlarına karşı olan barış ve güvenlik sağlama sorumluluğunu yerine getirmekte tek başına yetersiz kalması sebebiyle artmaktadır³. Dünyanın hemen her bölgesinde var olan veya yeni ortaya çıkan entegrasyon hareketlerinin de bunlara eklenmesiyle entegrasyonu kavramsal ve kuramsal çerçevede açıklama çabaları artmaktadır.

Tayyar Arı'nın da bahsettiği üzere “bilimsel çerçevede temel kavramlara yüklenen anlamlar bakımından bilim adamlarında ciddi farklılıklar bulunduğu gözlemlenmektedir”⁴. Entegrasyon kavramı da tanımlanırken sahip olduğu türlü değişkenler ve her düşünürün kendine has zihin yapısından kaynaklı olarak farklı tanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Entegrasyonu kuramsal çerçeveye oturtmakta yine kavramsallaştırma konusunda yaşanan benzer problemlerden dolayı oldukça zordur. Kuramcılar ve kuramlar daha neyin incelendiği konusunda bile bir uyum sağlayamamışlardır⁵.

Tarihsel olarak baktığımız zaman, çeşitli coğrafyalara ve farklı motivasyon kaynaklarına sahip olabilen entegrasyon hareketleri olsa da günümüzde AB'nin ekonomik boyuttan siyasal ve sosyal boyuta geçmiş olmasıyla beraber teoriler genelde söz konusu birlik ve buna bağlı olarak ekonomi alanında başlayan entegrasyon hareketleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan teoriler AB'yi açıklamayı amaçlamakta ve diğer entegrasyon hareketlerine hem gereken önemi vermemekte hem de devletsel, bölgesel, konjonktürel vb. farkları gözetmediğinden dolayı rol model olma konusunda yeterli olamamaktadır. Üstelik modern entegrasyon kuramları düşüncenin eyleme dönüşmesinden

³ Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, MKM Yayıncılık, Bursa 2011, s. 429.

⁴ A.g.e., s. 21.

⁵ Armağan Emre Çakır, Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kuramları, Beta Basım, İstanbul 2001, s. 2.

ziyade eylemlerin sebep olduğu düşüncelerin sonucudur. Başka bir ifadeyle, Avrupa Birliği yeni bir gelişim göstermekte ve teorisyenler buna bir açıklama getirmektedir. Yani çağdaş entegrasyon teorileri, genelde bütünleşmenin nasıl olması gerektiğiyle değil nasıl olduğu veya ne olacağı ile ilgilenmektedir. Bu yüzden farklı bölgelerde, farklı düzlem ve öncüllere dayalı hareketlere yol göstermesi açısından yetersizdir. Yine de AB örneği tartışmasız dünyadaki en başarılı entegrasyon örneğidir. Bu sebeple başka bölgelerdeki potansiyel veya mevcut entegrasyon hareketlerini, Avrupa bütünleşmesi örneğinden yola çıkarak varılan bazı genellemeler ışığında incelemek gerekmektedir.

1.1. Entegrasyon Kavramı ve Düşünsel Arka Planı

Entegrasyon kavramı uluslararası ilişkilerdeki diğer birçok kavram gibi bütün durum, süreç ve sonuçları açıklama konusunda yeterli olan, üzerinde uzlaşmış bir tanıma sahip değildir. Kavramsallaştırmanın hangi tanımının hangi entegrasyon düşüncesi, girişimi veya hareketini açıklayacağı türlü değişkenlerin etkisine bağlı olduğundan net değildir. Başka bir deyişle, entegrasyon denince herkesin aklına gelen şey farklıdır. Entegrasyonun süreç olup olmadığı, amaç ve kapsamı, coğrafya ve devlet özelliklerine göre farklılığı, ortaya çıktığı dönemdeki uluslararası konjonktür, odak noktaları, çeşitleri, düzeyleri ve tarihsel arka planı gibi birbirinden son derece farklı değişkenleri bulunabilir. Bu bağlamda her entegrasyon hareketinin kendine has özellikleri ve tanımı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Genel olarak eylemlerin bir düşüncenin sonucu olduğu⁶ varsayımından yola çıkarsak entegrasyonlar da onları yaratan düşüncelerin birer ürünüdür. Entegrasyonların düşünsel arka planları çeşitlilik gösterebilir ve buna bağlı farklar da bulunabilir. Entegrasyon hareketleri ulusal çıkar gözetilerek ekonomik, askeri veya siyasi temelli olabilir. Bunun yanı sıra entegrasyona yönelik bazı uluslararası kuruluşlar üyeliğe kabul şartlarını oluştururken dinsel ve etnik faktörleri gözetenek hareket etmektedir⁷. Bu tarz hareketleri dinsel ve/veya ırksal bağların etkisinde duygusal temelli işbirlikleri veya bütünleşme hareketleri olarak nitelendirebiliriz. Örneğin, Karadeniz İşbirliği Örgütü (KEİ) ekonomi temelli rasyonel bir oluşumken, TÜRKSOY ırksal temellere dayalı, Türk halkları arasında kültürel bütünleşmeyi amaçlayan bir oluşumdur. AB'nin oluşumunda ise hem

⁶ İnsan düşüncelerini dil ve eylemleriyle ifade etmektedir. Martin Heidegger, Özdeşlik ve Ayrım, (Çev. Necati Aca), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1997, s. 52

⁷ Mehmet Seyfettin Erol, Hayalden Gerçeğe Türk Birleşik Devletleri, İrfan Yayınevi, İstanbul 1999, s. 23.

rasyonel hem de duygusal düşünsel arka plandan bahsetmek mümkündür. Son olarak entegrasyonun çıkış noktası zorunluluk da olabilir. Askeri anlamdaki ittifaklardan doğan bütünleşme hareketine örnek olabilecek bu durum için ABD'nin kuruluşunu gösterebiliriz.

Kısacası, modern anlamda uluslararası barışı sağlama motivasyonu ile ortaya çıkan entegrasyon hareketlerinin, düşünsel arka planında ulusal çıkar ve karşılıklı faydaya dayalı ekonomik yararların artırılması olabileceği gibi ırksal bütünleşme, dini birlik oluşturma veya belirli bir bölgeyi tek bir egemenin himayesine sokma gibi daha çok duygusallığa dayalı etkenlerden de bahsedebiliriz. Aynı zamanda bu entegrasyon hareketleri bize kavramın daha net anlaşılması ve her yönüyle ele alınabilmesi için bir çerçeve belirlenmesinde yardımcı olacaktır.

1.1.1. Farklı Kavramsallaştırmalar

Entegrasyon kelimesinin neredeyse bütün uluslararası ilişkiler kavramlarında görüldüğü üzere birbirinden farklı tanımları mevcuttur. Entegrasyon kavramıyla ilgilenen her teorisyen ya bir önceki tanıma yeni bir bakış açısı kazandırmakta ya da eklenti veya eleştiri ile entegrasyona yeni bir açıklama getirmeye çalışmaktadır. Entegrasyon, literatürde de farklı tanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Üzerinde uzlaşılan, tam olarak ne olduğuna dair bir görüş birliği mevcut değildir⁸. Bundan dolayı mümkün olduğunca fazla tanıma yer vermek özellikle entegrasyon kavramının anlaşılması için oldukça önemlidir. Ayrıca tezin ilerleyen bölümlerinde Orta Asya entegrasyonunu her açıdan inceleyebilmek hususunda gereklidir.

Entegrasyon kavramı Latince kökenlidir ve Latince'de yenilemek anlamına gelmektedir. Entegrasyon için parçaları bir bütünün içinde birleştirme anlamı ise Oxford English Dictionary'e göre ilk defa 1620 yılında kullanılmaya başlanmıştır⁹.

Entegrasyon kelimesinin Türkçe'deki karşılığı bütünleşmedir. Türk Dil Kurumu'na göre bütünleşme; Bireylerin, kişilerin, toplumsal kümelerin ya da daha geniş toplumsal bütünlüklerin, davranış düzenlerinin vb. değişik ya da çatışan birimlerinin uyumlulaşıp karşılıklı bağımlılık içinde

⁸ İbrahim S. Canbolat, Avrupa Birliği: Uluslarüstü Bir Sistemin Tarihsel, Teorik, Kurumsal ve Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2002, s. 101.

⁹ Emin Ertürk, Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar, Ezgi Kitabevi, Bursa 1993, s. 5.

birleşmeleri sürecidir. Bireyler ya da küme üyelerinin ortak amaçlar çerçevesinde toplanarak bağlayıcı bir birlik oluşturmaları durumudur¹⁰.

Entegrasyonun, uluslararası ilişkilerin ilgi alanına giren tanımı ise çok daha yakın bir tarihe denk gelmektedir. Entegrasyon kelimesinin, ayrı ülke ekonomilerinin tek bir ekonomik bölge oluşturma maksadıyla birleşmesi anlamında kullanımı Avrupa’da 1947, ABD’de ise 1949 yılından itibaren¹¹.

Entegrasyonu tanımlarken düşünürler genelde farklı özelliklerine odaklanmaktadır: Karl Deutsch entegrasyonu, aralarında karşılıklı bağımlılık bulunan birimlerin ayrı ayrı tek başlarına sahip olamadıkları özelliklere sahip yeni bir sistem meydana getirmeye yönelik ilişkileridir şeklinde tanımlamakta, iş birliğiyle kazanılan artan güç unsuruna atıfta bulunmaktadır. Ernst Haas ise siyasal aktörlerin yetkilerinin üye devletler üzerinde etkiye sahip kurumlara aktarılmasıyla entegrasyonlardaki ulus üstü kavramına vurgu yapmaktadır. Charles Pentland entegrasyon tanımında, devletlerin egemenliklerinin ortadan kalkmasının üzerinde durmaktadır. Keohane ve Nye ise entegrasyonu açıklarken, entegrasyon ile karşılıklı bağımlılık arasındaki doğrudan ilişkiye dikkat çekmektedir¹². Etzioni’de, Keohane ve Nye gibi entegrasyonun gerçekleşebileceği çeşitli alanların karşılıklı bağımlılığına ilgi duymaktadır¹³.

Hopkins ve Mansbach için entegrasyon bir değişim sürecidir ve entegrasyonun sonucunda “siyasal topluluk” ya da “bütünleşmiş toplum” ortaya çıkar. Entegrasyonlarda, diğer devletlerin karşı karşıya kalabileceği bazı problemlerden kaçınmak için şiddetin azaltılması, daha geniş ölçekli bir sistem ve karşılıklı bağımlılığının arttırılmasına odaklanılmalıdır¹⁴.

Gaddis’e göre, “Entegrasyon en genel anlamda bir bütünü oluşturmak için bazı şeylerin bir araya getirilmesi eylemi olup, bu, siyasi, iktisadi, dini ve kültürel alanlarda, ulusları ve halkları ayıran tarihi sınırların, engellerin ortadan kaldırılmalarıdır”¹⁵. Arı ise

¹⁰ TDK, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c0670fbed9883.97802463 (Erişim Tarihi: 04.12.2018).

¹¹ Emin Ertürk, a.g.e., s. 5.

¹² Tayyar Arı, a.g.e., ss. 429-453.

¹³ İbrahim S. Canbolat, 2002, a.g.e., s. 103.

¹⁴ Raymond F. Hopkins ve Richard W. Mansbach, Structure and Process in International Politics, Harper and Row Publishers, New York 1973, s. 279.

¹⁵ Mehmet Seyfettin Erol, 1999, a.g.e., s. 17.

uluslararası entegrasyonu, “iki veya daha fazla devlet arasındaki siyasal sürecin kurumsallaştırılması” olarak tanımlamakta, kendi ifadesiyle kavramsallaştırmaktadır¹⁶.

Entegrasyonun amaç ve kapsamı hangi tanımın söz konusu entegrasyonu daha iyi açıklayabileceği hususunda yardımcı olmaktadır. Kindleberger, entegrasyonun “kapsamı açıklanmadıkça hiçbir anlam ifade etmediğine” değinmektedir¹⁷. Deutsch, entegrasyonun kapsamını, evrensel ve spesifik topluluk olarak ikiye ayırmaktadır¹⁸. Ayrıca entegrasyonun amaç ve yararlarını “barışı korumak, daha büyük çok amaçlı kapasitelere ulaşmak, belli spesifik görevleri yapmak ve yeni bir imaj, kimlik kazanmak” olarak dörde ayırmaktadır¹⁹.

Bir başka önemli ayırmda entegrasyonların derinliği ile alakalıdır. Erol, entegrasyonlar konusunda bazı teknik konularla sınırlı bir birim oluşturulmasından egemenlik devriyle devletin ortadan kalkmasına kadar geniş bir sınır çizmektedir²⁰. Dedeoğlu ise entegrasyonu açıklarken, ilişkilerin hangi alan, düzey²¹ ve yoğunlukta geliştiğine önem vermektedir²². Burada derinlikten kast edilen ile yoğunluktan kast edilen aynı şeydir. Dedeoğlu, entegrasyonun yoğunluğuna biraz daha açıklık getirerek bunu “birlikte var olma” ve “iş birliği” olarak ikiye ayırmaktadır²³. Lindberg ve Scheingold’da entegrasyonun yoğunluğunu karar alma süreçlerine ilişkin belirledikleri beş ölçek üzerinden incelemekte, ayrıca bununla bağlantılı olarak entegrasyonları “düşük entegrasyon” ve “yüksek entegrasyon” şeklinde ayırma tabi tutmaktadırlar²⁴.

Entegrasyon terimi hakkında bilim adamları arasında, entegrasyonun bir süreç mi durum mu yoksa her ikisi birden mi olduğu konusunda da görüş ayrılıkları bulunmaktadır²⁵. Erdal, entegrasyonu, “en genel anlamıyla daha büyük siyasi veya ekonomik birimlerin ortaya çıktığı bir gelişim süreci” olarak tanımlamaktadır²⁶. Evans ve Newnham, bütünleşmeyi hem süreç hem de nihai hedef olarak görmekte, nihai hedef

¹⁶ Tayyar Arı, a.g.e., s. 437.

¹⁷ Emin Ertürk, a.g.e., s. 5.

¹⁸ Tayyar Arı, a.g.e., s. 430.

¹⁹ Tayyar Arı, a.g.e., s. 435.

²⁰ Mehmet Seyfettin Erol, 1999, a.g.e., s. 16.

²¹ Uluslararası entegrasyon kavramına ilişkin olarak yazarlar tarafından düzey ve yoğunluk çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktadır.

²² Beril Dedeoğlu, Adım Adım Avrupa Birliği, Çınar Yayınları, İstanbul 1996, s. 25.

²³ Beril Dedeoğlu, a.g.e., s. 27.

²⁴ İbrahim Serhat Canbolat, 2002, a.g.e., ss. 119-120.

²⁵ Merve İrem Yapıcı, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği” Dokuz Eylül Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 3, 2007, s. 132.

²⁶ Hamit Erdal, Uluslararası İlişkiler Kavram ve Olaylar Sözlüğü, Barış Kitabevi, Ankara 2012, s. 104.

olarak aktörlerin birleşmesi sonucunda oluşacak siyasi topluluğu kast etmektedir²⁷. Galtung ise entegrasyonu yeni bir aktör oluşturma süreci olarak ifade etmektedir²⁸.

Diğer bir ayrım da entegrasyon alanlarının ulusal ve uluslararası bütünleşme olarak iki başlıkta ele alınmasıdır²⁹. Bütünleşme bir devletin kendi sınırları içinde olabileceği gibi tamamen yabancı devletler arasında da gerçekleşebilir³⁰. Bu ve benzeri tanımlar ulusal bütünleşme süreçlerini 2. Dünya Savaşı sonrası özgürlüklerine kavuşan sömürge devletler üzerinden incelemektedir. Benzer durum Orta Asya Cumhuriyetleri için Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki bağımsızlıklarını kazandıkları dönem için de geçerlidir.

Son olarak entegrasyonların ortaya çıkış noktaları da farklı özellikler barındırabilir. Örneğin, ortak bir düşmana karşı gerçekleşen bütünleşme hareketleri güç unsurunu merkezine koyar. ABD'nin kuruluşu, 1775 yılında ortak bir düşmana karşı yapılan savunma ittifakının ardından 1787 senesinde kolonilerin birleşerek federal birliğe dönüşmesine dayanmaktadır³¹. Bu tarihsel arka planı olmayan, zorunluluktan gerçekleşen bir bütünleşmedir. Avrupa bütünleşmesinde ise durum farklıdır. Avrupa bütünleşmesi, Fransa ve Almanya arasındaki tarihsel düşmanlıkların bastırılmasında karşılıklı bağımlılığının artırılmasına ve buna bağlı olarak barışın korunmasına önem verir. Ancak bunun ardında derin tarihsel kökleri olan bir Hristiyan Birliği oluşturma inancı yatmaktadır.

Arı, kavramlara farklı anlamlar yüklenmesinin nedenleri olarak, “paradigmatik sorunları, bilimsel faaliyete farklı yaklaşımlarını ve farklı metodolojilerin benimsenmesini” görmektedir³². Entegrasyon kavramı, incelenen örneklerden de anlaşılacağı üzere, ortak bir tanıma sahip değildir. Düşünürler, bu kavramın farklı özelliklerine vurgu yapmaktadır. Yine de bir genelleme yapmak gerekirse, entegrasyon için, ortaya çıkış noktaları değişkenlik gösterebilen, kapsamı ve amacı belli olan, farklı yoğunluk ve alanlarda genelde karşılıklı bağımlılığa dayanan, değişik yöntemleri bulunan ve nihai olarak, amacına uygun bütünleşmeyi hedefleyen devletler, örgütler ve/veya halklar arasındaki etkileşimlerdir denilebilir.

²⁷ Graham Evans ve Jeffrey Newnham, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, (Çev. Ahsen Utku), Bilimevi Basın Yayın, İstanbul 2001, s. 107.

²⁸ Tayyar Arı, a.g.e., s. 437.

²⁹ H. Hande Orhon Özdağ (Ed.), Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul 2010, s. 176.

³⁰ Ahmet Emin Dağ, Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü, Anka Yayınları, İstanbul 2004, s. 259.

³¹ Raymond F. Hopkins ve Richard W. Mansbach, a.g.e., s.281.

³² Tayyar Arı, a.g.e., s. 21.

Entegrasyonun farklı tanımları birçok değişenin etkisindedir. Entegrasyon, onu gerçekleştirecek devletlerin jeokültürel, jeostratejik ve jeopolitiğiyle ilgilidir. Bu bağlamda Orta Asya'daki olası bir entegrasyon hareketini, Avrupa bütünleşmesinden yola çıkarak oluşturulan kavramsal ve kuramsal çerçeveye olduğu gibi uyarlamak devletlerin farklı özellikleri göz ardı edileceğinden dolayı son derece sakıncalıdır.

Entegrasyon ile ilgili yapılan tanımlamalardan yola çıkıldığında, Orta Asya bölgesinde entegrasyon potansiyelinin olabilirliğini değerlendirmek için böyle bir entegrasyonu oluşturmayı etkileyecek içsel ve dışsal etkenleri göz ardı etmek mümkün değildir. Bu bağlamda içsel etkenler olarak ortak siyasal ve hukuksal değerler, kültürel homojenlik, mevcut ekonomik, askeri ve teknolojik kapasite ve var olan etkileşimlerin yoğunluğu sıralanabilir.³³ Dışsal etkenler olarak ise devletlerin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar, güncel uluslararası konjonktür ve bölge dışı devletlerin bütünleşmenin gerçekleşeceği bölgeye yönelik politikaları kast edilmektedir. Söz konusu bölgedeki entegrasyon potansiyelini yukarıda değinilen içsel ve dışsal etkenleri göz ardı etmeden değerlendirmek, mümkün olan en rasyonel sonuca ulaşmak için kaçınılmaz görülmektedir.

Modern entegrasyon teorileri ve teorisyenleri, entegrasyon kavramının uluslararası ilişkiler literatürüne girdiği tarihten de anlaşılacağı üzere, kavrama genelde Avrupa bütünleşmesi özelinde açıklama getirmeye, kuramlar oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak Avrupa bütünleşmesine giden sürecin oldukça derin tarihsel arka planı vardır. Bu süreç aynı zamanda entegrasyon kavramının oluşmasına doğrudan katkı vermiştir. Asırlar boyunca düşünürler entegrasyon kavramını dolaylı da olsa kastederek Avrupa bütünleşmesi için düşüncelerini beyan etmiş ve bu vesileyle de entegrasyon kavramının oluşmasını sağlamışlardır. Bu bağlamda entegrasyon kelimesinin doğuşuna giden yolda atılan adımları ve kavramın adlandırılmadan önce hangi düşünce ve eylemler ile kast edildiğini incelemek gerekmektedir.

1.1.2. Entegrasyon Düşüncesinin Doğuşu

Modern entegrasyon teorisinin çıkış noktası, “ulusal dış politika çeşitliliğinin uluslararası barışı tehdit ederek anarşiye sebep olacağı varsayımına” dayanmaktadır³⁴. Fakat entegrasyon düşüncesinin tarihi farklı adlandırmalarla beraber, eylemsel ve düşünsel

³³ Bu konu entegrasyonun başarı kriterlerini de kapsamaktadır ve ileriki bölümlerde ayrı bir başlık altında daha detaylı incelenecektir.

³⁴ İbrahim S. Canbolat, 2002, a.g.e., s. 101.

boyutta modern anlamda kullanımına nazaran çok daha eskiye dayanmaktadır. Dünya üzerindeki neredeyse her milletin kendine ait, entegrasyon içeren bir ideali vardır. Bu idealler bazen bir milletin bütünleşmesi, bazen bir dinin gereği bazen de birden çok ulusun birleşmesini veya bu ögelerin birden fazlasını içerebilir. Aynı zamanda bütünleşme hareketleri, ekonominin dışında siyasal, sosyal, kültürel ögelere veya bu ögeler araç olarak kullanılarak belirli toplumlara ya da coğrafyalara yönelik olabilir. Bu bağlamda Orta Asya coğrafyasındaki bütünleşme hareketleri ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde inceleneceği için, az önce getirilen tanım doğrultusunda Amerika ve Arap coğrafyasındaki bütünleşme hareketlerinden kısaca bahsedilip daha sonra kavram ve kuramların oluşmasına tartışmasız en ciddi katkıların yapıldığı Avrupa coğrafyasındaki düşünce ve çalışmalar kronolojik olarak incelenecektir.

Arap Coğrafyası

Arap coğrafyasında çeşitli yöntemlerle bütünleşme amacı taşıyan düşünceler 19. yüzyılın sonlarından başlayarak 20. Yüzyılın ortalarına kadar hayat buldu. Düşüncenin özünü, Arapça konuşan insanların tek bir devlet altında birleştirilmesi oluşturmaktaydı. Söz konusu devletin sınırları Cezayir'den İran'a kadar uzanmaktaydı³⁵. Arap bütünleşmesinin düşünsel arka planında farklı zamanlarda Arap devlet sistemi, kurumlar oluşturulması veya birliğe kitle hareketleri ve parti politikalarıyla varılabileceği gibi fikirler etkili oldu³⁶.

Arap Birliği düşüncesini benimseyen Baas hareketi 1947-48 yılları arasında bütün Arap coğrafyasına yayılarak 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasına öncülük etti. Nitekim ilerleyen yıllarda Felsefetü's Savra adlı eserinde Nasır Arap Birliği konusundaki düşüncelerinden bahsetmiştir. 1958 yılında Suriye ve Mısır arasında siyasi bütünleşme sağlayarak kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti de bu düşüncenin bir ürünüdür. Ömrü ise sadece 3 yıl olmuş ve 1961 yılında dağılmıştır.

Arap coğrafyasında bir diğer bütünleşme hareketi ise 1945 yılında, altı ülkenin bir araya gelmesiyle kurulan ve Arap ülkeleri arasındaki ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal

³⁵ İsmail Kurun, "Arab Nationalism from a Historical Perspective: A Gradual Demise?", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, No: 13, 2017, s. 22.

³⁶ Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Arab-integration#ref1180937> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

ilişkileri düzenlemeyi amaçlayan Arap Ligi olarak adlandırılan oluşumdur³⁷. Bu düşüncenin arka planında ise, Arap ülkeleri arasındaki ekonomik ve politik entegrasyonu artırarak dünya siyasetindeki konumunu güçlendirme fikirleri yatmaktaydı³⁸. Bununla beraber Arap Ligi etnik temelliydi ve ekonomik, kültürel iş birliğinin yanında siyasi iş birliğini de amaçlamaktaydı. Arap Ligi 1960 ve 1970'lerde İsrail'e karşı yürütülen mücadelelerin sağladığı motivasyona bağlı olarak bazı kurumsal yapılanmalara giderek güçlenmiş olsa da 1978 yılında Mısır ile İsrail arasında imzalanan Camp David anlaşması ile parçalandı³⁹. Devam eden süreçteki Körfez Savaşları ise Arap dünyası arasındaki bağları iyice kopardı.

Birleşik Arap Cumhuriyeti sadece 3 yıl dayanabilmiş olması ve Arap Ligi'nin günümüzde özellikle Arap Devletleri arasında bulunan itilaflar nedeniyle işlevsiz bir örgüt haline gelmesiyle Orta Doğu coğrafyasında başarılı bir entegrasyon girişiminden bahsetmek söz konusu değildir. Ayrıca hem nitelik hem de nicelik olarak yetersizliğinden dolayı Arap bütünleşme hareketlerinin entegrasyon kavramına ciddi bir katkısı bulunmamaktadır.

Amerika

Amerika'daki bütünleşme hareketleri Latin Amerika'daki bütünleşme hareketi ve Kuzey ile Güney'in bütünleşme hareketleri olarak ikiye ayrılabilir. Söz konusu bütünleşme hareketleri Pan Amerikanizm olarak adlandırılmaktadır. Pan Amerikanizm kelimesi ilk defa 1888 yılında New York Evening Post'ta kullanılmıştır. Pan Amerikanizm Batı yarımküredeki uluslararası ekonomik, sosyal ve kültürel iş birliğinin sağlanmasını içerir. Bazı tanımlarda buna askeri ittifaklar ve anlaşmaların yapılması da eklenmiştir. Pan Amerikanizmi diğer etnik temelli hareketlerden ayıran en önemli özellik, ortak tarih ve kültür gibi değerler üzerinden hareket noktaları barındırmamasıdır. Aynı zamanda söz konusu bölge dünyanın geri kalanından hem coğrafi hem de tarihi olarak ayrılmaktadır. Nitekim bu ortak tarih ve kültür gibi değerlerin olmaması bölgeyi coğrafi açıdan ortak kader ve ortak Avrupa korkusu anlayışıyla birlik sağlanması yoluna itti⁴⁰.

³⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/arap-ligi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

³⁸ Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Arab-integration#ref1180937> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

³⁹ Jack Plano ve Roy Olton, The International Relations Dictionary, Clio Press, England 1988, s. 324.

⁴⁰ Encyclopedia, <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/political-science-and-government/international-organizations/pan-americanism> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

Pan Amerikanizm hareketinin kurucu babası, birçok kişi tarafından Simon Bolivar olarak kabul edilmektedir. En büyük hayali ise Hispanik Amerikalı devletler arasındaki askeri ve siyasi iş birliğini artırarak konfederal bir yapı oluşturmaktır⁴¹. Bu amacı doğrultusunda, 1822'den itibaren bölge devletlerine yönelik kongre çabalarına girişti ve 1826 yılında topladığı kongre ile ilk birleşme adımını attı. Ancak kongrede ortak savunma ve egemenliklerin desteklenmesi dışında uzlaşa sağlanamadı. İlk dört kongreden sonra ABD liderliğinde düşük yoğunluklu ancak daha kapsayıcı kongreler düzenlenmeye başladı. 1890 yılında Vaşington'da düzenlenen kongrede, daha sonra Pan-Amerikan Birliği adını alacak olan Uluslararası Amerikan Cumhuriyetleri Birliği kuruldu.

1898 yılından sonra ABD'nin bölgede artan etkisi bağımsızlık konusunda Latin Amerika devletlerini endişelendirmeye başladı. En büyük tedirginlik ABD'nin Latin Amerika ülkelerinin iç işlerine karışmasıydı. 1930'lardan sonra Hoover ve Roosevelt iç işlerine karışmamaya özen gösterdi ve ilişkiler bir nebze olsun yakınlaştı. İkinci Dünya Savaşı boyunca ilki dış işleri bakanları düzeyinde olmak üzere üç toplantı gerçekleşti. Bunların hepsindeki ana tema savaştan kaçınmak ve olası saldırılara karşı ortak müdafaaydı. ABD ise bu dönemde kültürel değerlerini ve ideallerini Latin Amerika'ya yaymaya çalışıyordu. 1945-1951 yılları arası ABD yöneticileri geleneksel Pan Amerikanizm düşüncelerini destekledi. 1948 yılında Dokuzuncu Uluslararası Amerika Konferansı'nda Amerika Devletleri Örgütü kuruldu. ADÖ 1951 yılında resmen faaliyete geçti⁴². Devam eden süreçte Soğuk Savaş'ın başlamasıyla beraber ABD daha çok ikili ilişkilere yöneldi. Hayati çıkarı gördüğü konularda defalarca bölge ülkelerinin iç işlerine müdahale etti. 1970 yılına gelindiğinde Pan Amerikanizm düşüncesi tamamen yok oldu. Günümüzde daha çok ticaret, göç, uyuşturucu gibi spesifik konularla sınırlı işbirlikleri söz konusudur⁴³.

Dünyanın çeşitli bölge ve milletlerinde, modern anlamdaki entegrasyon düşüncesinin doğuşuna kadar olan süreçte görülen entegrasyon hareketleri olsa da bunların günümüzdeki anlamıyla entegrasyon kavramına katkıları sınırlıdır. Modern entegrasyon kavramı ve kuramlarının oluşmasına en önemli katkılar Avrupa bütünleşmesine giden

⁴¹ Louise B. Ketz (Ed.), *Encyclopedia of American Foreign Policy*, Charles Scribner's Sons, New York 2002, s. 85.

⁴² T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/amerikan-devletleri-orgutu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

⁴³ Encyclopedia, <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/political-science-and-government/international-organizations/pan-americanism> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

yolda gerçekleşmiştir. Nitekim bütünleşme hareketleri arasında en başarılı olanı da Avrupa bütünleşmesidir. Bu bağlamda, Modern anlamda entegrasyon kavramı ile AB'nin düşünsel arka planı arasında tartışılmaz bir bağ vardır. Başka bir ifadeyle, günümüzdeki Avrupa bütünleşmesi, entegrasyon kavramını ortaya çıkaran sürecin olgusudur.

Avrupa

Entegrasyonun doğuşu çok eski tarihlere dayanmaktadır. İnsanlık eski çağlarında işlevsel sebeplerden dolayı entegrasyon hareketinin içine girmiştir. Hangi tanımdan yola çıkacağımıza göre entegrasyonun başlangıcını Antik Yunan'daki kent devletlerine⁴⁴ hatta Çatalhöyük'e⁴⁵ kadar götürülebilir. Ancak bu tanımlar modern anlamda entegrasyon deyince anlaşılan anlamı karşılamakta yetersizdir.

“Birleşik Avrupa fikri, kıtanın uzun tarihinde sık sık gündeme gelmiştir. Kutsal Roma İmparatorları, Napoleon, Hitler ve diğerleri, bazen dehşet veren yollarla, soylular ittifakı, etnik birlik vb. ideolojik temeller üzerinden kıtada birlik sağlamaya çalışmışlardır”⁴⁶. Tarih boyunca birçok düşünür, komutan ve devlet adamı Avrupa bütünleşmesine yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Avrupa bütünleşmesi fikrini ilk ortaya atan ve Avrupa'yı daha önce hiç olmadığı kadar birleştiren⁴⁷ kişi ise Kutsal Roma İmparatoru Şarlman'dır.

Avrupa bütünleşmesi fikri, hem birçok düşünür hem de Avrupa Birliği tarafından Şarlman'a dayandırılmaktadır. Şarlman 8. Yüzyılda Avrupa kavramını yaratan kişidir. Şarlman'ın hayali Hristiyan Avrupa'nın tek bir hükümdarın altında birleşmesiydi⁴⁸ ve bu hayalinde kısmen başarılı oldu. Batı Avrupa'yı daha önce hiç olmadığı kadar birleştirdi, büyük hayalinin ilk kısmını gerçekleştirdi. İmparatoriçe İrine'nin ölümünün⁴⁹ ardından iki

⁴⁴ Antik Yunan'da İyonya'da bulunan ve Polis olarak isimlendirilen kent devletleri yerli halklara karşı birleşmişlerdir. Academia, http://www.academia.edu/11868863/Antik_Yunanda_Polis_ve_Kolonizasyon (Erişim Tarihi: 29,12,2018). Yunan devletlerinin birleşmesi daha çok günümüzdeki askeri ittifakları andıran belirli bir amaca yönelik iş birliğinden ibarettir. Bu durum entegrasyon ile iş birliği arasındaki farkın anlaşılması açısından da önemlidir. Mehmet Gönülöbol, Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma, Sevinç Matbaası, Ankara 1975, s. 10

⁴⁵ Çatalhöyük kentsel hayata geçişin, dolayısıyla toplumsal bütünleşmenin en eski örneklerindendir. Kültür Varlıkları ve Turizm Genel Müdürlüğü, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-46251/catalhoyuk-neolitik-kenti-konya.html>, (Erişim Tarihi: 06.01.2019).

⁴⁶ Desmond Dinan, Avrupa Birliği Tarihi, (Çev. Hale Akay), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 17.

⁴⁷ Manuel Komroff, Charlemagne, Julien Messner Inc, New York 1964, ss. 181-182.

⁴⁸ Susan Banfield, Charlemagne, Chelsea House, New York 1986, s.103.

⁴⁹ Söz konusu dönemde iki büyük Hristiyan devletinden birinin(Bizans) imparatoriçesi olan İrine'nin Şarlman ile evlenmek için müzakerelere geçtiği çeşitli kaynaklarda yazmaktadır.

büyük Hristiyan devletini (Bizans ve Kutsal Roma) birleştirme ve barışı sağlama hayali⁵⁰ sona ermesine rağmen Şarlman'ın Avrupa bütünleşmesindeki yeri oldukça önemlidir⁵¹.

Avrupa bütünleşmesi düşüncesi ilerleyen yıllarda da düşünürler tarafından farklı türlerde dillendirilmiş ve böylece entegrasyon kavramı beslenmiştir. Ünlü İtalyan düşünür, yazar ve siyaset insanı Dante Allegri, *De Monarchia* (1312-1313) adlı kitabında, evrensel barış için dünya çapında bir imparatorluğun kurulmasını savunmaktaydı⁵². Fakat tekdüze bir imparatorluk istememekteydi. Dante için bu imparatorluk tek dil veya ulus anlamına gelmemekteydi⁵³. Savaşın önlenmesi için böyle bir birlik önermekte ayrıca bu birliği de insanlığın sadece Hristiyan olduğu varsayımına dayanarak⁵⁴ bir Hristiyan birliği şeklinde ifade etmekteydi. Hristiyanlık, Dante'nin evrensel imparatorluğunun bir nevi üst kimliği niteliğindedir. Bu yönüyle Dante dini, entegrasyona giden yol, birleştirici bir unsur olarak görmektedir.

Entegrasyon kavramının ilk zamanlarındaki en büyük dayanağı Hristiyanlıktır. Pierre Dubois, Dante'ye yakın tarihlerde kaleme aldığı *De recuperatione Terrae Sanctae* (1306) adlı eserinde Dante'nin evrensel imparatorluk görüşüne paralel olarak "Hristiyan prenslerin birleşerek bir federasyon kurmasını teklif etmekteydi"⁵⁵.

Tanınmış bir din adamı olan Emeric Cruce, 1623 yılında yayınladığı eserinde "dünyada barışın sağlanması için ticaretin geliştirilmesini" teklif etmişti⁵⁶. Bu yönüyle çağının çok ötesinde düşüncelere sahip olan Cruce, dolaylı yoldan da olsa entegrasyon kavramındaki karşılıklı bağımlılığın önemine ilk değinen kişidir. Ayrıca uyuşmazlıkların çözülmesi için oluşturulmasını önerdiği kurulda Hristiyan olmayan devletlerin temsilcilerine de yer vermiş ve öncülerinden bu konuda da ayrılmıştır.

Fransız devlet adamı Sully Dükü Maximilien de Béthune, 17. Yüzyılda Avrupa barışına giden yolu Avrupa devletlerinin bir federasyon çatısı altında birleşmesinde

⁵⁰ Manuel Komroff, a.g.e., s. 161.

⁵¹ Her sene kendi adına düzenlenen The Charlemagne Prize (veya Karl Ödülleri) adlı ödül, Avrupa'nın yeniden birleşmesine katkı yapanlara verilmekte ve Şarlman Avrupa Birliği'nin babası olarak kabul edilmektedir. Karlspreis, <https://www.karlspreis.de/en/the-charlemagne-prize/founders> (Erişim Tarihi: 01.01.2019).

⁵² John Joseph Rolbiecki, *The Political Philosophy of Dante Alighieri*, Salve Regina Press Catholic University of America, Washington D.C 1921, s. 11

⁵³ John Joseph Rolbiecki, a.g.e., ss. 56-57.

⁵⁴ Michael Gehler, Avrupa, (Çev. Özgür Pozan), İnkilap Kitabevi, İstanbul 2005, s. 13.

⁵⁵ Mehmet Gönlübol, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, Sevinç Matbaası, Ankara 1975, s. 27.

⁵⁶ Veysel Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Vipaş Yayın, Bursa 2001, s. 41.

görmekteydi⁵⁷. Söz konusu federasyon sadece Hristiyan devletlerinden oluşacak⁵⁸ ve birlik Türklere karşı kurulacaktı⁵⁹. Sully Dükü bu önerileriyle entegrasyonu sadece ortak değer ile sınırlamamakta aynı zamanda geçmiş zamanlarda sadece belirli amaçlara yönelik gerçekleşen askeri işbirliklerini ortak düşmana karşı kalıcı hale getirmeyi teklif etmekteydi.

1712 yılına gelindiğinde, yazar Saint Pierre, Perpetual Peace (Daimi Barış) adını verdiği eserinde, “Avrupa senatosu oluşturulması ve federe hükümdarlık delegelerinin en yüksek otorite olarak düzenli toplanmalarıyla gerçekleşmesi gereken bir barış planı sundu”⁶⁰.

J.J. Rousseau’ya göre savaşın önlenmesi için, hükümdarların(devletlerin) mutlak güçlerinin ve bağımsızlıklarının azaltılması gerekiyordu. Bu bağlamda Rousseau, Avrupa’nın birleştirilmesi için kurulacak birliği üye devletlerin iç işlerine müdahale hakkını da içeren federal bir yapı olarak önermiştir. Entegrasyonlarda yetki devrine ve ulusal egemenliklerden tavize dair Rousseau’nun yaptığı bu öneri bütünleşme kavramı için oldukça önemlidir.

Immanuel Kant, Sonsuz Barışa Doğru (1795) adlı çalışmasında Rousseau gibi “federasyonlara ulaşmanın yolunun cumhuriyetlerden geçtiği” tezini savunuyordu⁶¹. Ancak Rousseau’dan farklı olarak, birliği Avrupa ile sınırlamamakta ve evrensel olmasını önermekteydi. Kant uluslararası anlaşmazlıkları hukuki yollarla çözecek, gerekli organlara sahip evrensel bir örgütün kurulması düşüncesindeydi. Kant’ın bu görüşleri ulus ötesi kuruluşlara yönelik atılacak adımlara ilham kaynağı olma niteliğindeydi.

19. yüzyılda gerçekleşen iki birleşme AB’ye giden süreçte ayrıcalıklı yere sahiptir. Bunlar, 38 küçük Alman Devleti arasındaki iç gümrüklerin kaldırılması ve dışarıya karşı ortak tarife izlenmesini içeren Alman Gümrük Birliği ve küçük İtalyan devletlerini bir araya getiren İtalyan Birliği’nin kurulmasıdır. Her ne kadar ulusçu bütünleşme hareketleri

⁵⁷ David Ogg, Sully’s Grand Design Of Henry IV from the Memoirs of Maximilien de Béthune, duc de Sully, Sweet and Maxwell Limited, London 1921, ss. 10-56.

⁵⁸ Michael Gehler, a.g.e., s. 23.

⁵⁹ Veysel Bozkurt, a.g.e., s. 42.

⁶⁰ Michael Gehler, a.g.e., s. 27.

⁶¹ Michael Gehler, a.g.e., s. 30.

olarak gözüксе de bu hareketler Avrupa'daki siyasi ve ekonomik entegrasyonun öncülleri niteliğindedir⁶².

Konstantin Frantz ve Friedrich Naumann Avrupa bütünleşmesinde federal bir Almanya'yı kilit rolde görmekteydi. Federal bir Almanya'nın Avrupa birleşmesinin çekirdeğini oluşturacağı ve böyle bir birleşmenin daha sonra Hristiyanlığın bağlayıcı gücü ile bütün Avrupa'ya yayılacağı görüşündeydiler⁶³. Alman emperyalizminin de çıkış noktası olan bu düşünceler daha çok askeri politik yönleriyle dikkat çekmekteydi. Bu görüşler ilerleyen tarihlerde Avrupa bütünleşmesinin, Alman güçleri tarafından askeri yöntemlerle denenmesi hususunda ilham verici oldular.

Son olarak Avrupa bütünleşmesi düşüncesi Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Kont Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi önderliğinde hayat buldu. Kalergi, 1922'de Pan Avrupa hareketini başlattı ve Pan Avrupa idealleri doğrultusunda hitap ettiği parlamenterlerden ulusal egemenlikten fedakarlığa kendilerini alıştırmalarını istedi. Kalergi'ye göre kurulacak birlik Sovyet, Britanya ve Amerika gibi güçler karşısında yeni bir güç olarak ortaya çıkacaktı. Bu güç ise Fransa ve Almanya'nın iş birliği ile gerçekleşebilecekti. 1929 yılına kadar olan dönemde çok sayıda fonksiyonel iş birliğine gidilmiştir ancak bunlar Avrupa Birliği'nin kurulması için yeterli olmamıştır⁶⁴. Pan Avrupa Hareketi ise İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber sona ermiştir.

Avrupa bütünleşmesi, entegrasyon kavramının oluşumuna 8. Yüzyıldan başlayarak günümüze kadar inkar edilemez katkılar yapmıştır. Yaklaşık on bir asır boyunca gelişen ve geliştirilen düşünceler neticesinde entegrasyon kavramını olgunlaştırmıştır. Entegrasyon, Avrupa coğrafyasında ortaya çıkan düşünceler görmezden gelinerek düşünülemez. Bu bağlamda yukarıda verilen bilgiler ışığında, hem entegrasyonu genel bir çerçeveye oturtmak hem de entegrasyon kavramının daha iyi anlaşılması için bazı çıkarımlarda bulunmak faydalı olacaktır.

Öncelikle entegrasyonlar farklı yöntemlerle oluşturulabilir. Yöntemden kastedilen entegrasyonun gerçekleşmesi askeri, ekonomik, siyasi veya fikri hareketlerden hangisinin veya hangilerinin kullanılacağıdır. Avrupa bütünleşmesi örneğinde bütün yöntemlerin farklı zamanlarda kullanıldığı görülmektedir.

⁶² İbrahim S. Canbolat, Avrupa Birliği ve Türkiye, Alfa Akademi, Bursa 2011, ss. 109-113.

⁶³ Michael Gehler, a.g.e., s. 38-42.

⁶⁴ Veysel Bozkurt, a.g.e., s. 47-50.

İkinci olarak neredeyse bütün düşünürler ortak bir üst kimliğe önem vermişlerdir. Avrupa için bu üst kimlik çoğu zaman Hristiyanlık olmuştur. Bunun yanı sıra Avrupalılık üst kimliği yaratılmaya çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle entegrasyona katılacak aktörler arasında, birleştirici bir unsur aranmıştır.

Bir diğer husus da entegrasyonun sınırları hakkındadır. Bütün düşünürler sınırlarını belirlemişlerdir. Bu sınırlar bazen sadece Almanya'yı bazen de bütün dünyayı kapsamaktadır ancak hepsinde sınırlar belirlidir.

Entegrasyon için her düşünürün mutlaka bir motivasyonu olmuştur. Entegrasyon hareketlerinin de bir motivasyon kaynağı olmalıdır. Bu dünya barışı, ulusal bütünleşme veya dinin gereği gibi daha da çeşitlendirilebilecek birçok türde karşımıza çıkmaktadır.

Bütün düşünürler entegrasyona bağlı yeni bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu yapı genelde federasyon olarak düşünülmüştür. Bu yeni yapı aynı zamanda bir siyasi aktör olabilir. Söz konusu yeni yapı ya önceki yapıları tamamen içine alarak oluşmakta ya da önceki yapıların egemenliklerini kısıtlamaktadır.

Son olarak entegrasyonun gerçekleşmesi devlet yöneticilerinin bu yönde hareket etmelerine bağlanmıştır. Entegrasyonun ana aktörleri olarak bireyler veya halk değil devletin kendisi daha doğrusu devletin yönetenler görülmektedir.

Çıkarımlardan ve daha önce yapılan tanımlardan anlaşılabacağı gibi entegrasyonun tanımını yasalaştırmak son derece zordur. Bir çok değişeni bir arada bulunduran entegrasyon için ana hatlarıyla belli ve genel geçer kabul edilen özelliklerini içeren esnek tanımlar yapmak kapsayıcılığı ve açıklayıcılığı açısından daha makuldür.

Entegrasyon kavramının doğuşu anlaşılabacağı üzere Avrupa bütünleşmesiyle ilişkilidir. Avrupa Birliği tartışmasız dünyadaki en başarılı entegrasyon örneğidir. AB'ye giden yolda ortaya çıkan fikirler asırlar boyunca birbirini beslemiş ve Avrupa Bütünleşmesi sağlanırken ilham kaynağı olmuştur. Ancak 8. yüzyıldan 19. yüzyılın ortasına kadar ortaya atılan bu düşünceler genelde Avrupa'nın nasıl birleşeceği sorusuna cevap aramaya yöneliktir. 19. yüzyılın ikinci yarısına girerken Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun kurulması ve ardından hızla gerçekleşen bütünleşme hareketleri ise kuramcılarını daha çok AB'nin ne olduğunu açıklamaya yöneltmiştir. Günümüzdeki entegrasyon kuramlarının neredeyse tamamı da AB'nin ne olduğuna ve/veya ne olacağına

cevap aramaktadır. Bu bağlamda entegrasyon kavramı incelenmekte ve ona yeni bakış açılarıyla farklı anlamlar kazandırılmaktadır.

1.2. Entegrasyon Kuramları

Milyonlarca insanın ölümüne sebep olan Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle, dünyada daimi barışın entegrasyon ile sağlanabileceğine inanan bazı kuramcılar tarafından çeşitli teoriler tasarlanmıştır. Uluslararası ilişkiler disiplinin temel yaklaşımlarından olan idealizm ve realizm söz konusu entegrasyon teorisyenlerinin oluşturulmasında etkili olmuştur. Realist çerçeveden bakan düşünürler devletlerin egemenliklerine önem veren entegrasyon teorilerini geliştirirken, idealist bakış açısına sahip teorisyenler ulus devleti ya önemsemeyerek ya da etkinliğini yok edebileceğine inanarak kuramlarını şekillendirmiştir.

İki dünya savaşına ve en başarılı bütünleşme girişimine sahne olmasından dolayı Avrupa kıtası entegrasyon teorisyenlerinin özel ilgi alanı olmuştur. Bu sebeple, daimi barışı hedefleyen teorisyenler Avrupa coğrafyasına yönelik bütünleşme kuramları geliştirmiştir. Bölgede AKÇT'nin imzalanmasıyla başlayan ve AB'nin kurulmasına kadar varan bütünleşme süreci ise teorisyenlerin üzerinde en çok yoğunlaştıkları entegrasyon hareketi olmuştur. Burada yapılabilecek en önemli ayırım bahsi geçen teorilerin Avrupa bütünleşmesi başlayana kadar bir rol model ortaya koymaya çalıştıkları daha sonra ise bütünleşme sürecini açıklamaya ya da geleceğini tartışmaya yöneldikleridir.

Entegrasyon kuramları ile alakalı olarak söylenebilecek diğer farklılık ise teorilerin sadece Avrupa'ya yönelik olmasından dolayı çoğu zaman bölge dinamiklerinin dikkate alınarak tasarlandığıdır. Nitekim bölgeye yönelik olmayan teorilerde bütün dünyayı kapsayıcı teorilerdir ve her iki durum da başka coğrafyalarda gerçekleşen veya gerçekleşebilecek bütünleşme hareketlerine teorik anlamda kısıtlı katkı verilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Son olarak Avrupa entegrasyon süreci boyunca ortaya çıkan teoriler, birbirlerinin yapıcı eleştirileri veya karşıt tezleri olarak tasarlanmıştır. Buna istinaden birçok çalışmada yapılan incelemelerin, teorilerin ortaya çıkış tarihlerini esas aldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmada da entegrasyon kuramları oluşturulma tarihleri gözetilerek kronolojik sıralayla incelenecektir.

1.2.1. Federalizm (Birleşik Devletçilik)

Federalizm, en genel anlamıyla İki veya daha fazla devletin egemenlikten kaynaklanan yetkilerinin birçoğunun yeni oluşturulacak üst otoriteye devredilmesidir. Bütünleşmeye giden yolda en önemli aktörler siyasi elitlerdir. Birlik oluşturma siyasi elitin bilinçli karar verme sürecine dayanır. Federalizm, savaşın sebebi olarak, egemen devletlerin anarşik yapıda kendi çıkarlarının peşinden koşmalarını görmekte ve barış için devletlerin egemenliklerinin üst bir federal organa devredilmesini önermektedir⁶⁵. Bu anlayış üst otoritedeki merkez ile federal devleti oluşturan devlet, eyalet veya kantonların yetki paylaşımını esas alır. Merkez hükümet genelde dış siyaset ve güvenlik konularında tam yetkilidir ve seçimle başa gelir. Bu tarz örgütlenmeler tek bir savunma gücüne sahip olur. Merkez ile devletler arasındaki egemenliğin sınırı ise aralarında imzalanacak anayasaya göre değişkenlik gösterebilir⁶⁶

Hegel ve Rousseau gibi düşünürler tarafından geliştirilen federalizm, kuramsal anlamda bakıldığında zaman bütünleşme konusunda ortaya çıkan ilk teoridir⁶⁷. Tarihsel olarak, daha doğru pratikteki federaliz örnekleri ise ilk çağ İsrail devletine kadar uzanabilecek çok eski bir geçmişe dayanmaktadır. Benzer birliktelik Persler ve Romalılar'a karşı Yunan birliklerinde de görülmektedir⁶⁸. Bunu, Avrupa'da kurulan İtalyan şehir devletleriyle ya da 1579'un Alman Federal Cumhuriyeti ile örneklendirebiliriz⁶⁹. Yine 13 koloninin birleşerek Amerika Birleşik Devletleri'ni kurması da federalizmin en belirgin örneklerindendir⁷⁰.

Federalizm düşüncesiyle ilgili ilk çağdaş tasarımlar ise Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa Birleşik Devletleri'nin oluşturulması fikri ile Kalergi tarafından öne sürüldü. Savaş sonrasında Jean Monnet, Walter Hallstein gibi etkili kişiler de bu düşüncüyü desteklemeye başladı. Buna rağmen 1949 yılında ortaya çıkan Avrupa Kurulu hükümetlerarasıcılık destekçisi İngilizlerin etkisiyle federalizm düşüncesinin yavaş yavaş erimesine sebep oldu⁷¹.

⁶⁵ Andrew Heywood, Küresel Siyaset, (Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), Adres Yayınları, Ankara 2011, s. 570.

⁶⁶ Armağan Emre Çakır, a.g.e., s. 11.

⁶⁷ Andrew Heywood, a.g.e., s. 569.

⁶⁸ Armağan Emre Çakır, a.g.e., s. 11.

⁶⁹ Mehmet Seyfettin Erol, 1999, a.g.e., s. 26.

⁷⁰ Armağan Emre Çakır, a.g.e., s. 12.

⁷¹ Armağan Emre Çakır, a.g.e., ss. 12-13.

Federalizme üzerine, düşünürler tarafından yapılan akademik tartışmalar diğer entegrasyon teorilerine göre kısıtlıdır. Bunun sebebi ise federalizmin siyasal projeler ve zihinlerde ki özel amaçlarla olan bağıdır⁷². Bu durum farklı tanımlamalara yer verilmesine neden olmaktadır. Yine de farklı yaklaşımlara rağmen federalistlerin üzerinde uzlaştıkları en önemli konulardan birisi siyasal problemlere siyasal çözümler gerektiğidir⁷³. Diğerisi ise Uluslararası barışın sağlanabilmesi için ulus devletler ortadan kaldırılmasıdır. Bu özellikleriyle federalizm hem en sıkı bütünleşme yolu⁷⁴olarak idealist bir yaklaşımdır hem de yine aynı özelliklere bağlı olarak konfederal yaklaşımdan ayrılır.

Federalizme yöneltilen iki temel eleştiri vardır. Bunlardan birincisi, Federalizm üzerine, düşünürler tarafından yapılan akademik tartışmaların diğer entegrasyon teorilerine göre kısıtlı olması hakkındadır. Bu sebeple federalizm entelektüel bir gelişme alanı bulamamıştır. İkincisi ise ulus devletlerin egemenlik devrine yönelik hassasiyetini görmezden gelmesiyle ilgilidir. Nitekim federalizm, ikinci eleştirisine bağlı olarak ulus devletlerin egemenliklerinin gizlice devrine yönelik düşünceleriyle David Mitrany öncülüğünde ortaya atılan işlevselcilik düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur⁷⁵.

1.2.2. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)

Entegrasyon kuramları arasında işlevselci yaklaşım merkezde yer almakta⁷⁶ aynı zamanda “çağdaş entegrasyon teorileriyle ilgilenenlerin temel hareket noktasını” oluşturmaktadır⁷⁷. İşlevselci yaklaşım, “2. Dünya Savaşı sırasında David Mitrany tarafından geliştirilmiştir”⁷⁸. Mitrany “A Working Peace System” adlı çalışmasında işlevselciliğin ana argümanlarını belirlemiş ve daimi barışın yolunu aramıştır⁷⁹.

Mitrany işlevselci yaklaşımı ele alırken uluslararası bağların entegrasyona nasıl öncülük edebileceği, aşırı milliyetçiliğin nasıl azaltılabileceği ve bunlara bağlı olarak daimi barışın nasıl sağlanabileceği sorularıyla ilgilenmiştir⁸⁰. Mitrany için cevap aranan en

⁷² Ben Rasamond, *Theories of European Integration*, St. Martin's Press, New York 2000, s. 23.

⁷³ Ben Rasamond, a.g.e., s. 28.

⁷⁴ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Uluslararası Entegrasyon Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 1, N: 1, 2004, s. 4.

⁷⁵ Sinem Akgül Açıkmeşe, a.g.e., 2004, s. 5.

⁷⁶ Ben Rasamond, a.g.e., s. 31.

⁷⁷ Tayyar Arı, 2011, a.g.e., s. 431.

⁷⁸ Haydar Çakmak (Ed.), *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014, s. 140.

⁷⁹ Mehmet Seyfettin Erol, ,1999, a.g.e., s. 24.

⁸⁰ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Macmillan Publishing Company, New York 1993, s. 241.

önemli sorun ise, daimi barışı sağlamak için devletlerin nasıl birbirlerinden uzak tutulacağından ziyade onların nasıl bir araya getirileceğidir. Fonksiyonalist teori bu sorunsala çözüm olarak devletlerin çatışan çıkarlarının uzlaştırılması yerine ortak sorunların iş birliği içerisinde çözümüne odaklanmayı önermektedir. Mitrany’de bu görüşü gerçek barışa giden yolun “devletlerin bir arada varolmasını sağlamaktan değil, onların birlikte hareket etmesinden geçtiğini” söyleyerek desteklemektedir⁸¹.

İşlevselcilerin temel önerisi olan barışın sağlanmasında izlenecek yol, devletler arasında işlevsel örgütler aracılığıyla aşamalı bir şekilde bağ kurulmasıdır⁸². Mitrany, belirli işlevleri gerçekleştirecek ve bu işlevlerle bağlantılı olacak şekilde kurulması gereken yeni otoriteler için, devletlerin egemenliklerinden bir parça vazgeçeceklerini düşünmektedir. Bu iş birliğinin sınırlarını “federal yapı oluşturmaya kadar varabilecek” bir süreç olarak görmektedir⁸³.

İşlevselciliğe göre, yüksek politika olarak adlandırılan konulardan devletlerin entegrasyonu olası değildir. Onun yerine devletler ortak çıkarları olan ve az politize edilmiş konularda daha kolay iş birliğine gidebilirler ve böylelikle uluslararası örgütlenme sağlanabilir⁸⁴. Bu örgütler ekonomi veya savunma gibi alanlardan ziyade, görece önemsiz çeşitli teknik konularla ilgili olmalıdır⁸⁵. Teknik bir alanda yapılacak başarılı iş birliği diğer alanlara da sıçrayacak ve yeni işbirliklerini tetikleyecek böylece daha geniş çaplı bir entegrasyona giden yolda atılan ilk adım olacaktır⁸⁶. Bunun neticesinde de “dallanma” adı verilen süreç gerçekleşecektir⁸⁷. Mitrany bu sürecin sonunda “fonksiyonel iş birliğinin uluslararası iş birliğine dönüşerek dünya barışının korunacağını” savunmaktadır⁸⁸.

Mitrany, işlevselcilik kuramında, devletlerin egemenlik devrinin gizlice gerçekleşeceği bir yöntem belirlemiştir. Buna göre, dallanma adını verdiği süreç sonunda devletler arasındaki karşılıklı faydaya dayalı iş birliği artacak ve yöneticiler bunun çözülme maliyetini üstlenmekten kaçınacaktır, dolayısıyla ekonomik iş birliği siyasal bütünleşmenin gelişimine katkıda bulunacaktır. Mitrany realistlerin aksine, devletler arası

⁸¹ Tayyar Arı, 2011, a.g.e., s. 433.

⁸² John McCormick, Understanding The European Union, Palgrave Macmillan, New York 2005, s. 13.

⁸³ Tayyar Arı, a.g.e., s. 433.

⁸⁴ Haydar Çakmak (Ed.), a.g.e., s. 141.

⁸⁵ John McCormick, a.g.e., s. 13.

⁸⁶ David Mitrany, A Working Peace System, Oxford University Press, London 1943, s. 35.

⁸⁷ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, a.g.e., s. 241.

⁸⁸ Tayyar Arı, a.g.e., s. 431.

etkileşimleri “değişken toplamı” ya da “artı toplamı oyun” olarak görmekte ve uluslararası ilişkilere idealist bir çerçeveden bakmaktadır⁸⁹.

İşlevselciliğin savaşı önleme ve barışı sağlama varsayımları Clude tarafından üç noktada özetlenmektedir. Öncelikle savaş eşit ve adil olmayan dağılımından kaynaklanmaktadır. Bunun çözümünü ekonomik kalkınmanın sağlanması ve halkın refah seviyesinin yükseltilmesinde görmektedir. Ayrıca savaşı besleyen öğelerde yok edilmelidir. İkinci olarak savaşlar ulusal devlet düzeninin kurumsal yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bunun çözümü ise devletlerin global iş birliği ile örgütlenmelerindedir. Son olarak Clude, savaşları insanlığın içinde bulunduğu subjektif koşullara bağlamakta ve buna bağlı olarak barışın sağlanması için ortak çıkarlara dayalı fonksiyonel örgütlenmelere gidilmesini önermektedir⁹⁰.

İşlevselci yaklaşımın diğer bir tezi ise kurumsal yapılarla ilgilidir. İşlevselcilere göre, işlevler yapıları değil yapılar işlevleri takip edecektir. Gerçekleşen bir iş birliği hareketinin sonucunda kurumsal yapılar oluşturulması için baskılar ortaya çıkacaktır⁹¹. Mitrany’e göre artan uluslararası ticaret iş birliğini güçlendirecek, ardından iş birliğini düzenleyici kurumlar oluşacak ve nihayet fonksiyonel bütünleşme gerçekleşecektir⁹².

Ben Rasamond’a göre işlevselci yaklaşımının iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunların bir tanesi teknokratik ve rasyonel olması, diğeri ise normatifliğidir. Söz konusu iki tarafın da varlığı Mitrany’nin çalışmasında açıkça gözükmetedir⁹³. İşlevselciliğe yöneltilen temel eleştirilerde yaklaşımın temel öğelerine yönelik gerçekleştirilmiştir.

Charles Pentland’a göre teknolojik ve ekonomik büyüme entegrasyon için tek başına yeterli değildir. Sadece ekonomik ve teknik konulardaki iş birliği, entegrasyonun gerçekleşmesini sağlamaz. Aksine ekonomik refah artışı bölünmeye yol açmaktadır. Karl Deutsch’da bu görüşü destekleyerek entegrasyonlarının sadece teknik konularla sınırlı olmasının, işlevselciliğin politik zayıflığını gösterdiğine değinmektedir⁹⁴.

Mitrany, işlevselci kuramında sosyal teoriyi kullanmıştır. İnsanları rasyonel varlıklar olarak kabul etmekte ve uluslararası politikayı rasyonel davranışlara

⁸⁹ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, a.g.e., s. 241.

⁹⁰ Tayyar Arı, a.g.e., s. 434.

⁹¹ Andrew Heywood, a.g.e., s. 570.

⁹² Veysel Bozkurt, a.g.e., ss. 31,32.

⁹³ Ben Rasamond, a.g.e., s. 33.

⁹⁴ Merve İrem Yapıcı, a.g.e., s. 142.

bağlamaktadır⁹⁵. Ayrıca savaşların insan doğasının değil devletin rasyonel olmayan politikalarından kaynaklandığını savunmaktadır⁹⁶. Bu görüşleriyle ana akım teorilerden realist teori ile çelişmektedir. Mitrany idealist perspektiften gerçekleştirdiği sosyal davranış analizinde, rasyonelliği çok fazla ciddiye almasından dolayı eleştirilmektedir⁹⁷.

Realistlerin işlevselciliğe yönelttiği diğer eleştiriler, Ernst Haas tarafından dört ana başlık altında toplanmıştır. Birincisi, işlevselciliğin güç ile refahı ayırması üzerinedir. İkincisi ise politik ve teknik konularda teknik uzmanlar ile politikacıların birbirinden ayrılmasıyla ilgilidir. Üçüncüsü, siyasi aktöre yönelik bağlılıklar arasında ayrıma gidilmesi hakkındadır. Son olarak, işlevsel başarının diğer alanlarda da başarı sağlayayıp sağlamayacağına yöneliktir. Fonksiyonalistlerin aksine realistler böyle bir başarının kesin olmadığını savunurlar⁹⁸.

Tüm bu eleştirilere rağmen, temel savlarından olan sorunlar üzerinde uzlaşma yerine ortak iş birliğini öngören bir hareket olarak ortaya çıkan AKÇT işlevselciliğin pratiğe dönüşmüş halidir. Fakat yine de işlevselciliğin tartışmasız bir örneği değildir. Daha anlaşmanın imza aşamasında bile siyasal süreçler belirleyici olmuştur. Bu durum işlevselciliğe yönelik eleştirileri artırmış ve sonuç olarak işlevselciliğin yapıcı eleştirileri üzerinden yeni işlevselci teori ortaya çıkmıştır⁹⁹.

1.2.3. Transactionalism (İletişimsel Etkileşimcilik)

Entegrasyon ile iletişim arasındaki bağları inceleyen ile iletişimselcilik Karl Deutsch tarafından geliştirilmiştir¹⁰⁰. Deutsch'a göre bütünleşme amacıyla ilişkiye giren toplumlar eşgüdüm ve eş zamanlı hareket edecekler bunun sonucunda da güçlü bir iletişim ortaya çıkacaktır¹⁰¹. Savaşın önlenmesini yüksek politik konulara odaklanmak yerine uluslararası ortak kimlik oluşturulması ve ortak değerler yaratılmasında görmektedir. Örgütler veya kurumlar yerine ortak bir kimlik yaratılması öncelikle güvenlik toplulukları sonrasında siyasal birliklerin oluşturulmasını sağlayabilir¹⁰². Deutsch oluşacak bu

⁹⁵ Yusuf Karakaş, Siyasal Kitabevi, Avrupa Birliği'nde Siyasal Entegrasyon, Ankara 2002, s. 18.

⁹⁶ Merve İrem Yapıcı, a.g.e., s. 138.

⁹⁷ Yusuf Karakaş, a.g.e., s. 19.

⁹⁸ Merve İrem Yapıcı, a.g.e., s. 141.

⁹⁹ Armağan Emre Çakır, Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kuramları, Beta Basım, İstanbul 2001, ss. 30-33.

¹⁰⁰ Haydar Çakmak, a.g.e., s. 142.

¹⁰¹ Beril Dedeoğlu, a.g.e., s. 30.

¹⁰² Haydar Çakmak (Ed.), a.g.e., s. 142.

toplulukları amaçlarına göre sınıflandırmakta, amalgam ve çoğulcu güvenlik toplulukları olarak ikiye ayırmaktadır.

Amalgam güvenlik toplulukları sadece güvenlik topluluğu olabileceği gibi aynı zamana federasyon benzeri oluşumlarda olabilir. Söz konusu topluluklar daha büyük güç elde etme, ortak kimliğe sahip olma veya bu amaçların tamamına ulaşmayı hedefleyebilir. Amalgam güvenlik toplulukları, işlevselcilikteki dallanma etkisinin aksine merkez devletin cazibesiyle çevre devletleri kendine çektiği dikey bir entegrasyon türüdür. Aynı zamanda Deutsch işlevselciliği egemenlik devri söz konusu olmadığı için kısmı amalgam topluluklar olarak görmektedir¹⁰³.

Çoğulcu güvenlik toplulukları Deutsch tarafından sadece barışı korumak için oluşturulan topluluklar olarak tanımlanmaktadır. Çoğulcu toplulukların başarısı da buna istinaden üyeler arasında savaş olasılığının azlığı, karşılıklı ilgi, iletişim ve hassasiyet ayrıca uygun siyasal iklimin oluşması gibi az sayıda koşula bağlanmaktadır¹⁰⁴.

Deutsch, “Political Community and the North Atlantic Area” adlı eserinde işlevselcilik ve yeni işlevselcilikten farklı olarak Kuzey Atlantik bölgesine yoğunlaşmış, entegrasyona söz konusu diğer iki teorinin aksine Avrupa özelinde yaklaşmamıştır. Birçok teorinin aksine temel aktör olarak bireyleri ve onların oluşturduğu halkı ele almaktadır. Rasyonellikten öte duygusal bir yaklaşım benimseyerek etkileşimlerin ortak aidiyet duygusunu arttıracak ve bunun neticesinde de barışın sağlanacağını düşünmektedir. Deutsch’nin teorisi sınanabilirliği, süreci işleten düzeneğin açık olmaması ve artan iletişimin ortak aidiyet duygusu yaratmayabileceği konusunda eleştirilmektedir¹⁰⁵.

1.2.4. Neo Fonksiyonalizm (Yeni İşlevselcilik)

Yeni işlevselcilik düşüncesi Ernst Haas tarafından “Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces” adlı eserinde, işlevselciliğin temel ilkelerinin AB’ye uyarlanması ve işlevselci yaklaşımın eleştiriye maruz kalan yerlerini düzeltmeye çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Avrupa Topluluğu tecrübesini erken yıllarda formüle eden, birçok kişi için entegrasyon ile aynı anlama gelen¹⁰⁶ önemli ve etkili bir teoridir¹⁰⁷.

¹⁰³ Tayyar Arı, a.g.e., ss. 439-442

¹⁰⁴ Tayyar Arı, a.g.e., s. 439-443.

¹⁰⁵ Merve İrem Yapıcı, a.g.e., ss. 151-152.

¹⁰⁶ Ben Rasamond, a.g.e., s. 50.

Haas, öncülüne benzer bir şekilde kömür ve çelikten başlayan iş birliğinin kademeli bir şekilde önce ekonomik ardından da siyasal bütünleşmeye yol açacağını iddia etmiştir¹⁰⁸. Ancak bu bütünleşme adım adım gerçekleşecek ve zamanla tüm sektörlerle yayılacaktır. Bu düşüncesiyle Haas, işlevselcilikte “dallanma” olarak isimlendirilen görüşü, spill-over (yayılma) kavramıyla ifade etmekte ve ona temel bir kavram niteliği kazandırmaktadır¹⁰⁹.

İşlevselciliğin bir eleştirisi olarak Haas güç ile refahın birbirinden ayıramayacağını savunmakta ve “Mitrany’nin güç unsuruna yeteri kadar yer vermediğini” vurgulamaktadır. Haas’a göre güç başlıbaşına bir amaç olabileceği gibi refahı sağlama da bir araçta olabilir ve “güç ile refah birbirinden kolaylıkla ayrılamaz”¹¹⁰.

Yeni işlevselcilik, öncülüne nazaran ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkiye daha fazla önem vermektedir ve işlevselcilikten farklı olarak “siyasal boyutun önemini vurgulamaktadır”¹¹¹. Haas’a göre ekonomik ve sosyal çıkarlar arasında değişmez bağlantı vardır. Buna paralel olarak “ekonomik entegrasyonun beraberinde otomatik olarak siyasal entegrasyonu getirecektir”¹¹².

Yeni işlevselciler, uluslararası örgütlerle beraber aktörlerin çıkarlarını daha iyi koruyabileceğini ve bu durumun entegrasyona yol açacağını iddia etmektedir. Başka bir ifadeyle, yeni işlevselciler entegrasyonun karını maksimize etmeyi amaçlayanlar tarafından ortaya çıkarılacağını, bunun yolunun da onlara avantaj sağlayan örgütlerden geçtiği görüşündedir¹¹³. Haas, çıkar gruplarını entegrasyonun en dinamik unsurları olarak görmekte ve “spillover”(yayılma) olarak tanımladığı kavramı bu bağlamda ele almaktadır¹¹⁴. Siyasal toplumun aidiyet duygusunun zamanla merkezi otoriteye kayacağını ve bu durumunda siyasal bütünleşmeyi destekleyeceğini savunmaktadır¹¹⁵.

¹⁰⁷ Ben Rasamond, a.g.e., s. 202.

¹⁰⁸ İrfan Kaya Ülger, Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2002, s. 35.

¹⁰⁹ Tayyar Arı, a.g.e., s. 444.

¹¹⁰ Tayyar Arı, a.g.e., s. 444.

¹¹¹ Beril Dedeoğlu, a.g.e., s. 29.

¹¹² Veysel Bozkurt, a.g.e., s. 36.

¹¹³ Veysel Bozkurt, a.g.e., s. 33.

¹¹⁴ Veysel Bozkurt, a.g.e., ss. 34-35.

¹¹⁵ Ernst B Haas, *The Uniting of Europe: political, social and economic forces (1950-1957)*, Stanford University Press, California 1968, s. 5.

Yeni işlevselcilik, federalizme benzer olarak devletlerin yetki devrini istemekte ancak bunu bazı sektörlerle sınırlamaktadır. Bu sınırlı alanların dışında kalan alanlarda iş birliğini esas alan yapısıyla ise işlevselciliğe benzemektedir¹¹⁶.

Avrupa bütünleşmesi üzerine yapılan çalışmalara yeni işlevselcilik 1950 ve 1960'lı yıllarda damga vurmasına rağmen 1970'li yıllarda etkisini yitirmeye başlamıştır. Bunun nedeni kısmen Avrupa bütünleşmesinin durma noktasına gelmesi kısmen de yayılma kavramının daha fazla geliştirilmeye ihtiyaç duymasındaydı¹¹⁷. Bunlara ek olarak devletin hala önemli bir aktör olması, artan milliyetçi akımlar ve belli tarihsel bağların halen varlığını sürdürüyor olmasının anlaşılması gösterilebilir¹¹⁸.

Yeni işlevselciliğin en yaygın eleştirisi çok doğrusal olması ve farklı baskı unsurlarının dikkate alınarak genişletilip değiştirilmesi gerektiği yönündeydi. Bu baskı unsurlarıyla kast edilen ise milliyetçiliğin entegrasyona etkisi veya dışarıdan gelen askeri veya ekonomik tehditlerdeki değişimler gibi şeylerdir¹¹⁹.

Yeni İşlevselci teorisinin en zayıf yönü ise entegrasyona AB özelinde açıklama getirmeye çalışmış olmasıdır. AB'nin kendine has yapısı ve bu yapıyı oluşturan yine kendine özgü bir süreci vardır. İzlediği yolun başka bölgesel veya küresel örgütler tarafından takip edildiğine dair deliller çok azdır. Bu yönüyle yeni işlevselcilik bazıları için sadece Avrupa bütünleşmesinin tanımlanması olarak görülmektedir¹²⁰.

1.2.5. Hükümetlerarasıcılık

Hükümetlerarasıcılık kuramı, Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'nin Avrupa bütünleşmesine yönelik ulus devletin önemini ortaya koyan politikalarının sistematik bir analizi ve yeni işlevselciliğin temel varsayımlarının eleştirisi olarak Stanley Hoffmann tarafından yaratıldı¹²¹.

Hoffmann, realizimin temel hipotezlerinden olan devlet merkezci yaklaşım çerçevesinde bu düşüncüyü ele aldı. Hükümetlerarasıcılık, yeni işlevselciliğin aksine devletlerin hayati çıkarlarını ilgilendiren yüksek politika konularında iş birliğine

¹¹⁶ Veysel Bozkurt, a.g.e., s. 32.

¹¹⁷ John McCormick, a.g.e., s. 16.

¹¹⁸ Andrew Heywood, a.g.e., s. 572.

¹¹⁹ John McCormick, a.g.e., s. 16.

¹²⁰ Andrew Heywood, a.g.e., s. 572.

¹²¹ Sinem Akgül Açıkmeşe, a.g.e., s. 9.

gidilmesine karşı çıkmaktadır¹²². Bu yaklaşıma göre her üye devlet hayati çıkarlarının söz konusu olduğu durumlarda itiraz hakkına sahip olacak ve böylelikle egemenliğini koruyacaktır. Hükümetlerarasıcılık entegrasyona giden yolda elitler veya teknokratlardan ziyade devlet merkezli bir yaklaşımın etkili olacağına inanmaktadır.

Ulus devlet ve ulusal çıkar kavramlarına önem veren hükümetlerarasıcılık aynı zamanda realist teorinin temel savlarından olan uluslararası ortamda merkezi bir otoritenin olmadığını kabul eder ve dikkate alır. Bununla beraber hem devlet tercihlerinde iç politika etkisi hem de kurumsallaşmaya verdiği önem ile realizm ve neorealizmden ayrılır¹²³. Diğer yandan hükümetlerarasıcılık kimi zaman Karl Deutsch'un çoğulcu güvenlik topluluğu tasarımı kimi zamanda konfederasyon düşüncesiyle özdeşleştirilir. Siyasal yazınlarda ise sık sık Charles de Gaulle'nin Yurtlar Avrupası¹²⁴ sloganıyla simgelenir¹²⁵.

1960'lı yıllarda Avrupa bütünleşmesinde yaşanan durağanlık ve 1973 petrol krizi gibi sorunların ulus devletler tarafından ayrı ayrı önlemler alınması, ulusötesi bir yönetimden ziyade ulus devletlere önem veren hükümetlerarasıcılık yaklaşımının varsayımlarını doğrular nitelikteydi. Ayrıca hükümetlerarasıcılık yaklaşımı, onu benimseyen birçok düşünüre göre söz konusu dönemde gerçekleşen radikal değişiklikleri ve atalet durumlarını açıklayabiliyordu¹²⁶. Fakat 1980'li yılların ortasından itibaren Avrupa bütünleşmesi amacıyla gerçekleşen bir dizi anlaşma ve atılan adımlar ve Avrupa'da bariz bir şekilde görülen "yayılma" etkisi yeni işlevselci düşüncenin tekrardan hakim konuma gelmesine sebep oldu¹²⁷.

Uluslararası ilişkiler disiplininde, 1970'li yıllardan itibaren sayıları giderek artan tartışmalar ve yaklaşımlar neticesinde çoğulculuk olarak isimlendirilebilecek yeni bir süreç başladı. Entegrasyon teorileri de giderek artan bu çeşitlilikten etkilendi. Takip eden süreçte, bilimsel yaklaşım geliştiremeyen bu tartışmalar ayrı ayrı yeni işlevselcilik ve hükümetlerarasıcılığı veya bu iki akımın kendi aralarındaki tartışmaları eleştirmekle sınırlı kaldı¹²⁸. 2000'li yıllara gelindiğinde, entegrasyon teorileri bölgeselci yaklaşım tarafından

¹²² Ben Rasamond, a.g.e., s. 77.

¹²³ Ben Rasamond, a.g.e., ss. 200-201.

¹²⁴ ABD ve SSCB dışında üçüncü bir kutup olabileceğine inanan Fransız asker ve siyaset adamı Charles de Gaulle'nin hükümetlerarası organizasyonlara dayanan federal Avrupa fikri döneminin entegrasyon çabalarına damga vurmuştur.

¹²⁵ Armağan Emre Çakır, a.g.e., s. 19.

¹²⁶ Ben Rasamond, a.g.e., ss. 200-201.

¹²⁷ Ben Rasamond, a.g.e., ss. 98-99.

¹²⁸ Sinem Akgül Açıkmeşe, a.g.e., ss. 12-13.

domine edilmektedir¹²⁹.Yine de liberal hükümetlerarasıcılık, rasyonel kurumsalcılık ve inşacılığın entegrasyon teorileriyle ilgili katkılarına kısa bir değinmekte fayda var.

1.2.6. Liberal Hükümetlerarasıcılık

1970 ile 1980'lerin ortasına kadar geçen süreç örnek olay inceleme biçiminde gelişti. 1980'lerin ortasından sonra yeni işlevselciliğin AB'nin hamleleriyle yeniden geçerlilik kazanmasının ardından kuram oluşturma veya eski kuramları yeniden yorumlama çabaları hızlandı. Bu dönemin özelliklerini kısaca, eski kuramların yeniden yorumlanması veya yeni kuramların oluşturulması, ilginin bölgesel ve küresel düzeyden ziyade pazarlık süreçleri, iç pazarın örgütlenmesi gibi alt düzeylere kayması, kurumlar ve çok düzeyli yönetime odaklanması ve nihayet Avrupa hukuku ve değerlerinin bütünleşme üzerindeki etkileri şeklinde özetleyebiliriz¹³⁰.

Liberal hükümetlerarasıcılık Andrew Moravcsik tarafından oluşturulan rasyonel bir teoridir. Kuram siyasal aktörlerin davranış ve kararlarını belirlemede kurumların etkili olduğunu ve yine bu kurumların resmi yapısının yanı sıra taşıdığı değerler ve fikirlerinin bütünleşme sürecinin belirleyicisi olduğunu savunmakla beraber ulusal çıkara da özel bir önem atfetmektedir. ¹³¹

Moravcsik kuramını oluştururken hükümetlerarasıcılık ve yeni işlevselciliğin eksik gördüğü yanlarını tamamlamaya çalışmıştır. Öncelikle hükümetlerarasıcılığın tek aktör olarak devletleri gördüğü yaklaşıma bireyleri ve ulusal çıkar gruplarını da dahil etmiştir. İkinci olarak, yüksek politik alanlarda iş birliği ve entegrasyonu olanaksız gören öncülü, parasal birlik ve güvenlik gibi yüksek politik konularda ortak politikadan bahsedilen Avrupa bütünleşmesini açıklamakta geçersiz kılmıştır. Dolayısıyla yüksek politik alanlar da iş birliği konusu olabilir. Son olarak Moravcsik iç ve dış politika ayrımının yanlış olduğunu, iç politikanın dış politikayı etkileyebileceğini belirtmiştir¹³². Yeni işlevselcilik başlıca eksiklerini ise, ampirik olmaması ve yine buna bağlı olarak sınınmaya ve gelişmeye olanak verecek özünün bulunmaması olarak saptamaktadır. Bu eksikliklere temel olarak yeni işlevselciliğin temel kuramlar üzerine oturtulmamış olmasını görmekte ve böyle bir genel kuram olarak ekonomi politiği ile karşılıklı bağımlılığı ele almaktadır.

¹²⁹ Mark A. Pollack, International Relations Theory and European Integration, *Journal of Common Market Studies*, Cilt :39, No: 2,2001, s. 222.

¹³⁰ Armağan Emre Çakır, a.g.e., ss. 44-46.

¹³¹ Ben Rasamond, a.g.e., ss. 136-147.

¹³² Sinem Akgül Açıkmeşe, a.g.e., s. 18.

Kuramını oluştururken devletlerin tercihlerinde, karşılıklı bağımlılıktan sağılayacakları faydaların etkili olacağı varsayımında bulunur ve entegrasyona rasyonel bir perspektiften bakar. En önemli önermesi ise, devlet tercihlerinde iç siyasal baskıların etkili olduğı ve devletlerin diğerk devletlerle ulus üstü kurumlarda yapmış olduğı pazarlıkları sırasında iç baskılardan kurtularak bağımsızlařtıdır¹³³.

Moravcsik'in kuramı Coporaso ve Keeler tarafından, çıkarları siyasal elitin belirlediğı ve ülke içi siyasal çıkarların bu hususta etkili olmadığı şeklinde eleştirilmektedir. Wendt ise Moravcsik'in çıkarların hükümetlerarası etkileşimden ayrı olarak belirlendiğı tezine karşı çıkmakta ve çıkarların belirlenmesinde hükümetlerarası etkileşimlerin önemini vurgulamaktadır. Fioretos, hükümet tercihleri ile ulusal tercihlerin nasıl ayırt edildiğıne ve bunlar arasında karşılıklı bağımlılık olup olmadığına dair açıklama getirmediğı için Moravcsik'i eleřtirmektedir¹³⁴. Wincott, Moravcsik'in kuramına yönelik üç önemli eleştiri getirmektedir. Bunların birincisi devletlerin AB müzakerelerinde iç baskılardan kurtulabilmesi görüşüyle ilgilidir. Eğer devletler bu tarz görüşmelerde iç baskılardan daha doğrusu iç çıkarlardan soyutlanabiliyorsa demek ki bu baskılar ulusal çıkarları şekillendirecek kadar önemli değildir ve teorinin en önemli önermesi kendi içinde çelişmektedir. İkinci olarak, topluluğun uluslarüstü özelliğıne yeteri kadar yer vermediğı için eleştirmektedir. Son olarak, Wincott'a göre Tek Avrupa Senedi üzerinden yapılan bir değerlendirme kuram oluşturmaya yetmeyecektir¹³⁵.

Moravcsik 1998 yılında yayınlanan kitabıyla Liberal hükümetlerarasıcılık teorisinde güncelleme yapmıştır Buna göre Avrupa bütünleşmesi için 3 aşamalı bir yol izlenmesini öngörmektedir. Bu aşamalar ise sırasıyla tercihlerin belirlenmesi, hükümetlerarası pazarlık yapılması ve yetkilerin devredileceğı kurumların kurulmasıdır. Pollack aradaki farkı hipotezlerden değil bilimsellikten kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu bağlamda güncellenmiş haliyle de olsa rasyonel kurumsalcılar tarafından özellikle ampirik açıdan yetersizliğı nedeniyle eleřtirilmektedir¹³⁶.

¹³³ Armağan Emre Çakır, a.g.e., ss. 46-49.

¹³⁴ Karl Orfeo Fioretos, "The Anatomy of Autonomy: Interdependence, Domestic Balances of Power and European Integration", *Review of International Studies*, Cilt: 23, N: 3, 1997, ss. 293-320'den aktaran Armağan Emre Çakır, a.g.e., s. 53.

¹³⁵ Daniel Wincott, "International Interaction and European Integration: Towards an everyday critique of liberal intergovernmentalism", *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 93, N: 4, 1995, ss. 597-609'dan aktaran Armağan Emre Çakır, a.g.e., s. 53.

¹³⁶ Sinem Akgöl Açıkmeşe, a.g.e., ss. 18-23.

1.2.7. Konstrüktivizm (İnşacılık)

1980’li yıllarda uluslararası ilişkiler kuramı neo liberalizm ve neo realizm temelli tartışmalar arasına sıkışmıştır. Bu iki yaklaşımda temel aktör olarak devleti almış ve yine devleti rasyonel ve stratejik davranan bir varlık olarak kabul etmiştir. Aynı zamanda bu yaklaşımlar, uluslararası alanın sosyokültürel boyutunu ihmal ederek aktörlerin kimlik ve çıkarlarını da sorgulamamışlardır¹³⁷. İnşacılık, yaklaşımı da bu rasyonel teorilerin materyalist perspektifine tepki olarak ortaya çıkmıştır¹³⁸. İnşaacı teoriler uluslararası aktörlerin çıkar ve davranışlarını belirlemede sadece materyal bir değerlendirme yapmasına karşı çıkmaktadır. Kuram dünyayı sosyal bir inşa olarak görmektedir. Uluslararası politikanın yapıları da materyal değil sosyaldir. Checkel, bu görüşü aynı silaha sahip ülkelerin tehdit unsuru oluşturup oluşturmaması üzerinden İngiltere ve Kuzey Kore örneğiyle desteklemektedir. Hem Kuzey Kore hem de İngiltere nükleer silahlara sahiptir ancak İngiltere’nin sahip olduğu nükleer silahlar ABD için tehdit algılamasına yol açmazken Kuzey Kore’nin sahip olduğu nükleer silahlar ABD tarafından tehdit unsuru olarak görülmektedir¹³⁹.

Bir diğer ayırım kurumlar ve normlara rasyoneller ile inşacıların yüklediği anlamlardan ortaya çıkmaktadır. Rasyoneller maksimum fayda sağlamadaki amaçlarına ulaşmak için kurum ve normları değiştirilebilecek yapılar olarak görmektedir. İnşacılar ise bu kurum ve normların devletler üzerinde çok daha etkili olduğunu ve zamanla devletlerin kimliklerini belirlediklerini savunur¹⁴⁰. Checkel bu durumu Güney Afrika’daki Apartheid rejimine karşı devletlerin ulusal çıkarlarıyla çelişse dahi ambargo uyguladığı ve bu devletlerin artık ırk ayrımına karşı çıkan devletler olarak anılacağıyla örneklendirmektedir. Kardaş ve Erdağı bu düşüncüyü destekler biçimde Türk dış politikasında TİKA faaliyetleriyle beraber yeni bir kimlik inşasına gidildiğini savunmaktadır. Türk dış politikası uluslararası arenada aktif ve çözüm odaklı bir devlet imajı yaratmak istemekte ve bunun için de hiçbir beklentisi olmadan dünyanın çeşitli bölgelerine yardım faaliyetlerine öncülük etmektedir¹⁴¹.

¹³⁷ Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşü Anlamak”, *Ege Akademik Bakış, Cilt: 9, N: 2, 2009*, s. 776.

¹³⁸ Ben Rasamond, a.g.e., s. 113.

¹³⁹ Sinem Akgül Açıkmeşe, a.g.e., s. 24.

¹⁴⁰ Sinem Akgül Açıkmeşe, a.g.e., s. 26.

¹⁴¹ Tuncay Kardaş ve Ramazan Erdağı, “Bir Dış Politika ARACI Olarak Tika”, *Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 7, N: 1, 2012*, ss. 183-187.

İnşacılıkta, davranışların temelini çevredeki unsurların algılanması oluşturmaktadır. Algıların belirlenmesinde etkili olan faktörler ise kimlik, çıkar ve iletişimdir. Bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda dış politikanın analizi sadece sosyolojik bakış açısıyla mümkündür. Bu bağlamda kimlikler toplumsal bir olgudur veya başkalarıyla beraber ya da başkalarına karşı oluşturulmaktadır. Başka bir ifadeyle kimlik oluşturmak için bir öteki yaratılmak zorundadır. Örneğin, Avrupalı kimliğinin oluşturulmasında Türk kimliği öteki sayılmıştır. Nitekim bu duruma önceki bölümlerde entegrasyon kavramının doğuşunda da değinilmiştir. Türkiye'nin AB üyelik sürecinde karşısında çıkan sosyokültürel farklılıklar da bu yargıdan kaynaklanmaktadır¹⁴².

İnşacılık, 1990'lardan sonra Avrupa bütünleşmesi çalışmalarına yönelik en önemli yaklaşım olmuştur. İnşacılar, Avrupa bütünleşmesini açıklamak için AB'nin Orta ve Doğu Avrupa'ya genişleme sürecine odaklanmışlardır. İnşacılar göre bu genişleme normatif değerlere dayanmaktadır. Söz konusu ülkelerin birliğe üyeliklerinin olumlu karşılanmasında rasyonel değiş inşacı bir bakış açısı benimsenmiştir. Diğer bir ifadeyle, genişleme sürecinde bahse konu devletlerin birliğe getireceği ekonomik yarar veya zararlardan ziyade onların Avrupalı kimliğine odaklanılmış, ortak tarih, ortak kültür ve Avrupa kıtasının bölünmüşlüğü'nün ortadan kaldırılması gibi söylemler etkili olmuştur¹⁴³.

SSCB'nin dağılmasından sonra söz konusu bölge ülkelerinin AB'ye kabulü inşacılar tarafından formal ve informal normlar ile değerler çerçevesinde değerlendirilmekte ve AB üyesi ülkelerin ulusal çıkarları yerine bunları gözeterek Doğu Blok'u ülkelerin üyeliklerine onay verdikleri savunulmaktadır. Buna bağlı olarak inşacılar, genişlemenin altında yatan rasyonel sebepleri dikkate almadıkları için eleştirilmektedir. Bir diğer eleştiri ise inşacılık teorisinin sıranamayacak hipotezlerinden dolayıdır. Moravcsik inşacılık sıranması imkansız, bilimsellikten uzak başarısız bir teori olarak görmektedir¹⁴⁴. Neo realistler ise toplumsal normlara gereğinden fazla önem verildiğini, güçlü devletlerin çıkarları söz konusu olduğunda bu normların görmezden gelineceğini iddia ederek inşacı yaklaşımı eleştirmektedir¹⁴⁵.

¹⁴² Elif Toprak, "Neo Fonksiyonalizmden Yapısalcılığa, Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye-Avrupa Birliği Uyum", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 7, N:1, 2007, s. 81.

¹⁴³ Sinem Akgül Açıkmeşe, a.g.e., ss. 26-27.

¹⁴⁴ Sinem Akgül Açıkmeşe, a.g.e., ss. 24.-27.

¹⁴⁵ Derya Büyüktanır, "Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 14, N: 2, 2015, s. 9.

1.2.8. Bütünleşme Teorilerinin Genel Değerlendirilmesi

Uluslararası ilişkiler disiplininin bütünleşme kavramı ile alakalı teorileri genel olarak nasıl olduğu veya ne olacağı sorusuna cevap aramaktadır. Disiplinin geneline baktığımız zaman, bütünleşme teorilerine katkıların Avrupa ya da Amerika kıtasından olduğu görülmektedir. Söz konusu teoriler ya evrensel bir bütünleşme veya barıştan bahsetmekte ya da Avrupa coğrafyasına yönelik bir bütünleşme hareketine yoğunlaşmaktadır. İlk dönemlerinde Avrupa'daki bütünleşmenin nereye varacağı veya nasıl daha fazla derinleşebileceğini cevap arayan teoriler günümüzde daha çok olanı yorumlama, bütünleşmeyi farklı boyutlarıyla inceleme şeklini almıştır. Hem eski teoriler hem de günümüz teorileri kendilerini genelde Avrupa ile sınırlandırdıkları için başka bölgelerde gerçekleşebilecek olası bütünleşme hareketlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Buna istinaden, herhangi bir kuramı olduğu gibi alarak başka bir bölgeye uyarlamaya dayalı çalışmalar hem teoride hem de pratikte sağlıklı sonuç vermesi açısından yetersiz kalmaktadır. Nitekim Orta Asya coğrafyası da herhangi bir teorinin olduğu gibi uyarlanması konusunda ciddi zafiyetler bulundurmaktadır. Bu zafiyetlerden en önemlisi ise mevcut kuramlar oluşturulurken dış tehditlerin göz ardı edilmesi ya da dış tehdit algılarının bütünleşmeye dahil bütün ülkeler tarafından ortak olmasından dolayı göz ardı edilmesidir. Diğer bir ifadeyle, Avrupa bütünleşmesi için SSCB ortak dış tehdit unsuru görünürken Orta Asya coğrafyasında ABD, Rusya, Çin veya İran bazı devletler için tehdit bazı devletler içinse dost devlet olarak görünmektedir. Aynı zamanda Avrupa bütünleşme sürecinde çift kutuplu dünyanın gereği olarak ABD tekelinde ve bütünleşmeyi körükleyici politikalar izlenirken Orta Asya coğrafyasına yönelik yukarıda sıralanan devletlerinin her birinin kendi ayrı politikaları bulunmaktadır. Bu yüzden dış etkenleri göz ardı eden ya da yeteri kadar önemsemeyen kuramların Orta Asya'ya uyarlanmaları son derece zordur. Yine de bölge dinamikleri ve devletlerin ayrı ayrı özellikleri gözetilerek en rasyonel bakış açısı ile bölgenin bütünleşme potansiyeli irdelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ENTEGRASYONUN BAŞARI

KRİTERLERİ VE ENTEGRASYON TÜRLERİ

Devletler arasında giderek yaygınlaşan entegrasyon hareketlerinin başarılı bir şekilde sonuçlanması bazı koşullara bağlanmaktadır. Bu kriterler de kendi aralarında entegrasyona başlamadan önce sahip olunması gereken özellikler ve entegrasyon süreci başladıktan sonra uyulması gerekenler olarak ikiye ayrılabilir. Entegrasyon başlamadan önce sahip olunması gereken başarı kriterlerinin yakın zamanda değişmesi beklenemez. Hatta kültürel özellikler ve coğrafi yakınlık gibi bazı öğeler sabit veriler olarak kabul edilmekte ve değiştirilmesi hiçbir zaman mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda bir bölgede gerçekleştirilmesi planlanan entegrasyon hareketinin üye olacak devletlere getireceği fayda veya zararlar açısından devletlerin ve bölgenin genel özellikleriyle başarı kriterleri çerçevesinde değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

Entegrasyonların başarı şartları gibi entegrasyon hareketinin amaç ve kapsamı, türleri kendi aralarında farklılıklar göstermektedir. Dünyadaki en başarılı ekonomik entegrasyon örneği olarak kabul edilen AB üzerinden yapılan incelemelerin sonucunda ekonomik entegrasyonların siyasal entegrasyonlara nasıl dönüşeceğinin üzerinde durulduğu gözlemlenmektedir. Bu yüzden çalışmanın bu bölümündeki sıralamada da öncelik ekonomik entegrasyonlara verilmiştir. Daha sonra siyasal entegrasyon hem başarı kriterleri hem de türleri çerçevesinde incelenecek ve geçmiş dönemde meydana gelen bütünleşme hareketlerinin ardındaki motivasyon kaynakları ortaya konulacaktır. En son olarak coğrafi esaslara dayanan dünyadaki belli başlı entegrasyon girişimleri hakkında temel bilgiler verilecektir.

2.1. Entegrasyonlarda Başarı Kriterleri

Dünyanın farklı coğrafyalarından gerçekleşen entegrasyon hareketleri özellikle Avrupa bütünleşmesinden elde edilen bazı temel çıkarımlar çerçevesinde başarı kriterlerine ayrılmıştır. Bu başarı kriterleri çerçevesinde entegrasyon hareketini gerçekleştirmesi planlanan ülkelerin hem bütünleşme hareketi başlamadan önce hangi özellikleri barındırması gerektiği hem de gerçekleştirecek hareketin hangi durumlarda başarılı bir

entegrasyona dönüşebileceği çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur. Entegrasyonların başarı kriterlerini oluşturan bu çıkarımlar ekonomik ve siyasal anlamda incelenecektir.

2.1.1. Ekonomik Entegrasyonların Başarı Kriterleri

Ekonomik entegrasyon hareketine katılan ülkeler mutlaka ulusal çıkarlarını gözetmekte ve kendilerine fayda sağlayacak ticari ilişkilerini yoğunlaştırmaktadır. Ancak bu durumun ikili anlaşmalardan öteye gidebilmesi için, her devletin kendine has bazı özelliklerinin benzeşmesi ve entegrasyon hareketi süresince ortaya çıkan yapıların devletler arasında fırsat eşitliğini sağlaması gibi bazı unsurların bulunması gerekmektedir. Nitekim ekonomik entegrasyonun başarı kriterleri de hem mevcut özellikler hem ortak politikalar hem de yeni kurumların devletleri uyumlu çalışmaya teşvikini içeren koşulları barındırmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik entegrasyonun başarı şartları Ertürk'ün ortaya koyduğu temel kriterler çerçevesinde incelenecektir¹⁴⁶.

2.1.1.1. Kalkınma Düzeyi, Üretim Yapısı ve Kaynak Donatımı

Ekonomik entegrasyonun başarılı olabilmesi için üye ülkeler arasındaki kalkınma düzeyinin birbirine yakın olması gerekmektedir. Burada kalkınma düzeyi ile kast edilen tarım ve sanayi sektörüdür. Sanayi sektörü yakın büyüklükteki devletler arasında gerçekleşen entegrasyon hareketinin başarı şansı daha yüksektir. Sanayi sektörü hakkında sağlıklı bilgi tarife yapılarındaki farklılıklardan anlaşılabilir. Yüksek tarife uygulayan korumacı ülkeler sanayi açısından az gelişmiş, yüksek üretim maliyetine sahip ve rekabet gücü düşük olarak sınıflandırılabilir. Bu durum entegrasyon hareketinin başarısız olmasına yol açabilir.

Gunnar Myrdal, ekonomik gelişme seviyeleri arasında ciddi fark olan devletlerin entegrasyon girişimlerinin başarısız olabileceğini “kutuplaşma teorisi” ile açıklamaktadır. Kutuplaşma teorisinde, az gelişmiş ülkelerdeki nitelikli iş gücü ve sermayenin gelişmiş ülkelere kayacağı, bu durumun da hem rekabeti azaltacağı hem de entegrasyona üye ülkeler arasındaki gelişme düzeyi açısından dengesizliği derinleştireceği görüşü öne sürülmektedir¹⁴⁷. Entegrasyon alanı içinde yer alan ileri düzeyde sanayileşmiş devlet ya da devletlerin daha az sanayileşmiş devletlere üretimini devretmesiyle bu sorun giderilebilir.

¹⁴⁶ Emin Ertürk, a.g.e., s. 83.

¹⁴⁷ Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2002, s. 240.

Öte yandan geçimlik tarım sektörünün büyüklüğü ulaşım ve eğitim bakımından geri kalmışlığı simgeler ve entegrasyonun başarı şansını azaltır¹⁴⁸.

Bazı ülkeler arasında üretim maliyetlerinin belirleyici unsurlarından olan emek ve sermaye arasında ters orantı bulunabilir. Yani emeğin pahalı olduğu ülkelerde sermaye ucuz olurken, sermayenin pahalı olduğu ülkelerde emeğin ucuzluğu söz konusu olabilir. Bu durum sermaye veya emek yoğun üretim tercihine bağlı olarak entegrasyona yararlı olabileceği gibi faktör hareketlerinin istenmemesi durumunda entegrasyonu engelleyici bir unsur da olabilir. Gelişmekte olan ülkeler arasında emek ve sermaye fiyatlarının benzer olduğu durumlarda ise uzmanlaşma ve faktör hareketleri kendiliğinden sınırlanmaktadır.

Kaynak bakımından incelediğimiz zaman karşımıza toprak ve doğal kaynak unsurları çıkmaktadır. Emek-toprak oranı yakın ülkeler, iklim ve coğrafi şartlar bakımından da benzerlik gösteriyorsa, entegrasyon hareketi özellikle göç açısından herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Doğal kaynakların dağılımındaki farklılıklar ise ticareti artırıcı etki yaratmakta ve entegrasyon hareketini olumlu etkilemektedir¹⁴⁹.

2.1.1.2. Altyapı İmkanları

Altyapı imkanları, ulaştırma ve haberleşme ile ilgilidir. Gelişmekte olan ülkelerin problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu ülkelerin, deniz ve kara bağlantıları, demiryolları ve karayollarının yetersizliği ticareti zorlaştırmakta ve entegrasyon hareketini olumsuz etkilemektedir. Bu durum ayrıca üretim maliyetleri artırması sebebiyle hem refah hem de ticaret yaratıcı etki açısından da olumsuzdur. Haberleşme alanındaki eksiklikler, iletişimin yetersiz olmasından dolayı entegrasyonu olumsuz şekilde etkilemektedir. Altyapı imkanları gelişmekte olan ülkelerin sorunudur ve bu imkanların geliştirilmesi başarılı bir entegrasyon için son derece gereklidir¹⁵⁰.

2.1.1.3. Ödemeler Dengesi ve Döviz Kuru

Entegrasyon bölgesi içinde ödemeler dengesinin sağlanması ve ortak döviz kuru politikasının benimsenmesi entegrasyonun başarısı için oldukça önemlidir. Döviz kurundaki farklılıklar bölge ülkelerini ithalata zorlayabilir ve bölge içi ticarete engel oluşturabilir. Entegrasyonla beraber değişen rekabet şartlarının ticaret saptırıcı etkiye yol

¹⁴⁸ Emin Ertürk, a.g.e., ss. 83-84.

¹⁴⁹ Emin Ertürk, a.g.e., s. 84.

¹⁵⁰ Emin Ertürk, a.g.e., ss. 84-85.

açması önlenmelidir. Bu yüzden, döviz kuru politikaları, hem bölge içi ticareti artırmalı hem de bunu yaparken ulusal para birimlerinin yabancı yatırım ve sermaye girişini engelleyecek kadar değerlenmesi önlenmelidir.

Ticaret sapmasının yaşanması durumunda zarar gören devletler ortaya çıkmaktadır. Bu durum, ödemeler dengesi açısından fazla veren ülkenin açık veren ülkeden mal satın almasını veya açık veren ülkenin devalüasyon yaparak malını ucuzlatmasını gerektirir. Ancak bu devalüasyon sadece bölge ülkelerine yönelik değil genel bir devalüasyon olmak zorundadır. Ticaret sapması durumunda açık veren ülkenin zararlarını azaltmaya yönelik diğer bir yöntem ise zararın tazminini finansman desteği ile karşılayacak kuruluşların oluşturulmasıdır. Son olarak IMF gibi ödemeler birliği mekanizması oluşturularak açık veren ülkeye fazla veren ülkelere kaynak girişi yapılarak ödemeler dengesi sağlanabilir¹⁵¹.

2.1.1.4. Milli Hakimiyet Anlayışı

Gelişmekte olan ülkelerin entegrasyon sürecindeki en önemli sorunlarından birisi egemenlik devri kaygılarından kaynaklanmaktadır. Ekonomik entegrasyonun başarısı için ulusal ekonomiler uyumlaştırılmalı daha sonra ise ulusal ekonomiler üzerinde egemenlik tavizine ve devrine dayalı yeni otoriteler kurulmalıdır.

Devletlerin egemenliklerini sınırlayan durumlardan birisi, ortak pazara geçen ülkelerin bölge dışında kalan üçüncü devletlere karşı tek bir politika uygulamasıdır. Bunun sonucunda bölge devletlerinin ulusal egemenlik alanları daralmaktadır. Başka bir durum ise, entegrasyonu oluşturan ülkelerin homojen yapıda olmamasından dolayı kalkınma programlarında tek başlarına karar almalarının sınırlandırılmasıdır. Egemenlik sınırlayıcı diğer bir konu ise, devletlerin faktör ve emek hareketlerinin serbest dolaşımına izin vermesidir. Bunların dışında entegrasyona üye devletler diğer üye devletleri doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyebilecek iç politik hamlelerden de sakınmalıdır. Bu tarz sınırlamalar ekonomik entegrasyonun başarısı için gereklidir. Ayrıca ekonomik entegrasyonun başarısı için bahsedilen ayrışmaları önleme maksadıyla uluslararası kurumların kurulması önemlidir¹⁵².

¹⁵¹ Emin Ertürk, a.g.e., s. 85.

¹⁵² Emin Ertürk, a.g.e., s. 86.

2.1.1.5. Bölgesel Yatırım Politikası

Entegrasyonun ticaret miktarı ve kapasite kullanımına etkisi hemen tespit edilmektedir. Ancak maksimum faydanın sağlanıp sağlanamaması ve tazmin sorununun ortaya çıkabilmesi durumlarına önlem olarak yatırım politikalarının uyumlaştırılması gerekmektedir. Yatırım kararlarının merkezden alınması, kaynakların bölge içinde daha iyi değerlendirilmesi, israfın önlenmesi, kalkınma farklılıklarının ortaya çıkmaması, aynı büyüme hızının yakalanması, bölge içi ticaret dengesinin korunması, taşıma maliyetlerinin azaltılması gibi yararlar sağlayabilir. Merkezi planlama aynı zamanda ürün maliyetlerinin düşmesine bağlı olarak tüketicinin ucuz ürün tüketimine imkan vermektedir.

Yatırımın dağılımında da temel kriterlerde bulunabilir. Bunlardan birincisi açıkça karşılaştırmalı avantajın olup olmadığına; ikinci olarak bu endüstrilerin söz konusu ülke veya bölgede örneklerinin var olup olmadığına; son olarak da ülkede bu endüstriyi kurma niyetinin bulunup bulunmadığına bakmak gerekir. Bu temel kriterlerden hareket edildiği takdirde entegrasyonun başarısızlığı için nedenler mümkün olduğunca azaltılır¹⁵³.

2.1.1.6. Ortaya Çıkacak Farklılıklar ve Tazmin Prensibi

Herhangi bir sebeple birliğe üye ülkenin ekonomik anlamda zararı söz konusuysa bu zarar ya zarara sebep olan ülke ya da birliğin kendisine bağlı bütün ülkeler veya daha önceden oluşturulmuş kurum tarafından mağdur olan ülkeye ödenmelidir¹⁵⁴. Bu duruma örnek olarak, 2008 yılında başlayan ve Mortgage olarak adlandırılan krizin ardından Almanya önderliğindeki AB'nin, Yunanistan başta olmak üzere İspanya, İrlanda ve Portekiz gibi birlik üyesi ülkelere yapmış olduğu milyarlarca euroluk mali yardım gösterilebilir.

2.1.1.7. Tamamlayıcılık ve Rakiplik Tartışması

Bu durum ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiyle ilişkisine göre açıklanabilir. Bölge içinde, ticaretin düşük maliyetli ülkeden yüksek maliyetli ülkeye kayması ticaret saptırıcı etki yaratırken, ticaretin yüksek maliyetli ülkeden düşük maliyetli ülkeye kayması ticaret yaratıcı etkiye sebep olmaktadır.

¹⁵³ Emin Ertürk, a.g.e., s. 87.

¹⁵⁴ Emin Ertürk, a.g.e., s. 87.

Tamamlayıcılık veya rakip olma konusunda farklı durumlar söz konusu olsa da, günümüzde ülkeler birbirlerine karşı aktüel rakip- potansiyel rakip veya aktüel tamamlayıcı-potansiyel tamamlayıcı durumunda bulunabilmektedirler. Öncelikle rakip olma durumu devletlerin yakın maliyetlerle büyük ölçüde benzer malları üretmesine verilen isimdir. Tamamlayıcılık ise farklı malların üretilmesi veya maliyetler arasında ciddi farkların bulunması durumunda söz konusudur. Entegrasyon hareketine girişen ülkeler ürettikleri mallar bakımından birbirlerine rakip ülkelerse bu durum ikame fırsatı yaratacağından ticaret yaratıcı bir etkiye yol açacaktır. Bu görüşün karşıtı olarak, benzer sektörlerde karşılaştırmalı üstünlükleri bulunan ülkeler arasındaki entegrasyon hareketinin zararlı olabileceğini savunanlar da vardır¹⁵⁵. Ülkelerin tamamlayıcı ekonomileri temsil etmesi durumunda ise hakim olan görüş kaynakların yeniden dağılımı sınırlı olacağından ticaret yaratma etkisinin de sınırlı olacağıdır.

Geleneksel rekabetçi-tamamlayıcı görüşün aksine, tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulan birliğin rakip ekonomiler arasında kurulana nazaran daha çok ticaret yaratıcı etki yaratacağını savunan iktisatçılar da bulunmaktadır. Ancak söz konusu ülkeler arasındaki durum, çeşitli nedenlere bağlı olarak, ticaret yaratma veya saptırmadan ziyade kalkınma yaratma veya saptırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonu ilk olarak değerlendiren ve tamamlayıcı ekonomilerin daha başarılı entegrasyon hareketine girişebileceği savunan yazarlar Cooper ve Massel'dir¹⁵⁶.

Rekabet ve tamamlayıcılık unsurları gelişmiş ülkelerdeki entegrasyonun başarı ihtimalini sanayi sektörlerinin korunmasına gerek duyulmadığından dolayı daha olumlu etkiler. Gelişmemiş ülkeler açısından ise, birlik öncesinde fiyatlar açısından ciddi farkların bulunduğu durumlarda birlik kurulduktan sonra ticaret yaratıcı etkisi bakımından oldukça yararlı olabilir. Söz konusu sadece ticaretin olduğu durumlarda gelişmiş ülkeler arasındaki entegrasyon daha yararlı olmakla birlikte, gelişmekte olan tamamlayıcı ülkeler açısından girişilen entegrasyon hareketi ekonomik kalkınmaya olumlu etki yapmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Mehmet Yiğit, Ekonomik Entegrasyon, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2003, s. 38.

¹⁵⁶ Theodore Hitis, Trade Effects of Economic Associations With The Common Market: The Case Of Greece, Praeger Publishers, New York 1972, s.11'den aktaran Emin Ertürk, a.g.e., s. 88.

¹⁵⁷ Emin Ertürk, a.g.e., ss. 83-89.

2.1.2. Siyasal Entegrasyonun Başarı Şartları

Ekonomik entegrasyondan siyasal bütünleşmeye geçişi kolaylaştıran bazı unsurlar bulunmaktadır. Siyasi entegrasyonun başarı kriterleri olarak da değerlendirebileceğimiz, koşullar “Siyasal Entegrasyonun Başarı Şartları” başlığı altında Dedeoğlu’nun kitabında ana hatlarıyla şu şekilde sıralanmaktadır:

- Ortak siyasal ve hukuksal değerler ile uygulamaların varlığı.
- Kültürel göreceli homojenite.
- İşbirliğinin basit bir düzeyden başlatılması.
- İleriye yönelik ortak bir amaç yoğunluğu.
- Ekonomik-parasal birlik koşullarını düzenleyen ortak yapılar ve ortaklığı harekete geçirici mekanizmalar.
- Gelişen iş birliği sürecinin çoğunluk yararına olduğuna, ortaklıktan sağlanan yararların eşit ve karşılıklı, sorumlulukların da orantılı olduğuna inanılması.
- Karşılıklı olarak tüm faaliyet, olgu ve olaylardan haberdar olunmasını sağlayacak mekanizmaların varlığı.
- Uluslararası ortamda ciddi ekonomik ve siyasi krizlerin bulunması¹⁵⁸.

Entegrasyon hareketinin başarı sağlayıp sağlayamadığına yönelik tespitler ise Karl Deutsch’un çalışması uyarınca 4 temel başlık altında özetlenebilir¹⁵⁹. Bunlar aynı zamanda sıranabilir varsayımlardır. Öncelikle birimlerin birbirine olan yakınlık duygusundan bahsedebiliriz. Bu durum üyeler arasındaki ticaret hacmi, seyahat miktarı, posta ve diğer iletişim araçlarıyla kurulan ilişkilerin boyutlarına bakılarak anlaşılabilir. İkinci olarak ortak değerler ve ortak kazanımlarda uyumun sağlanması gelmektedir. Bu durum ise üye bir ülkenin kazanımlarının diğer taraf ülke veya ülkeleri olumlu etkileyip etkilememesi olarak açıklanabilir. Üçüncü sırada bulunan karşılıklı hassasiyet ise iletişim ve algılamının gerçekleşebilmesi için belirli kaynak ve kapasitelerin varlığını gerektirmekte ve ancak bunlar varsa bir değerlendirme söz konusu olabilmektedir. Son olarak, ortak sadakat duygusunun varlığı özdeş çıkar ve benzer beklentilerin var olduğu durumlar ile alakalıdır.

¹⁵⁸ Beril Dedeoğlu, a.g.e., s. 46.

¹⁵⁹ Tayyar Arı, a.g.e., s. 438.

Deutsch entegrasyonun gerekleſebilmesi için gereken unsurları ise üretilen mal, hizmet ve değerlerin diğer üyelere aktarımı, entegrasyona itici güç olarak zorlayıcı askeri veya siyasi yöntemlerin kullanılması, sürecin teſvik edilmesi ve sadakat duygusunun artırılması olarak sıralamaktadır¹⁶⁰.

Siyasal entegrasyonda baſarı kriterleri olarak değerlendirebileceğimiz öncül açıklamalardan bir diğeri ise Amerikalı nl akademisyen, sosyolog ve yazar Amitai Etzioni'nin "A Paradigm of the Study of Political Unification" adlı alıſmasında karſımıza çıkmaktadır. Etzioni entegrasyonu 4 basamaklı bir sürec olarak görmekte ve bu süreçleri "Birleſme ncesi Devlet", "G Entegresi Süreci", "Sektör Entegresi Süreci" ve "Devletin Son Bulması" olarak aſamalı bir ſekilde gerekleſecek bölümlere ayırmaktadır¹⁶¹. Etzioni baſarılı bir siyasi entegrasyon için, btnleſme hareketleri baſlamadan önce devletler arasında güçlü karſılıklı bağımlılık olması gerektiğinden bahsetmektedir. Etzioni ikinci aſama olarak elit tabaka tarafından desteklenen askeri veya politik güç birleſmesini görmektedir. nc aſamada mal akıſı, hizmet transferi ve iletiſimin artacağını, Haas ve Deutsch'un grſlerine benzer olarak baſka sektörlerde baſlayan iſ birliğinin diğer sektörlere ve alanlarda yayılarak spill over etkisi yaratacağını vurgulamaktadır. Dördüncü ve son aſamayı ise entegrasyonun son aſaması olarak görmekte ve geniſleme ile btnleſmede sona gelindiğini ifade etmektedir¹⁶².

Yapıcı ise entegrasyonun gerekleſebilmesi için ſu imkanlara sahip olunmasını: Ülkelerin birbirilerine sınır anlamında uzak olmaması (coğrafi yakınlık), ülkelerin toplumları arasında soy, dil, din, örf adet gibi ortak noktalarının bulunması (benzerlik), toplumlar arasındaki mevcut iletiſim yoğunluğu (etkileſim), halkların kendilerini hangi kültüre (Doğu-Batı) ait hissettiği ve siyasi elitin dſnce yapısını yansıtmaması (zihni yakınlık), ülkeler arasındaki ticari, siyasi vb kazançları (iſlevsel menfaatler), katılımcı siyasi anlayıſ (yapısal ereve) ve son olarak btnleſmeye yönelik daha önce gerekleſmiſ entegrasyon hareketleri (eski birleſme tecrübeleri) ſeklinde genel bir ereve çizerek sıralamıſtır¹⁶³.

¹⁶⁰ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1988, ss.271-272'den aktaran Tayyar Arı, a.g.e., ss. 435-436.

¹⁶¹ Amitai Etzioni, "A Paradigm of the Study of Political Unification", *World Politics*, Cilt: 15, N: 1, 1962, s. 49.

¹⁶² James E. Dougherty ve Robert L. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations*, J. B. LIPPINCOTT Company, U.S.A. 1971, ss. 288-289.

¹⁶³ Merve İrem Yapıcı, a.g.e., s. 136.

Devletler arasında gerçekleşecek bir entegrasyonun analizinde, kültürel benzerlik, ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılık, coğrafi yakınlık, ortak kimlik ve ortak düşmanın varlığı gibi kriterler ele alınmalıdır. Dikkate alınması gereken diğer bir husus üye devletlerin iç politika belirleyicileri ile üye olmayan diğer ülkelerin entegrasyona verecekleri tepkilerdir. Bir başka önemli husus da, ülke içinde ve devletler arasında bütünleşmeyi destekleyen elit tabakanın olmasıdır¹⁶⁴.

Yukarıda farklı yazarlardan aktarılan kriterler, entegrasyonun başarı koşullarının ana unsurları olarak ele alınıp bu temel ölçütler çerçevesinde Orta Asya bütünleşmesi son bölümde incelenecektir.

2.1.3. Entegrasyonlarda Başarı Kriterlerinin Genel Değerlendirilmesi

Genel bir tarama yapıldığı zaman birçok çalışmada yukarıda bahsedilen hem ekonomik hem de siyasal alanda başarılı bir entegrasyon kriterlerinde coğrafi, tarihi ve kültürel yakınlığın gerekli olduğunun sık sık vurgulandığı görülmektedir. Bu üç koşul diğerlerine nazaran değişmesi imkansız olan unsurlardır. Nitekim Davutoğlu da söz konusu üç unsuru sabit veriler olarak değerlendirmekte ve kısa ve orta vadede değiştirilmesinin mümkün olmadığını vurgulamaktadır¹⁶⁵. Bu bağlamda coğrafi yakınlık ülkelerin dünya üzerindeki konumlarıyla alakalıdır. Birbirleriyle yakın mesafede olan ülkelerin ulaşım maliyetleri gibi konularda avantajlı olacağından dolayı hem ekonomik anlamda hem de toplumlar arası iletişimin daha kolay sağlanabilmesi açısından avantajları bulunmaktadır. Benzer siyasi yapılarıdaki devletlerin birbirleri arasında uyum sağlaması entegrasyonu kolaylaştırıcı başka bir unsurdur. Son olarak kültürel yakınlık aynı dilin kullanılması, ortak tarihi değerlere sahip olunması gibi avantajları beraberinde getireceğinden dolayı üye devletlerin halkları arasında bütünleşme sürecini hem kolaylaştırıcı hem de teşvik edici nitelikte olabilir. Siyasal entegrasyonun hemen hemen bütün tanımlarında karşımıza çıkan aidiyet duygusunun uluslararası kurumlara aktarılması konusunda ise halkların özdeş olması ayrıca bir avantaj sağlamaktadır.

¹⁶⁴ Merve İrem Yapıcı, a.g.e., s. 136.

¹⁶⁵ Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, İstanbul 2004, s. 17.

2.2. Entegrasyon Çeşitleri

Entegrasyon çeşitleri devletlerin entegrasyondan beklentilerine ya da entegrasyonun devletlerin iradeleri dışında ilerleyişine göre farklılıklar gösterebilir. Ekonomik beklentiler üzerine gerçekleşen entegrasyon hareketleri siyasi entegrasyon hareketlerine dönüşebileceği gibi bazen iki entegrasyon çeşidi bir arada görülebilir. Son olarak ortak dini değerler veya etnik köken gibi bağlara dayanan ve halkların ya da devletlerin idealleri sonucunda gerçekleşen bütünleşme hareketleri de entegrasyonun başka bir boyutunu temsil etmektedir.

2.2.1. Ekonomik Entegrasyon

Tarihteki ilk ekonomik entegrasyon örneği olarak, 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Kuzey Avrupa'da var olan, tüccar loncalarını ve ticaret merkezleri bir araya getirerek serbest ticaret bölgesi oluşturan Hansa Birliği kabul edilmektedir. Hansa Birliği, Baltık Denizi bölgesinden Kuzey Almanya'ya kadar yaklaşık 200 şehir ve kasabanın kendi aralarındaki tarife ve miktar kısıtlamalarını kaldırmasıyla oluşmuştur. Dünyadaki ilk kurumsal ekonomik entegrasyon örneği ise, Zollverein olarak adlandırılan Alman Gümrük Birliği'dir. 1833 yılından itibaren Zollverein'in ekonomik entegrasyonda gösterdiği başarı ilerleyen yıllarda Alman siyasi entegrasyonunun sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır¹⁶⁶.

Ekonomik entegrasyonun tanımına gelmeden evvel ekonomik iş birliği ile ekonomik entegrasyon arasında bir ayrım yapmakta fayda vardır. Öncelikle ekonomik entegrasyon belirli bir bölgeye yönelik olurken ekonomik iş birliği farklı bölge devletleri arasında da gerçekleşebilmektedir. İkinci olarak, ekonomik entegrasyon ya var olan yapılarda köklü değişiklikler yaratmakta ya da yeni yapılar meydana gelmesine sebep olmaktadır. Ekonomik iş birliğinin böyle bir amacı yoktur. Üçüncü olarak, ekonomik entegrasyon, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan birbirine benzeyen ülkeler arasında oluşturulurken ekonomik iş birliği herhangi iki veya daha fazla devlet arasında, çıkarlarına uygun olan belirli konular kapsamında sağlanabilmektedir. Son olarak ekonomik entegrasyonlarda ulusüstü yapıların oluşması söz konusuysa ekonomik işbirliklerinde ulus devletlerin egemenlikleri korunur. Ancak bu farklarla beraber iş birliği ve entegrasyon

¹⁶⁶ Elif Uçkan Dağdemir, Ekonomik Entegrasyon Teorisi: Geleneksel Yaklaşımdan Yeni Yaklaşımlara, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s. 62.

arasında ciddi bir ilişki vardır. Nitekim entegrasyonun ortaya çıkması için iş birliği gerekmektedir. “Başarılı entegrasyonların temelinde başarılı iş birlikleri yatmaktadır”¹⁶⁷.

Ekonomik entegrasyonun tanımı üzerinde uzlaşmaya varılamamıştır. Kindleberger, ekonomik entegrasyonu üretim faktörleri fiyatlarının eşitlenmesi olarak tanımlarken, Tinbergen ise ekonomik entegrasyonu, uluslararası ekonomik iş birliğinin en üst düzeye çıkarılması olarak görmektedir. Bir başka tanımda ise ekonomik entegrasyon, mal ve hizmetlerin fiyatlarının her yerde aynı olması şeklinde ifade edilmektedir. Bunlarla beraber tam bir ekonomik entegrasyondan bahsedebilmek için, “ticarete, seyahate, sermaye hareketlerine, ödemelere ve göçe herhangi bir sınırlama getirilmemiş olması gerekmektedir”¹⁶⁸.

Staley ise ekonomik entegrasyonu, “ etkin bir işbölümü için olası tüm fırsatlardan yararlanmak” olarak tanımlamaktadır. Machlup mal, hizmet ve işgücünün serbest dolaşımının ekonomik entegrasyonun birer parçası olduğunu, ticaretin ise ekonomik entegrasyonun özünü oluşturduğu savunmakta ve işbölümünü de ticaretin temel faktörü olarak görmektedir¹⁶⁹.

Günümüzde ekonomik entegrasyon sınıflandırmalarının genel kabul gören tanımı, Balassa tarafından, “Theory of Economic Integration” isimli kitabında yapılmıştır. Balassa, entegrasyonun temel özelliği olarak, “bir bölge içindeki ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını saptamıştır”. Balassa’ya göre ekonomik entegrasyon düzeyleri farklılık gösterebilir. Birçok yazar tarafından bu düzeyler aynı zamanda entegrasyonun aşamaları olarak da görülür. En alt düzey olan serbest ticaret bölgesi oluşturulmasından başlayan entegrasyon hareketi nihayetinde tam ekonomik entegrasyonun sağlanması yolunda atılan ilk adımdır¹⁷⁰. Bu düzeylerin tamamı Balassa tarafından, serbest ticaret bölgesi oluşturulması, gümrük birliği kurulması, ortak pazara geçilmesi, ekonomik birlik yaratılması ve nihayet tam entegrasyon sağlanması olarak aşamalı bir şekilde sıralanmıştır¹⁷¹.

Serbest ticaret bölgesi, ekonomik entegrasyonun ilk aşaması olarak kabul edilmektedir. Serbest ticaret bölgesine üye devletler arasındaki gümrük tarifeleri ve miktar

¹⁶⁷ Emin Ertürk, a.g.e., ss. 6-7.

¹⁶⁸ Emin Ertürk, a.g.e., ss. 5-6.

¹⁶⁹ Fritz Machlup, A History Thought on Economic Integration, Columbia University Press, New York 1977, s. 43’den aktaran Elif Uçkan Dağdemir, a.g.e.,ss. 67.

¹⁷⁰ Elif Uçkan Dağdemir, a.g.e., ss. 64-66.

¹⁷¹ Bela Balassa, The Theory of Economic Integration, George Allen & Unwin LTD, London 1961, s. 2.

kısıtlamaları kaldırılmakta, diğer devletlere karşı ise her devlet kendine özel tarifeler uygulamaktadır¹⁷². Bu durum, yani ortak bir tarife uygulanmaması serbest ticaret bölgesinin daha çok ticaret yolunun değişmesi olarak isimlendirilmesine sebep olmaktadır. Başka bir ifadeyle, A ülkesi C ülkesine satmak istediği ürünün ticaretini aynı bölgeye üye olan ve kendisine daha düşük tarife uygulayan B ülkesi üzerinden gerçekleştirmektedir¹⁷³. Başlıca özellikleri, birlik dışı ülkelerin en düşük tarife uygulayan devleti tercih etmesi, esnek dış politika uyumu, üye devletler arasında ticaret yaratıcı etkiye sebep olması, bölge dışı ülkelere karşı ortak tarife belirlemedeki yetersizliği olarak sıralanabilir. Dünyadaki en başarılı serbest ticaret bölgesi örnekleri ise Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) ve Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Anlaşması, daha çok bilinen adıyla NAFTA'dır¹⁷⁴.

Gümrük birliği, serbest ticaret bölgesinden birliğe üye olmayan devletlere ortak gümrük tarifesi uygulanması bakımından ayrılmakta ve birlik içinde kalan ülkelere daha fazla ticaret serbestisi sağlamaktadır¹⁷⁵. Ayrıca gümrük birliği, ticaret politikalarında devletlere daha fazla ortak hareket etme gereksinimi yarattığı için hem koordinasyon hem de bağımlılık açısından daha derin bir entegrasyonun oluşturulmasını sağlamaktadır¹⁷⁶.

Ortak pazar, gümrük birliğindeki mal piyasalarının serbestleşmesine ek olarak üretim faktörlerinde de ortak hareket ve bütünleşmenin görüldüğü durumlara verilen isimdir¹⁷⁷. Sadece mal piyasalarında değil aynı zamanda emek ve sermaye gibi üretim faktörlerine serbest dolaşım hakkı sağlar¹⁷⁸. Yani her ortak pazar aynı zamanda serbest ticaret bölgesi ve gümrük birliğinin de özelliklerini barındırır. Kapsamının ve bağlayıcılığının artmasına bağlı olarak ortak pazarın sağlanması durumunda devletlerin ekonomik bağımsızlık ve otonomilerinde kısıtlanmalar görülür. Ortak pazarın başlıca özellikleri ise, birliğe üye ülkeler arasında tarifelerin kaldırılması, birlik dışı ülkelere ortak gümrük tarifeleri uygulanması, ticaret standartları ve uygulamalarının birbirine yakınlaştırılması ve son olarak emek ile sermayenin serbest dolaşımının sağlanmasıdır¹⁷⁹.

¹⁷² Bela Balassa, a.g.e., s. 2.

¹⁷³ Erdal Muzaffer Ünsal, Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı, İmaj Yayınevi, Ankara 2005, s.410.

¹⁷⁴ Pınar Yardımcı, Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, Detay Yayıncılık, Ankara 2014, ss. 22-23.

¹⁷⁵ Bela Balassa, a.g.e., s. 24.

¹⁷⁶ Pınar Yardımcı, a.g.e., s. 24.

¹⁷⁷ Bela Balassa, a.g.e., s. 2.

¹⁷⁸ Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları, İstanbul 2007, s.228.

¹⁷⁹ Pınar Yardımcı, a.g.e., s. 26.

Ekonomik birlik, ortak pazarı kapsamıyla beraber aynı zamanda yüksek derecede eşgüdüm ve ekonominin en önemli alanlarındaki politikaların birleştirilmesini, makroekonomik politikaları ve gelirin yeniden dağıtımını da içeren entegrasyon aşamasıdır. Ortak pazardan farklı olarak ekonomik birlik, sadece üçüncü ülkelere karşı yürütülecek ortak ticaret politikasıyla değil aynı zaman da üretim faktörleri ve ekonomik sektörlerin gelişimiyle de ilişkilidir¹⁸⁰. Ekonomik birlikte ortak politika alanları genişlemiştir. Bu bağlamda, ortak politikaların koordineli bir şekilde sürdürülebilmesi için, ulusal yetkilerin devrini de kapsayan ulus ötesi kurumların oluşturulması söz konusudur. Ekonomik birlik mal ve faktör piyasalarındaki tam bütünleşme anlamına gelmektedir. Bunun sağlanması için, vergilendirme, çevre gibi teşvik, sınır aşan sorunlar, büyük ölçekli yatırımlar, eşit kalkınma hızlarının yakalanması ve tekeli büyümlerin önlenmesi gibi alan ve durumlara karşı da ekonomik birliğin genişlemesi gerekmektedir. Bunlarla beraber ekonomik birlik aynı zamanda parasal birliği de içermektedir. Parasal birlik, en basit tanımıyla üye devletlerin ulusal para birimleri arasında sabit kur uygulamasına geçmesidir¹⁸¹. Ayrıca ortak para biriminin bütün üye devletlerde yürürlükte olması şeklinde de gerçekleşebilir. Yani parasal birlik Euro gibi tek bir para biriminin benimsenmesiyle olabileceği gibi aynı zaman da geri dönülemez şekilde sabitlenmiş döviz kurlarının belirlenmesiyle de olabilir. Parasal birliğin sağlanmış olması birliğe hem psikolojik hem de azalan çevrim masraflarına bağlı olarak ekonomik fayda sağlayacaktır¹⁸².

İktisadi birliğin tarihteki en güzel örnekleri, 1960 yılında ortaya çıkan ve Benelüks olarak adlandırılan organizasyonun oluşumu ve ABD'nin kuruluşunda 50 eyaletin ortak para birimi ve iktisat politikasına geçmesidir¹⁸³. Günümüz dünyasında ekonomik ve parasal birliği sağlamış tek oluşum ise AB'dir. Ekonomik birlik oluşumuna temel teşkil eden 1993 tarihli Maastricht Antlaşması'ndan önce 1989 yılında yayınlanan Delors Raporu'nda ekonomik birliği tanımlayan özellikler sıralanmıştır. Bunlar, kişiler, mallar, hizmetler ve sermayeye dolaşım serbestisi sağlayan tek pazar, piyasa mekanizmasını güçlendirici önlemler, yapısal değişim ve ortak gelişmeyi hedefleyen politikalar ve son olarak bütçe politikalarını uyumlaştırmayı da içeren eşgüdümlü makroekonomik

¹⁸⁰ Willem Molle, The Economics of European Integration: Theory, Practice, Policy, Dartmouth Publishing Company, U.S.A. 1990, s. 13.

¹⁸¹ Halil Seyidoğlu, 2007, a.g.e., s. 228.

¹⁸² Pınar Yardımcı, a.g.e., ss. 28-29.

¹⁸³ Erdal Muzaffer Ünsal, a.g.e., s. 411.

politikaların sağlanmasıdır. Bu unsurlar beraberinde kurumsal yapıların kurulmasını da getirmektedir. Ekonomik birlik ekonomik entegrasyonun ulaşabileceği en üst seviyedir. Daha öte de gerçekleşebilecek bütünleşme siyasi birlik biçiminde olabilir¹⁸⁴. Nitekim, ekonomik konularda ortak hareket eden ekonomik birliğin güvenlik ve savunma gibi politika alanlarında da ortak hareket etmesi beklenmektedir¹⁸⁵.

2.2.2. Siyasal Entegrasyon

Haas'a göre siyasal bütünleşme, "Siyasal aktörlerce idare edilen bir süreçte, söz konusu politik aktörlerin beklenti, sadakat ve siyasal faaliyetlerinin yine bu devletler üzerinde yargı erkini elinde bulunduran veya talep eden yeni merkeze devrilmesi konusunda ikna edilmesi sürecidir". Haas siyasal aktörlerle siyasi elitleri kastetmekte ve bunlara parti liderleri, ticaret veya işçi dernekleri sözcülerini, üst düzey memurları ve aktif politikacıları da dahil etmektedir¹⁸⁶.

Törnudd, siyasal entegrasyonu, entegrasyonun boyutları arasında incelerken en alt düzeyi devletlerin bağlantısızlıkları olarak belirlemektedir. Orta düzey siyasal boyuta ulaşmış bir entegrasyon ise ulusüstü bir yürütme organı vasıtasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu yürütme organı veto hakkına sahip olan hükümetlerarası özellikteki başka bir organ tarafından denetlenebilmektedir. En üst düzey olarak ise "ekonominin ve askeri gücün ulusüstü kontrolü, bütün üyelerin toplumsal işlevi önemli olan organlara tam bağlılığı, engelsiz iletişim ve ulusal halk kitleleri ile elit kesimin kurumsal otoriteye sadakatini" görmektedir¹⁸⁷.

Etzioni'ye göre siyasal birimlerin birleşmesi sonucunda ortaya çıkan birimlere siyasal topluluk adı verilmektedir. Siyasal topluluk oluşturulması, siyasal birliklerin nihai amacını teşkil eder. Başka bir ifadeyle, siyasal birleşmelerden oluşan birimler siyasal topluluk oluşturmayı amaçlayan daha düşük düzeyli bütünleşme hareketleridir. Aynı zamanda bu birimler siyasal entegrasyonun aşaması olarak da nitelendirilebilir. Etzioni, birliğin güçlü bir devletin girişimiyle oluşturulabileceği gibi (Mısır'ın girişimiyle Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması) birden fazla devletin ortak girişimiyle de siyasi

¹⁸⁴ Pınar Yardımcı, a.g.e., s. 29.

¹⁸⁵ Cihan Dura ve Hayriye Atik, Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000, s.7.

¹⁸⁶ Ernst B. Haas, a.g.e., ss. 16-17.

¹⁸⁷ Klaus Törnudd, Cooperatin and Conflict: Dimensions of Unifikations and İntegration, 1966, ss. 94-101'den aktaran İbrahim S. Canbolat, 1994, a.g.e., ss. 75-76.

birliklerin kurulabileceğinden bahsetmektedir. Yeni oluşturulacak birime, bazı devletler tek başına önderlik edebileceği gibi birden çok devlet de liderlik rolü oynayabilir. Ancak bu durumlarda dahi bütün devletler statü bakımından eşit konumda olmalıdır. Yine de bu güç kullanarak birlik oluşturulduğunda başarısız olacağı anlamına gelmemelidir. Siyasi birlikler içeriden bir güç tarafından oluşturulabileceği gibi dış güçler tarafından teşvik edilerek de oluşturulabilir. Avrupa, Marshall yardımları vasıtasıyla dış güç konumundaki Amerika tarafından bütünleşmeye teşvik edilmiştir¹⁸⁸.

Deutsch, siyasal entegrasyonun ulusal halkların taleplerine bağlı olarak ortaya çıkacağını belirtir. Haas gibi Deutsch'da siyasal elitlere ve liderlik kadrosuna özel önem verir. Entegrasyona tabi aktörlerin maruz kalacağı ortak tehdit unsurlarını entegrasyonun itici gücü olarak görür¹⁸⁹. Bununla beraber Deutsch, siyasal entegrasyonları üyelik durumlarına bağlı olarak “spesifik” ve “evrensel”, amaçlarına bağlı olarak ise “Amalgam Güvenlik Topluluğu” ve “Çoğulcu Güvenlik Topluluğu” olmak üzere iki ayrı kategoride inceler.

Siyasal bütünleşmeler, siyasal işbirliklerinden bağımsızlıkların korunmaması ve karar verme gücünün ortak kuruluşa devri bakımından farklılıklar gösterir. Siyasal işbirlikleri belirli bir konuda ve sınırlı yetkilere dayanarak gerçekleştirilir. Ayrıca coğrafi uzaklık, ortak değer gibi farkların siyasi işbirliklerinde bir önemi yoktur. Ancak siyasi bütünleşmeler, bağımsızlıklarından kısmen vazgeçmeye dayalı, temel bazı yetki ve sorumlulukların yeni oluşturulan birime devrini içeren davranışlardır. Bu durum ayrıca bütünleşme sürecinin siyasal birlik aşamasını da ifade eder¹⁹⁰.

Siyasal bütünleşmeler devletlerin egemenliğini gözetken ve belirli işlevleri yerine yetirmeyi amaç edinebileceği gibi, yetki devrine dayalı ulusüstü bir modelle de karşımıza çıkabilir. Bu tarz bütünleşmeler, şayet yeni bir birime yetki devrini içerip, oy çokluğu ile karar alma esasına dayanıyorsa federasyon, sadece belirli işlevleri yerine getirmek için kurulan, devletlere hayati çıkarlarında veto yetkisi veren ve oy birliği ile karar alma şartını koyuyor ise konfederasyon olarak adlandırılır¹⁹¹. Aralarındaki en önemli ayrımlardan bir

¹⁸⁸ Amitai Etzioni, *The Epigenesis of Political Communities at the International Level*, The Free Press, New York 1969, ss.347-350'den aktaran Tayyar Arı, a.g.e., ss. 449-450.

¹⁸⁹ Mehmet Seyfettin Erol, 1999, a.g.e., s. 46.

¹⁹⁰ Beril Dedeoğlu, a.g.e., s. 45.

¹⁹¹ Beril Dedeoğlu, a.g.e., ss. 46-50.

diğeri ise federasyonlar tam entegrasyon amaçlarken konfederasyonların böyle bir amaca yönelik iddiasının bulunmamasıdır¹⁹².

Siyasal entegrasyonun en üst seviyesi olan federalizm, mevcut güç paylaşımının nasıl olacağı veya farklı devletler arasında yeni bir aktör ortaya çıkaran bütünleşme sağlanması olarak iki ayrı anlama gelmektedir. Devletlerarası bütünleşmeye yönelik anlamında federalizmde, merkez yüksek politik alanlarla ilgilenirken çevre düşük politika alanlarında yetkilidir¹⁹³.

Federasyonel aynı zamanda supranasyonel oluşumlardır. Bu bağlamda supranasyonel kuruluşların başlıca üç özelliğinden bahsedilebilir. Öncelikle supranasyonel organizasyonlar, ulusal bürokrasiden organizasyon kadrolarına geçmiş ve “tarafsız” çalışan yüksek kademeli kişilerden oluşur. Bu tarz oluşumlarda çalışan kişilerin aidiyet duygusunun merkezi üst otoriteye geçmesi ve kendilerini seçen hükümetlerden koparak sadece merkezi otoritenin çıkarlarına hizmet etmeleri söz konusudur. İkinci olarak, ulusal parlamentolardan ayrı fakat onların arasından seçilmiş farklı bir meclisin bulunması gerekmektedir. Son olarak, ulusal yargı erki dışında, kendisine sunulan anlaşmazlıkları çözmeye yetkili bir mahkemenin bulunması gerekmektedir¹⁹⁴.

Konfederasyonlarda ise devletler bağımsızlık ve egemenliklerini koruyarak bazı yetkilerini ortak bir organa, düzenleme ve uyumlaştırma faaliyetlerini yürütmesi için devrederler. Federalizmden ayrılan en önemli özelliği kararların oy birliği ile alınmasıdır. Günümüzde konfederatif olarak nitelendirilebilecek örgütlere en yakın örnek Avrupa Konseyi’dir¹⁹⁵.

Federasyonlarda da konfederasyonlar gibi devletler kendi iç özerkliklerini korur. Bu durum iki birlik modelinin de birbirine benzediği bir alandır. Ancak federasyonlarda otonomi sahibi ve devletlerin egemenliklerini sınırlayan bir birim vardır. Devletler onun kendi yetkilerini sınırlamasını kabul etmişlerdir. Konfederasyonlar ise daha çok iş birliğine dayalı kurumsal örgütlenmelerdir. Sorunların çözümü de yine bu örgütlerde aranır. Federalizmde ise farklı sorunlara merkezi çözümler getirilir. Federalizm, ulus devletin kısıtlanan yetkilerine bağlı olarak devlet merkezli bir yaklaşımı esas almaz.

¹⁹² Ahmet Emin Dağ, a.g.e., s. 208.

¹⁹³ Graham Evans ve Jeffrey Newnham, a.g.e., ss. 212-213.

¹⁹⁴ Feridun Ergin, Uluslararası Politika Stratejileri, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 190.

¹⁹⁵ Ayşe Ceyhan, Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü, Alfa Yayınları, İstanbul 1991, s. 348.

Konfederasyonlar ise ulus devletlerin bağımsızlıklarına saygı duyar ve devletin anlamını kuvvetlendirerek hareket eder. Federalizmde devlet birliği söz konusuysen konfederasyonlar devlet çokluğu anlamına gelir¹⁹⁶.

Siyasal entegrasyonun gerçekleşebilmesi için en önemli hususlardan birisi olarak, entegrasyona konu olan devleti oluşturan unsurların sadakat devrine gönüllü olmaları görülmektedir. Nitekim Haas, siyasal entegrasyonun tanımında dahi sadakatlerin gönüllü devrinin üzerinde durmakta ve siyasal entegrasyonun gerçekleşebilmesi için bireylerin sadakat devrine ikna edinilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sürecin nasıl olması gerektiğini de detaylı bir şekilde incelemiştir¹⁹⁷.

Bir diğer önemli unsur ise siyasi elitin bu yönde irade göstermesidir. Geçmiş dönemlerde bir nevi tepeden inme olarak nitelendirilebilecek ve birden çok ulusu tek bir egemenin altında toplamayı amaç edinerek, askeri yöntemlerle gerçekleşen siyasal bütünleşme hareketlerinin gerçekleşmesi artık neredeyse imkansızdır. Günümüzde devletleri siyasal entegrasyona iten süreç genelde ekonomik entegrasyonun ileri aşamasına bağlı gelişen ilişkiler neticesinde gerçekleşmektedir. Siyasi elitin bu yönde irade göstermesi öncelikle devletlerin yararına olduklarına inandıkları bir konuda etkileşime girmesine bağlıdır. Ancak bu etkileşimler mümkün olduğunca az hiyerarşik bölünmenin olduğu bir ortamda, ortak ekonomik planlama ve kolektif güvenlik gibi konular üzerine olmalıdır¹⁹⁸. Ayrıca siyasi elitin iradesine, çıkar grupları bütünleşmeye bağlı artan faydalarından dolayı pozitif etki yaratmakta ve siyasal entegrasyona giden sürecin hem başlaması hem de başladıktan sonra yoğunlaşması anlamında baskı yapmaktadır. Bu tarz gruplar karlarını mümkün olan en yüksek seviyelere çıkarmayı amaçlamakta ve bu beklentilerine yönelik siyasi yöneticilerin karar alma süreçlerini etkilemektedirler¹⁹⁹.

Siyasal entegrasyonun egemenlik devri esasına dayandığı gerçeğini göz önünde bulundurursak ulus devletin önemi ile siyasal entegrasyon arasında ters orantı kurmak mümkündür. Yani ulus devletin önemi arttıkça siyasal entegrasyonun gerçekleşme ihtimali azalmaktadır. Buna bir istisna getirmek gerekirse ortak tehdit unsurlarının bulunması ve bunların karşısında bulunan mevcut entegrasyon hareketine itici bir güç sağladığı

¹⁹⁶ Beril Dedeoğlu, a.g.e., s. 49.

¹⁹⁷ Ernst B. Haas, a.g.e., ss. 12-19.

¹⁹⁸ Mehmet Seyfettin Erol, 1999, a.g.e., s. 46.

¹⁹⁹ Gerhrd Mally, The European Community Perspective: The New Europe, the United States, and the World, Lexington Books, London 1973, s.30'dan aktaran Mehmet Seyfettin Erol, 1999, a.g.e, s. 45.

söylenbilir. Başka bir ifadeyle ulus devletin önemi ne kadar artarsa artsın ortak tehdit unsuru egemenliklerinin en azından ortak savunma gibi spesifik konularda devredilmesi için devletleri zorlayabilir. Yine de bu yakınlaşmanın üst düzey bir siyasi entegrasyona dönüşmesi salt tehdit ya da ekonomik çıkar unsurlarına bağlı olamaz. Siyasal entegrasyon için özdeş iktisadi çıkarlarla beraber ortak idealler ve yakın tarihi bağlar gerekmektedir²⁰⁰. Aksi halde konfederal yapılanmalar devletler için daha cazip olacaktır.

Siyasal bütünleşmeler aynı zamanda ekonomik entegrasyon hareketlerinin temel amacı olmamasına rağmen siyasi yakınlaşma anlamında, ekonomik entegrasyonun en önemli noktasıdır. Başarılı iktisadi bütünleşme için, siyasi yakınlaşmanın dünya çapında özdeş çıkarlara oturtulması önemlidir. Günümüzde siyasi bütünleşmesini sağlamış bir entegrasyon hareketi olmamasına rağmen geçmişte Alman gümrük birliğinin siyasi bütünlüğe dönüşerek Birleşik Almanya'yı ortaya çıkarması iyi bir örnektir. Aynı zamanda Alman bütünleşmesi ortak geçmiş, ortak hedef ve değerlerin siyasi bütünleşme için ne kadar önemli olduğunun da kanıtıdır. Siyasi bütünlüğün gerçekleşmesi ortak tarihi ideallerden destek alınmadığı durumlarda son derece zordur. Bir ekonomik entegrasyonun siyasi bütünleşmeye erişmesi için, “ortak geçmişe ve iktisadi çıkarlara birlikte ve bir arada dayanmadıkça, siyasi bütünlüğe ulaşmayı kağıt üzerinde deklare etmesi çok şey ifade etmez”²⁰¹.

Ekonomik ve siyasi entegrasyon hareketlerinin düşünürler tarafından açıklanma çabalarına baktığımız zaman, devletlerin rasyonel hareket eden varlıklar olarak kabul edildiği ve ekonomik entegrasyon özelinde maksimum ekonomik faydanın sağlanmasının amaçlandığı, siyasi entegrasyon özelinde ise ortak bir düşmana karşı birleşme, yeni bir siyasi güç oluşturmak, mevcut siyasi konumu güçlendirme gibi anlamlar yattığını görmekteyiz. Farklı düşünürlerin çalışmaları dikkate alındığında, siyasi bütünleşme hareketleri sağlanabilmesi için ekonomik entegrasyon hareketlerinin başlangıç noktasını oluşturması gerektiği kanaatine varılmaktadır. Siyasi bütünleşme hareketleri görüldüğü üzere farklı yoğunluklarda gerçekleşebilmektedir. Bu yoğunluklar devletlerin egemenliklerinden taviz niyetlerine bağlı olarak kendi tercihlere bırakılmıştır. Siyasal entegrasyon sağlanabilmesi için düşünürlerin uzlaştıkları bir diğer konu ise ortak tarihi

²⁰⁰ Emin Ertürk, a.g.e., ss.9-10.

²⁰¹ Emin Ertürk, a.g.e., ss.9-10.

değerlerin ve ideallerin bulunmasıdır. Bu bağlamda siyasi entegrasyon hareketlerini aynı zamanda etnik ve dini bütünleşme hareketleri ile ilişkilendirilebiliriz.

2.2.3. Etnik ve Dinsel Entegrasyon

Toplumlari yakınlaştıran etnik benzerliklerdir. Etnik benzerlikler dil, kültür, ırk gibi ortak benzeşen özellikleri içerisinde barındırabilir. Aynı zamanda millet tanımı da etnik köken ile doğrudan ilgilidir. Millet konusunda en bilinen ve kabul gören tanımlardan birisi Stalin'e aittir. Stalin milleti, "tarihsel olarak evrilmiş istikrarlı bir dil, toprak, ekonomik yaşam ile kendini kültür ortaklığıyla dışa vuran psikolojik yapıdan oluşan bir topluluktur" şeklinde tanımlamaktadır²⁰². Stalin'e göre yukarıda bahsedilen tanımdaki niteliklerin hiçbirisi tek başına millet olunması için yeterli değildir yine bahse konu niteliklerden herhangi birisi dahi yoksa millettten bahsedilemez²⁰³. Bu tanımda ayrıca ırk ayrımına gidilmemekle beraber yine de aynı soydan gelenlerin millet tanımının özelliklerini barındırma ihtimalinin çok daha yüksek olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bununla beraber sadece aynı ırktan olmak da millet olmak için yeterli değildir.

Myron Weiner siyasal bütünleşmeyi, siyasal sistemin kendi bütünlüğünü sürdürmesi olarak tanımlamakta ve bunu beş genel ayrıma tabi tutmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak karşımıza, "kültürel ve sosyal bakımdan farklı grupları bir araya getirerek milli benlik yaratma" süreci olarak tanımlanan milli bütünleşme hareketleri çıkmaktadır. İkinci olarak yerel siyasi birimler üzerinde milli merkezi otorite kurulması anlamına gelen yerel bütünleşme vardır. Üçüncü olarak elit-kitle bütünleşmesi olarak adlandırılan ve yöneten ile yönetilenlerin arasındaki kopukluğu gidermeyi amaçlayan durum söz konusudur. Dördüncü olarak bütünleşme, sosyal düzenin devamı için halkın ortak mitleri, sembolleri, inanç ve tarihlerinin oydaşması anlamına gelebilir. Son olarak bütünleşme, "bir halkın ortak bir amaç için örgütlenmesi" şeklinde gerçekleşebilir²⁰⁴. Weiner'in belirlediği beş genel çerçeveden az önce açıklanan ilk üç tanesi ulusal bütünleşme hareketiyle doğrudan ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu süreçleri birebir deneyimleyerek ulusal bütünleşmesini sağlamıştır. Son iki madde ise hem ulusal hem de uluslararası bütünleşme ile ilgilidir. Nitekim devletlerin izlediği dine veya etnisiteye

²⁰² Eric J. Hobsbawm, 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçekçilik, (Çev. Osman Akınay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 19.

²⁰³ Umut Özkırımlı, Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel Bir Müdahale, (Çev. Yetkin Başkavak), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 16.

²⁰⁴ Samuel P. Huntington ve Jorge Dominguez, Siyasal Gelişme, (Çev. Ergun Özbudun), Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1975, s. 85.

dayalı, yayılmacı ve/veya irredentist politikaların ardında da Weiner'in belirlemiş olduğu kriterlerin son iki maddesi oldukça önemli itici güç rolü oynamaktadır.

Etnik ve dini entegrasyonlar ulusal düzeyde incelediğimiz zaman sosyal bütünleşmenin öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal entegrasyonun ulusal düzeyinden anlayacağımız farklı etnik unsurların ortak dil ve hukuk konusunda birleştirilmesidir²⁰⁵. Ancak sosyal entegrasyonun uluslararası düzeyde gerçekleşmesi bir takım uluslararası faaliyetler gerektirmektedir ki bu faaliyetler aynı zamanda bazen işgallere kadar varabilen genelde ideolojik hareketlerdir. Literatürdeki kaynakların yetersizliğinden dolayı bu faaliyetler örnekler üzerinden incelenerek bazı genel çıkarımlarda bulunulacaktır.

Devletlerin bütünleşme hareketleri daha önce entegrasyona ve entegrasyon çeşitlerinden olan ekonomik ve siyasal entegrasyona getirdiğimiz tanımlar uyarınca ortak tarihi değerlerden beslenebilmektedir. Entegrasyon hareketleri belirli bölgeye yönelik olabileceği gibi buna ek olarak belirli uluslara ve/veya aynı dine mensup insanlar üzerine de olabilmektedir. Bu tarz hareketler etnik birlik veya din birliği oluşturmayı bazen de her iki özelliği birden barındırabilmektedir. Bu noktada örnekler üzerinden etnik ve dini entegrasyon hareketleri açıklanacaktır.

Etnik temelli entegrasyon hareketleri, aynı etnik kökenden gelen insanların tek bir siyasal otorite altında birleşmesi olarak karşımıza çıkar. Belirli sınırlara yönelik, diğer (genelde komşu) devletlerin sınırlarında kalan akraba topluluklara yönelik ve son olarak da farklı devletler oluşturmuş ulusların tek bir egemen altında birleşmesine yönelik olabilir. Belirli sınırlara yönelik etnik bütünleşme hareketi örneği olarak Yunan milletinin Megali İdeası verilebilir.

2.2.3.1. Yunan Bütünleşme Hareketi Olarak Megali İdea (Büyük Fikir)

Megali İdea(Büyük Fikir) düşüncesi İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinin ardından doğmuştur. Uzun bir süre boyunca Yunan şairler, Ortodoks Kilisesi ve Rus Çarları tarafından olgunlaştırılan bu fikir Rigas Ferreros tarafından hazırlanan Megali İdea haritası ile son şeklini almıştır. Yunanlar, Megali İdea ülküsünü gerçekleştirmek amacıyla çeşitli faaliyetlere girişmişlerdir. Dağlarda paramiliter gruplarla eşkıyalık yapmaları,

²⁰⁵ TUİC AKADEMİ, Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Derneği, <https://www.tuicakademi.org/butunlesme-entegrasyon/> (Erişim Tarihi: 31.01.2019).

Osmanlı bürokrasisi ve yönetimi içindeki konumlarını bu fikir doğrultusunda kullanmaları bunlardan bazılarıdır. Ancak sistemli bir hareketin ortaya çıkması Etnik Eterya adlı gizli cemiyetin kurulmasıyla olmuştur. Nihai hedefi Doğu Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak olan cemiyet Megali İdea'yı benimsemiş ve Osmanlı'daki Yunan azınlığa bir yol haritası çizmiştir. Kendisine İstanbul'u merkez edinen cemiyet, öncelikle Ortodoks Kilisesinin desteğiyle beraber Yunan Krallığı'nın kurulmasında ve daha sonrasında Yunanistan'ın yayılmacı politikalarında başrolü oynamıştır²⁰⁶

1821 yılında Mora'da bağımsızlık ile sonuçlanan ayaklanmalar Megali İdea'nın düşünsel boyuttan eyleme dönüşmesinin ilanıydı. Ayaklanmaların Osmanlı tarafından birkaç yıl sonra bastırılmasına rağmen Yunan Krallığı 1830 yılında kuruldu. Megali İdea'yı gerçekleştirmek amacıyla kurulan Etnik Eterya cemiyeti Yunanlılara bağımsız bir devlet kazandırmış olsa da bunun resmi bir politikaya dönüşmesi 1844 yılını buldu. Takip eden süreçlerde Yunanlı liderler sık sık Megali İdea'yı vurguladı. Bu bağlamda Yunan Kralına 1864 yılında Helen ünvanı verildi. 1910 yılına gelindiğinde Venizelos'un ilan ettiği, Ege'yi Yunan gölü yapmayı ve Grek İmparatorluğu'nu yeniden yaratmayı içeren Büyük Yunanistan Programı aslında Megali İdea'yı hedeflemekteydi²⁰⁷.

Günümüzde iki ayrı devlet olarak varlığını sürdüren Güney Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan Enosis adı altında birleştirme çabaları ise Yunan Megali ideasının bütünleşme tanımı içerisindeki devletler arası kısmıdır. Etnik Eterya cemiyetinin 12 maddelik bildirisinde de yer alan Kıbrıs'ın Yunan topraklarına katılması fikrine yönelik atılmış bir adımdır. 1 Nisan 1955 tarihinde EOKA önderliğinde başlayan ve nihai hedefi Kıbrıs Adası ile Yunanistan'ın birleşmesi olan kanlı eylemler 1974 yılında Türkiye'nin adaya müdahalesine kadar devam etmiştir²⁰⁸.

Megali İdea itici bir güç olarak Yunanistan kuruluşundan yaklaşık 3 kat genişlemesine kadar olan süreçte varlığını sürdürdü. Anadolu'da yaşanan felaketin ardından bir dönem Atatürk ve Venizelos dostluğuyla beraber sekteye uğrayan Kıbrıs Sorunu'yla yeniden zihinlerdeki varlığını kanıtladı²⁰⁹. Dünya siyasi konjonktürünün iyi

²⁰⁶ Sebahattin Salıslık, *Türk Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik Eterya*, Kıtış Yayıncılık, İstanbul 1968, ss.144-145.

²⁰⁷ Sebahattin İsmail, *Kıbrıs'ta Yunan Sorunu (1821-2000)*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, Lefkoşa 2000, s.13.

²⁰⁸ Melek Fırat, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye Yunanistanla İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 600.

²⁰⁹ Altınur Kılıç, *Türkiye ve Dünya*, Akasya Kitap, Ankara 2010, s. 237.

analiz edilmesi, din yoluyla devlet ülküsünün halka aşılması gibi birçok etkenle beraber Yunan Megali İdeası homogen bir devlet oluşturdu. Yayılmacı hedeflerini tamamlayamamasına rağmen Kıbrıs hariç etnik bütünleşmeyi sağladı.

Megali İdea diğer boyutuyla Avrupa bütünleşmesinin düşünsel arka planındaki en önemli figürlerdendir. Helenizm ile beraber ortak Avrupalılık kimliği yaratmayı amaçlayan AB için en önemli dayanaklardandır. Her iki düşünce akımı arasında inkar edilemez bir bağ vardır ve dönem dönem birbirlerini beslemişlerdir. Megali İdea'nın Helenizm'den en önemli farkı Helenizm'in laik ve özgürlükçü aydınlar tarafından benimsenmesidir²¹⁰. Buna karşın Megali İdea kilise etkisine girmiş hatta belirli dönemlerde doğrudan Kilise tarafından yönetilmiştir.

2.2.3.2. Alman ve İtalyan Birliği'nin Kuruluşları ve Nasyonalizm

Nasyonalizm ve milliyetçilik olarak tanımlanan akım esas olarak başka devletlerin egemenliği altında yaşayan ulusların bağımsızlıklarını kazanarak kendi devletlerini kurma düşünce ve eylemleridir. Fransız İhtilali'nden kaynaklanan bu görüş insanı insan yapan temel hak ve özgürlükleri uluslara uyarlanmasıdır. Başka bir ifadeyle, uluslarda tıpkı insanlar gibidir ve özgür olmalıdır. Alman ve İtalyan Birlikleri de nasyonalistlerin etkisiyle, ulusal birliklerin sağlanması şeklinde kuruldu²¹¹.

1815 yılındaki Viyana Kongresi'nde İtalyan devletlerinin başına Avusturyalı prensler getirildi. Aynı kongrede 360 olan Alman devletlerinin sayısı 36'ya indirildi²¹². Fransız ihtilalinden sonra, hem halkta hem de devletlerde milliyetçi duyguların oluştuğu döneme denk gelen Viyana Kongresi'nde alınan kararlar bütünleşmeyi teşvik ediciydi. Nitekim Westphalia'nın ardından giderek güçlenen Prusya Almanya'da, Piyemonte ise İtalya'da kongrenin hemen sonrasında giriştikleri faaliyetler neticesinde milli birlik kurulmasına liderlik rolü oynayarak öncülük etti²¹³.

Almanların birlik oluşturma düşüncesinin temellerinde ulusçuluk fikri yatmaktaydı. Alman ulusçuları siyasi birlik sağlama yolunu Prusya etrafında toplanmakta görmekteydi ve Prusya'nın iç gümrük birliğini sağlaması Alman siyasi birliğinin ilk adımı oldu. 1819-1839 yılları arasında, Avusturya ve Bohemya hariç bütün Alman devletleri aralarındaki

²¹⁰ Halil İnalcık, Makaleler II, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 237.

²¹¹ Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1985, s. 195.

²¹² Fahri Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1915, Alkım Yayınevi, İstanbul 2010, ss. 28-31.

²¹³ Mehmet Bülent Uludağ, Dünya Siyasi Tarihi, Kriter Yayınevi, İstanbul 2012, s. 149.

ticaret engellerini kaldırarak ekonomik bütünleşmeyi sağladı. Siyasi alanda Alman bütünleşmesinin sağlanmasında en önemli rolü ise 1862 yılında başbakanlık görevine getirilen Otto von Bismarck oynadı. Bismarck, dış politikasının temeline Alman Birliği'nin kurulması ve sürdürülmesini oturttu²¹⁴.

Bismarck, Avusturya'yı Alman politikasından dışarıya atmayı ve Prusya önderliğinde Alman Birliğini kurmayı amaçlıyordu. Alman Birliği'nin "demir ve kanla" kurulacağına inanıyordu²¹⁵. Alman Birliği üç aşamada gerçekleşti ve bunların her biri birer savaştı²¹⁶. Almanlar, 1864 yılında Danimarka, 1866 yılında Avusturya ve son olarak 1870-1871 yıllarında Fransa ile savaşa girdi. 1866 yılındaki Sadowa Savaşı'ndan sonra yarısını gerçekleştirdiği Alman Birliği hayaline Fransa ile girilen Sedan Savaşı'nın ardından Alman Birliği sınırlarını tüm Alman devletlerini kapsayacak şekilde genişleterek kavuştu. 18 Ocak 1871 tarihinde I. Wilhelm'in Alman İmparatorluk tacını giydiği törenle beraber Alman Birliği resmen kurulmuş oldu²¹⁷.

Yakın çağın başlarında İtalya, yabancı hanedanlar tarafından yönetilen küçük devletlere ayrılmış bir ulustu. Viyana Kongresi'nin ardından bu küçük devletleri birleştirerek İtalyan Birliği kurma düşünceleri hız kazandı. İtalyan Birliği'nin kurulması için ilk çalışmalar, 1807 yılında Carbonari adındaki gizli örgüt tarafından başlatıldı. Söz konusu dönemdeki farklı siyasi rejim düşüncelerine rağmen temel amaç İtalyan devletlerini yabancı etkisinden kurtararak ulusal birliğin sağlanmasıydı. İtalyanlar bütünleşmeyi gerçekleştirebilmek için bir dizi ayaklanma gerçekleştirdi. Ardından Fransa ve İngiltere gibi büyük devletlerin sempati ve desteklerini kazanarak Avusturya ile savaştı. Papa'nın onursal başkanı olduğu, Venedik ve Roma topraklarını kapsamayan İtalyan Krallığı'nın kurulması 1859 yılındaki Fransa-Avusturya Savaşı'nın ardından gerçekleşti. Daha sonra Prusya- Avusturya Savaşı'yla beraber Venedik, Fransa-Prusya Savaşı'nın ardından ise Roma İtalyan Krallığı'nın topraklarına katılarak İtalyan birliği 1870 yılına gelindiğinde sağlanmış oldu²¹⁸.

²¹⁴ Rifat Uçarol, a.g.e., ss. 205-206.

²¹⁵ Hermann Pinnow, (Çev. F. Baldaş), Almanya Tarihi, İstanbul 1940, s. 412'den aktaran Rifat Uçarol, a.g.e., s. 207.

²¹⁶ Fahri Armaoğlu, a.g.e., s. 32

²¹⁷ Rifat Uçarol, a.g.e., s. 217.

²¹⁸ Rifat Uçarol, a.g.e., ss. 195-205.

İrredentizm

İtalyan Birliği'nin oluşumunun, uluslararası ilişkiler literatürüne irredentizm olarak giren kavramın ortaya çıkması açısından da oldukça önemli bir yeri vardır. Nitekim irredentizm, Avusturya egemenliğinde yaşayıp İtalyanca konuşan halkları İtalyan Krallığı'na katma hareketine verilen isimdir. Daha sonra dil ve etnik köken bakımından özdeş topluluklar ve bu toplulukların yaşadıkları topraklar üzerinde devletlerin hak iddia etmesi anlamında kullanılmaya başlamıştır²¹⁹. Avrupa devletlerinin oluşumlarında irredentizmden beslenen ve “ulustan devlete” olarak tanımlanan ulus devlet inşa süreçleri karşımıza çıkmaktadır²²⁰. Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Avrupa'da yaşanan çatışmaların birçoğu irredentist politikaların sonucudur. Doğal sınırlar gözetilmeksizin oluşturulan suni sınırların etkisiyle benzer çatışmalar Kafkaslar'da da gözükmemektedir. Orta Asya'da da aynı sınır sorunları yaşanmasına rağmen ortak soy, kültür ve tarihi geçmişten beslenen irredentizmin bölge ülkelerindeki ülkeler ve halklar arasındaki özdeşlik sebebiyle devlet politikalarına yansıdığı görülmemektedir. Ayrıca Yunanistan, Yugoslavya sonrası Avrupa, İtalya'nın kuruluşu gibi örneklerde görüldüğü üzere irredentizm genelde ulus devletlerin oluşum süreçlerinde ulusal birliği pekiştirmek için başvurulan bir politikadır. Orta Asya devletleri ulus devlet inşalarını büyük ölçüde tamamlamış durumdadır ve bölgede irredentist politikalara bu sebeple de rastlanmamaktadır.

2.2.3.3. İsrail ve Tevrat Sınırları

Politik bir hareket olarak Siyonizm ilk defa 19. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. 1881 yılında Rus çarının öldürülmesi Yahudi düşmanlığı körüklemiş, ortaya çıkan anti-semitizm, Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini ve İbraniceyi diriltme fikrini savunan Choveve Zion adındaki örgütün kurulmasına ön ayak olmuştur. Bir süre bu örgüt altında yürütülen faaliyetlerin ardından tam manasıyla örgütlenmiş Siyonizm hareketinin kurulması Macaristanlı Yahudi Theodor Herzl tarafından gerçekleştirilmiştir.

Siyonizm düşüncesi olduğu dönemde Yahudilerin yok edilme korkularına karşı kendilerine ait bir devlete sahip olmak gibi spesifik bir hedefle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ilk başlarda Siyonizm tamamen rasyonel bir hareketti. Zamanla güçlenen Siyonizm düşüncesi ve savunucuları, Yahudi milletine herhangi yaşam alanı bulmaktan

²¹⁹H. Hande Orhon Özdağ (Ed.), a.g.e., s. 383.

²²⁰ John Hutchinson ve Anthony D. Smith (Ed.), *Nationalism*, Oxford University Press, New York 1994, s. 235.

ziyade Tevrat sınırları ve vaad edilmiş topraklar gibi söylemlerle Filistin coğrafyası üzerinde yoğunlaştı. Nitekim 1919 tarihli Paris Barış Konferansı'na Siyonist delegelerce sunulan altı maddelik taleplerinin birinci maddesi tarihsel haklara atıf yapıyordu, doğrudan Filistin topraklarına yönelikti ve açıkça Tevrat etkisi altındaydı. Başka bir deyişle, seküler hareket olarak ortaya çıkan Arjantin'e kadar kendine yurt arayan Siyonist düşünce resmen vaadedildiğini idda ettikleri topraklarda Yahudi devleti kurulmasına yönelmişti²²¹.

Siyonizmin etnik ve dini bütünleşme hareketi olarak ortaya çıkmasında ve daha sonra İsrail devletinin dış politika uygulamalarında vaat edilmiş topraklar sloganı mevcut politikalarını kutsal kitaba dayandırarak meşrulaştırmanın yolu olarak seçilmiştir. Nitekim bu slogan devletin yanında Yahudi milletinin de motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Hem İsrail'in kurulması hem de kurulduktan sonraki politikalarının belirleyicilerinden belki de birincisi Musevilerin kutsal kitabı olan Tevrat olmuştur. Yahudi devlet ve milletinin ana motivasyon kaynağı olan Siyonizm, öğretisinin ana öğelerini Tevrat ışığında dinsel mirastan alarak onu millileştirip kendi isteklerine göre uyarlayan bir düşüncedir²²².

2.2.3.4. Etnik ve Dinsel Entegrasyon Hareketlerinin Genel Değerlendirmesi

Etnik ve dinsel entegrasyon hareketlerine yönelik vermiş olduğumuz örnekler üzerinden genel bir değerlendirme yapacak olursak bazı çıkarımlarda bulunabilir. Etnik bütünleşme hareketleri, ortak tarihi, kültürel değerler barındıran toplumlar tarafından gerçekleştirilmekte, belirli coğrafyalara yönelik olmakta ve tarihi iddialarla bu belirli coğrafyalarda egemenlik hakkı iddiasında bulunmaktadır.

Yunanlar için Bizans mirası, Yahudiler için 2000 yıl öncesine ait Yahudi devletinin mirası iddiası her üç unsuru da içermektedir. Hem Yunan hem de Yahudi devletinin kuruluşları Myron Weiner'in yukarıda bahsedilen siyasal bütünleşme türlerinden “ortak mitleri, inançlar, sembolleri ve ortak tarihi değerleri oydaşması” ile “halkın belli bir ortak amaç için örgütlenmesi” örneğiyle örtüşmektedir. Alman ve İtalyan Birlikleri'nin oluşumu ise söz konusu bölgelerdeki halkların ortak devletlerin veya yöneticilerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Yine Weiner'in bahsetmiş olduğu, “bağımsız siyasal

²²¹ Alan R. Taylor, İsrail'in Doğuşu: 1897-1947 Siyonis Diplomasi Analizi, (Çev. Mesut Karaşahan), Pınar Yayınları, İstanbul 2001, ss. 13-18.

²²² Jean Christophe Attias ve Esther Benbassa, Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail, (Çev. Nihal Önal), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 193.

birimler üzerinde milli merkezi otorite kurulması” ile doğrudan alakalıdır²²³. Alman ve İtalya Birlikleri aynı etnik kökenden gelen grupların tek bir egemen altında birleşerek bütünleşmesidir.

Coğrafi iddialarına geldiğimiz zaman verilen dört örneğin de öğretilerinde veya politik söylem ve eylemlerinde sınırları bellidir. Megali İdea Etnik-i Eterya örgütünün kabul ettiği haritada, Alman ve İtalyan Birlikleri kendi uluslarından insanların yaşadığı bölgelerde, İsrail ise Tevrat’ın vaat ettiğini iddia ettiği topraklarda egemen olmayı amaçlamaktadır. Son olarak din ile etnik entegrasyon arasında tartışılmaz bir bağ olduğundan bahsedebiliriz²²⁴. Ancak burada devletten gelen ve halktan gelen bütünleşme hareketleri olarak da bir sınıflandırma yapmak gerekir. Nitekim Alman ve İtalya bütünleşmeleri devletin öncülüğünde gerçekleşirken dini etki sınırlı olmuştur. Yunan ve İsrail devletinin kurulması ise halktan kaynaklı taban hareketleridir ve kutsal kitaplar ile dini kurumlar halkın örgütlenmesi ve bu örgütlenmenin sürdürülmesinde çok önemli rol oynamışlardır. Ulus devletler kurulduktan sonra dini motifler her ne kadar ikinci plana atılmış gibi görünse de devletler dini dış politika amaçlarına ulaşmak için araç olarak görmeye ve kullanmaya devam etmişlerdir²²⁵.

Din ve etnik köken günümüzdeki entegrasyon kuram ve girişimlerinin başarıya ulaşma şartlarıyla alakalı olan iki önemli temel şartı oluşturmaktadır. Ortak kültürel, tarihsel değerler gibi koşulları paylaşan devletler arasındaki bütünleşme girişimlerinin başarılı olması bu tarz değerlerden yoksun devletler arasındaki bütünleşme hareketlerinin başarılı olmasından daha kolay görünmektedir.

2.3. Ekonomi Politik Açıdan Uluslararası Entegrasyonlar

Ekonomik faktörler tarih boyunca uluslararası ilişkilerde önemli bir yere sahip olmuştur. Ekonomik hedefler, kaynaklar ve dış politika enstrümanları siyasi çatışmaların en önemli sebeplerinden olmuştur. Truva Savaşı’nda, önemli ticaret yollarından olan Çanakkale Boğazı’nı kontrol etme arzusu, ilerleyen yıllarda Pers İmparatorluğu’nun altın rezervleri ile küçük devletleri etkisi altına alması, milattan önce beşinci yüzyılda Delian Ligi limanlarının Atinalılar tarafından Spartalıları kapatılması gibi örnekler ekonomi politığın uluslararası ilişkiler tarihi boyunca var olduğunu kanıtlar niteliktedir. Modern

²²³ Samuel P. Huntington ve Jorge Dominguez, a.g.e., s. 85.

²²⁴ Eric J. Hobsbawm, a.g.e., s. 93.

²²⁵ Haydar Çakmak (Ed.), a.g.e., ss. 300-301.

dünyada tarih boyunca süregelen çeşitli ekonomik etkileşimler yerlerini belli başlı yollara bıraktı. Gelişen ticaret, finans ve teknoloji karşılıklı bağımlılığı artırdı. Yine bu süreçte halk siyaset ile ekonomi arasındaki ilişki konusunda bilinçlendi. Buna bağlı olarak siyasi tercihlerin ekonomiyi etkileyebildiği anlaşıldı ve ekonomik ilişkiler giderek daha fazla politikleşti²²⁶.

Ekonomi politik kavramı, 17. yüzyılda Yunancadan gelen oikonomia ve toplumsal örgüt anlamına gelen politeia sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Ekonomi politik bir toplum bilimidir. Üretim esnasında insanlar arasında yaşanan ilişkileri inceler. Bu ilişkilere üretim ilişkileri denir. Üretim ilişkileri diğer bütün toplumsal ilişkilerin temelidir. Üretim ilişkileri çeşitli dönemlerde farklı tarzlarda gerçekleşmiştir. Ekonomi politik, üretim ve bölüşümün toplumsal işbirliklerini tarihsel gelişmeleri ışığında inceler²²⁷. Bunlar kronolojik olarak, ilkel toplumun üretim tarzı, köleci düzenin üretim tarzı, feodal toplumun üretim tarzı ve son olarak kapitalist üretim tarzları olarak dört döneme ayrılır²²⁸. Dar anlamda ekonomi politik, “tek bir toplumun üretim, değişim ve dağılım kanunlarını inceleyen bilim” olarak karşımıza çıkar. Geniş anlamıyla ise Engels ekonomi politiği, “çeşitli toplumların ürettikleri, değiştirdikleri ve ürünlerini bölüştürdükleri şartlar ve biçimlerin birimi” olarak tanımlar²²⁹.

Lenin’e göre ekonomi politik, üretimin toplumsal yapısıyla ilgilenir. Yani ekonomi politik üretimle değil üretimin sosyal yapısıyla meşgul olur. Ancak Lenin ekonomi politiğe getirmiş olduğu tanımda, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki yakın ilişkiyi de görmezden gelmez. Ekonomi politik, insanlar arasındaki üretim ilişkilerini araştırmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak ekonomi politiğin konuları, üretim araçları, sınıflar ve sınıfların kendi aralarındaki ilişkileri, özel mülkiyet, maddi varlıkların paylaşımı olarak sıralanmaktadır. Marx, Engels ve Lenin gibi sosyalistler ekonomi politiğin sınıflara dayalı ayrım ve ilişkileri incelerken, A. Smith, D. Ricardo gibi kapitalistler ise üretim ilişkilerinin bilimsel çözümünü veren çalışmalara imza attılar²³⁰.

Ekonomi politiğin uluslararası ilişkileri ilgilendiren kısmı devletlerin iktisadi konulardaki görevlerinden olan “iktisat politikasının bazı siyasal ve toplumsal hedeflere

²²⁶ Robert Gilpin, Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politik, (Çev. Murat Duran vd.), Kripto Basım Yayım Dağıtım, Ankara 2015, s. 16.

²²⁷ Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972, s. 66.

²²⁸ N.A. Zagolov, Ekonomi Politikin Temelleri, (Çev. Bilge Dicleli), May Yayınları, İstanbul 1976, s. 27.

²²⁹ N.A. Zagolov a.g.e., s. 42.

²³⁰ Pyotr Nikitin, Ekonomi Politik, (Çev. Hamdi Konur), Sol Yayınları, Ankara 1968, ss. 19-21.

göre düzenlenmesi” görevidir. Nitekim bu görev devletlerin değer yargıları ve tercihleri ile yani doğrudan siyasetle ilgilidir²³¹.

Devlet ve piyasa arasındaki farklılıklar akademik çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan devlet; egemenlik, bağıllık ve münhasırlık kavramlarına dayanmaktadır ve gücün meşru kullanımında tekele sahiptir. Hiçbir devlet, toplum içerisindeki güçlü grupların çıkarlarını temin etmeden uzun süre var olamayacaksa da birer parçası olan topluluklara göre değişen özerkliğe sahiptir. Diğer yandan piyasa, fonksiyonel bütünleşme, sözleşme ilişkileri ve alıcılar ile satıcıların birbirlerine artan bağımlılığına dayanmaktadır. Devlet için karasal sınırlar, ulusal özerkliğin ve siyasal birliğin temelleri adına gereklidir. Piyasa için fiyat mekanizmalarının işleyişine yönelik siyasi engellerin ve diğer tüm etmenlerin tasfiyesi zorunludur. İnsan ilişkilerini temelde iki farklı şekilde düzenleyen bu iki kavramın çatışması, modern tarihin istikametini de derinden şekillendirmiştir ve ekonomi politik çatışmalarında önemli bir meseleyi oluşturmuştur²³².

Siyaset ve ekonomi modern dünyada iç içe geçmiştir ve birbirini etkilemektedir. Ülkeler, yasalara bağlı davranışlarıyla birlikte mülkiyet haklarının dağılımını ve piyasa faaliyetlerini etkilemektedir. Nitekim devletlerin piyasayı etkileyebileceği düşüncesi, insanların siyaseti ekonomik refahlarının belirleyicisi olarak görmesine yol açmakta ve bu farkındalık ekonomi politik kavramının beslenmesinde oldukça etkili olmaktadır. Devletlerin piyasayı etkileyebileceği gibi piyasalarda devletlerin davranışlarını etkileyebilmektedir. Bu bağlamda ekonomik bağımlılık, devletlerin izleyeceği politikaları derinden etkilemektedir ve dünya siyasetinin temel unsurlarındandır²³³.

Ekonomiyi uluslararası ilişkilerin temel belirleyicilerinden yapan en temel özelliklerden biriside aralarında bulunan karşılıklı ilişki sonucunda ekonomik bağımlılık ve çıkarların devlet davranışlarına olan önemli etkisidir. Entegrasyon faaliyetlerine girişen devletler bu ilişkiler çerçevesinde öncelikle ekonomik faydalarını maksimum seviyeye çıkarmak için aralarındaki ticareti kolaylaştırıcı hamleler yapmakta ve hem iç siyaseti hem de dış siyaseti refah seviyesini mümkün olduğunca yükseltecek şekilde dizayn etmeye uğraşmaktadır. Günümüzde yaşanan bir çok çatışma, savaş ve siyasi kriz devletler arasında ilişkilerde ekonomik çıkarların oynadığı rolden, başka bir deyişle çıkar çatışmalarından kaynaklanmaktadır. Buna karşın devletleri entegrasyona yönelten temel unsurda

²³¹ Erhan Arda, Ekonomi El Sözlüğü, Beta Yayın Dağıtım, İstanbul 2008, s. 479.

²³² Robert Gilpin, a.g.e., s. 24.

²³³ Robert Gilpin, a.g.e., s. 23.

devletlerin ekonomik çıkarlarını en üst seviyeye ulaştırma çabalarıyla, yani ekonominin politika üzerindeki etkisiyle doğrudan alakalıdır.

2.4. Coğrafi Açıdan Uluslararası Entegrasyon Örnekleri

Devletler arasındaki ilişkileri sınıflandırma bakımından özellikle coğrafi yakınlık, söz konusu oluşumun entegrasyon mu yoksa iş birliği mi olacağı konusunda belirleyici bir unsurdur. Nitekim coğrafi açıdan yakın olan devletler bu yakınlığın sağladığı çeşitli avantajlardan yararlanarak entegrasyon hareketlerine girişirken, coğrafi açıdan birbirlerine uzak olan devletler iş birliği ile yetinmektedir²³⁴. Coğrafi açıdan entegrasyona dayanmayan birleşme ya da iş birliği hareketlerinin entegrasyonun ileri aşamasına ulaşması beklenemez²³⁵. Söz konusu işbirlikleri ideolojik, dini veya etnik esasa dayalı, Arap Birliği, OPEC ve İslam Birliği Teşkilatı gibi oluşumlardır²³⁶. Çalışmada Orta Asya'ya yönelik bölgesel entegrasyon hareketlerine odaklanılacağı için dünya genelinde de sadece coğrafi esaslara dayanan bölgesel oluşumlar hakkında bilgi verilecektir.

2.4.1. Amerika Kıtasındaki Entegrasyonlar

Dünyadaki bütünleşme hareketlerinin yoğun olarak görüldüğü bölgelerden birisi Amerika kıtasıdır. Bölgedeki bütünleşme hareketleri daha çok gelişmiş ülkeler (Kanada-ABD) veya gelişmekte olan Orta ve Güney Amerika devletleri arasında görülmektedir. Bunları başlıcaları; Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi, Orta ve Güney Amerika Ortak Pazarı, Latin Amerika Bütünleşme Birliği, Orta Amerika Ortak Pazarı'dır.

Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (North American Free Trade Agreement-NAFTA)

1992 yılında ABD, Meksika ve Kanada arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması imzalanan ve 1 Ocak 1994 yılında yürürlüğe giren anlaşma ile kurulmuştur. 1 Ocak 2008 tarihinde üye ülkeler aralarındaki gümrük vergilerini ve nicel kısıtlamaları kaldırmışlardır. NAFTA'nın sonunda serbest ticaret bölgesi oluşturulmuş ve üye devletler arasındaki ticaret hacminde ciddi artışlar kaydedilmiştir²³⁷. Günümüzde ABD'nin

²³⁴ Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 240.

²³⁵ Ahmet İncekara ve Mesut Savrul, Küreselleşme Ekonomik Entegrasyon ve Türkiye, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul 2015, s. 102.

²³⁶ Cihan Dura ve Hayriye Atik, Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye, Nobel Yayınları, Ankara 2003, s. 32.

²³⁷ USTR, Office of the United States Trade Representative, <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/north-american-free-trade-agreement-nafta> (Erişim Tarihi: 01.02.2019).

NAFTA'dan zarar gördüğünü iddia ederek yeni anlaşmaya gidilmesini talep etmesi sonucunda NAFTA'nın yerini alması planlanan ABD-Meksika-Kanada Anlaşması (USMCA) yine aynı örgüte üye devletlerce imzalanmıştır²³⁸.

Orta ve Güney Amerika Ortak Pazarı (Mercado Comun del Sur-MERCOSUR)

1991 yılında imzalanan Asuncion Anlaşması ile kurulmuştur. 1995 yılında gümrük birliğine dönüşmüştür²³⁹. Üyeleri Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay'dır. Günümüzde kendi içinde derinleşme ve kurumsallaşma sürecindedir²⁴⁰.

Latin Amerika Bütünleşme Birliği (Latin America Integration Association-LAIA/ALADI)

1980 yılında, Arjantin, Brezilya, Şili, Bolivya, Kolombiya, Meksika, Peru, Uruguay, Ekvator ve Venezuela arasında imzalanan Montevideo Anlaşması ile kurulmuştur. Kuruluşundan günümüze örgüte Küba ve Panama'da üye olmuştur. Nihai amacı Latin Amerika ortak pazarını yaratmaktır²⁴¹.

Orta Amerika Ortak Pazarı (Common Market of Central America-CACM)

13 Aralık 1960 tarihinde imzalanan Orta Amerika Ekonomik Entegrasyonu Genel Anlaşması ile kurulmuştur. Günümüzde Kosta Rika, El Salvador, Honduras ve Nikaragua birliğe üyedir. Ekonomik ve siyasi organları bulunmaktadır. En önemli başarısı, Orta Amerika Entegrasyon Sistemi'nin kurulması olmuştur²⁴².

2.4.2. Avrupa Kıtadaki Entegrasyonlar

Avrupa kıtası hem entegrasyonların teorik kısmına yaptığı katkı hem de dünyanın en başarılı entegrasyon örneği olan Avrupa Birliği'ne ev sahipliği yapması sebebiyle dünyadaki bütünleşme hareketlerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Avrupa'da görülen başlıca entegrasyon hareketleri, Avrupa Birliği ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesidir.

Avrupa Birliği (European Union-EU)

²³⁸ USTR, Office of the United States Trade Representative, <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement> (Erişim Tarihi: 01.02.2019).

²³⁹ Pınar Yardımcı, a.g.e., s. 55.

²⁴⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/guney-ortak-pazari.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 01.02.2019).

²⁴¹ ALADI, Asociacion Latinoamericana de integracion, <http://www.aladi.org/sitioAladi/index.html> (Erişim Tarihi: 01.02.2019).

²⁴² Pınar Yardımcı, a.g.e., s. 61.

Dünyadaki entegrasyon hareketlerinin en başarılısıdır. Temelleri, Fransa, İtalya, Almanya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg tarafından oluşturulan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'na dayanmaktadır. 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile ilk defa Avrupa Birliği terimi kullanılmıştır. AKÇT'den günümüze 28 üyeye genişlemiştir. Söz konusu genişlemeye dahil ülkeler, Avusturya, Bulgaristan, Güney Kıbrıs Cumhuriyeti, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık ve Hırvatistan'dır²⁴³. Başlıca kurumları, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği Konseyi, Avrupa Birliği Zirvesi, Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Sayıştay ve Avrupa Merkez Bankası'dır.

Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trade Association-EFTA)

AET'de yer almak istemeyen İngiltere öncülüğündeki ülkeler tarafından oluşturulmuştur. Kuruluşu ve gelişme süreci ile AB arasında yakın ilişki vardır. 1994 yılında, EFTA ile AT arasında, gümrük birliği, ortak ticaret politikası, ortak tarım ve balıkçılık politikaları, yargı ve içişleri, ortak güvenlik ve dış politika ve para birliği konuları hariç tutularak Avrupa Ekonomik Alanı yaratılmıştır. Günümüzde EFTA'ya üye ülkeler İsviçre, İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç'tir²⁴⁴.

2.4.3. Asya Kıtadaki Entegrasyonlar

Asya kıtasındaki entegrasyon hareketleri ekonomik boyutunun yanında güvenlik boyutuyla da dikkat çekmektedir. Günümüzde dünyanın en büyük ekonomilerinden bazılarını barındıran bölgede, Şanghay İşbirliği Örgütü, Asya ve Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği başlıca oluşumlardır.

Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of South East Asian Nations-ASEAN)

1967 yılında, Malezya, Tayland, Singapur, Endonezya Ve Filipinler arasında imzalanan Bangkok Deklarasyonu ile kurulmuştur. Temel hedef ve amaçları Bangkok Deklarasyonun'da belirtilmiştir. Günümüzde Laos, Kamboçya, Brunei, Myanmar ve Vietnam ile beraber örgütün toplam 10 üyesi bulunmaktadır²⁴⁵.

²⁴³ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://disiliskiler.kulturturizm.gov.tr/TR-127495/avrupa-birligi.html> (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

²⁴⁴ EFTA, European Free Trade Association, <https://www.efta.int/> (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

²⁴⁵ ASEAN, Association of Southeast Asian Nations, <https://asean.org/> (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

Asya ve Pasifik Ekonomik İşbirliği (Asia-Pacific Economic Cooperation- APEC)

1989 yılındaki Canberra Toplantısı'nda, Avustralya, Brunei, Kanada, Japonya, Kore, ABD, Tayland, Endonezya, Malezya, Singapur, Yeni Zelanda ve Filipinler tarafından oluşturulan ekonomik iş birliği hareketidir. APEC'in temel amaçları refah düzeyinin artırılması, ekonomik gelişmenin sağlanması ve ticaret sisteminin gelişip güçlenmesi gibi ekonomi konuları üzerinedir. Bunların dışında sağlık enerji, terör, turizm gibi çeşitli alanlarda da iş birliğini geliştirici faaliyetler yürütmektedir. Günümüzde üye sayısı, Çin, Tayvan, Hong Kong, Meksika, Papua Yeni Gine, Şili, Rusya, Vietnam ve Peru'nun katılmasıyla beraber 21' yükselmiştir²⁴⁶.

Şanghay İşbirliği Örgütü (Shanghai Cooperation Organisation-SCO)

1996 yılında, Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından "Sınır Bölgelerindeki Askeri Güvenliğin Genişletilmesi Üzerine Anlaşma'nın imzalanmasıyla oluşturulan Şanghay Beşlisi'nin 2001 yılında Özbekistan'ı üye alarak ŞİÖ'ye dönüşmesiyle kurulmuştur. Söz konusu zirvede üye ülkelerin işlevleri güvenlik, politik ve ekonomik başlıklar altında toplanmıştır²⁴⁷.

2.4.4. Afrika Kıtadaki Entegrasyonlar

Afrika kıtasındaki entegrasyon hareketleri nicelik bakımından oldukça fazladır. Gelişmemiş ve ekonomik, sosyo-kültürel, askeri ve siyasi istikrar konusunda ciddi problemler yaşayan devletler iş birliği ve bölgesel entegrasyona yönelik girişimleriyle beraber yaşadıkları bunalımları aşmayı hedeflemektedir. Bu hareketlerin başlıcaları, Arap Mağrip Birliği, Doğu Afrika Topluluğu, Güney ve Doğu Afrika Ortak Pazarı, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu, Orta Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu, Orta Afrika Ekonomik ve Para Birliği, Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği ve Batı Afrika Devletleri Ekonomi Topluluğu'dur.

Batı Afrika Devletleri Ekonomi Topluluğu (Economic Community of West African States-ECOWAS)

1975 yılında 15 Afrika devletinin aralarında imzalamış olduğu Lagos anlaşmasıyla kurulan ve ekonomik entegrasyonu teşvik etmeyi amaçlayan örgüttür. Günümüzde

²⁴⁶ APEC, Asia-Pacific Economic Cooperation, <https://www.apec.org/> (Erişim Tarihi: 03.02.2019).

²⁴⁷ SCO, The Shanghai Cooperation Organisation, <http://eng.secsco.org/> (Erişim Tarihi: 03.02.2019).

topluluğa üye devletler, Benin, Burkina Faso, Yeşil Burun Adaları, Fildişi Sahili, Gana, Gine, Gine Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Sierra Leone, Togo ve Senegal'dir²⁴⁸.

Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (West African Economic and Monetary Union-WAEMU/UEMOA)

1994 yılında imzalanan Dakar Antlaşması ile CFA Frankı'nı ortak para birimi olarak kullanan ülkelerce kuruldu. Başlıca amaçları ekonomik, finansal kalkınmanın sağlanmasıyla sektörel iş birliğini artırmaktır. Birliğe üye ülkeler, Benin, Togo, Senegal, Burkina Faso, Nijer, Mali ve Fildişi Sahili'dir²⁴⁹.

Orta Afrika Ekonomik ve Para Birliği (Economic and Monetary Community of Central Africa-CEMAC/UDEAC)

1999 yılında yürürlüğe giren N'Djamena Antlaşması ile kurulmuştur. Ekonomi ve finans sektörlerinde entegrasyonu hedeflemektedir. Birliğe üye ülkeler, Kongo, Çad, Ekvator Ginesi, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Gabon'dur²⁵⁰.

Orta Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (Economic Community of Central African States-ECCAS)

1983 yılında Orta Afrika ülkeleri arasındaki ekonomik birliğin genişletilmesi amacıyla kuruldu. Topluluğa üye devletler, Angola, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Burundi, Çad, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Gabon, Ekvator Ginesi ve Sao Tome ve Principe Demokratik Cumhuriyeti'dir²⁵¹.

Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (Southern African Development Community-SADC)

1992 yılında gerçekleşen Windhoek Zirvesi'nde kuruldu. Ekonomik bağımlılığın azaltılması için eşgüdümlü kalkınma programları geliştirilmesini amaçlamaktadır.

²⁴⁸ ECOWAS, Economic Community of West African States, <http://www.ecowas.int/member-states/> (Erişim Tarihi: 03.02.2019).

²⁴⁹ UEMOA, West African Economic and Monetary Union, <http://www.uemoa.int/en> (Erişim Tarihi: 03.02.2019).

²⁵⁰ CEMAC, Communauté Economique et monétaire de L'Afrique Centrale, <http://www.cemac.int/> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

²⁵¹ IDW, International Democracy Watch, <http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/economic-community-of-central-african-states-> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

Topluluğa üye devletler, Güney Afrika, Angola, Zimbabwe, Şeyssel Adaları, Malavi, Madagaskar, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Mozambik, Namibya, Maritus, Svaziland, Tanzanya, Lesoto, Bostvana ve Zambiya'dır²⁵².

Güney ve Doğu Afrika Ortak Pazarı (Common Market for Eastern and Southern Africa-COMESA)

1994 yılında kurulan COMESA'nın amacı tam ekonomik entegrasyonun sağlanmasıdır. Üye ülkeler, Burundi, Cibuti, Mısır, Komorlar, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kenya, Eritre, Etiyopya, Ruanda, Şeyssel Adaları, Malawi, Madagaskar, Maritus, Namibya, Sudan, Svaziland, Uganda, Zambiya ve Zimbabwe'dir²⁵³.

Doğu Afrika Topluluğu (East African Community-EAC)

1999 yılında kurulmuştur. Topluluğun temel amacı, üye devletler arasındaki ekonomik, politik ve sosyal iş birliğinin artırılmasıdır. Topluluğa üye ülkeler, Brundi, Tanzanya, Ruanda, Kenya ve Uganda'dır²⁵⁴.

Arap Mağrip Birliği (Arab Maghreb Union-AMU)

Magrip ülkeleri tarafından 1989 yılında kurulan örgüttür. Birlik, üye devletler arasında güvenlik, sosyal ve siyasal konularda iş birliği ve koordinasyonun sağlanmasının yanında ekonomik anlamda ortak Pazar kurulmasını amaçlamaktadır. Birliğe üye devletler, Cezayir, Fas, Tunus, Libya ve Moritanya'dır²⁵⁵.

²⁵² SADC, Southern African Development Community, <https://www.sadc.int/> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

²⁵³ COMESA, Common Market for Eastern and Southern Africa, <https://www.comesa.int/> (Erişim Tarihi: 05.02.2019).

²⁵⁴ EAC, East African Community, <https://www.eac.int/> (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

²⁵⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/magrip-arap-birligi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REKABET BÖLGESİ OLARAK ORTA ASYA VE BÖLGENİN ENTEGRASYON POTANSİYELİ

Orta Asya tarih boyunca dünya hakimiyetinin merkezi coğrafyalarından olarak Cengiz ve Timur gibi iki büyük imparatorluğa ev sahipliği yaptı. Bu bölgeden doğan ve beslenen imparatorluklar uzun yıllar boyunca dünya tarihini şekillendirdi. 19. Yüzyılın en önemli rekabetlerinden olan İngiltere ve Rusya arasındaki Büyük Oyun olarak adlandırılan mücadelenin öznesini oluşturdu²⁵⁶. Birinci Dünya savaşının ardından tamamen Rus egemenliğine geçen bölge SSCB'nin dünyanın en büyük iki devletinden birisi olması sebebiyle bir rekabet ögesi olmaktan çıkarak maden ve hammadde kaynağına dönüştü ve birlik içinde kendine has stratejik önemini korudu.

1990'lı yıllardan itibaren SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını ilan eden cumhuriyetlerin SSCB'nin güvenlik şemsiyesinden yoksun, genç ve güçsüz devletler olmasının yanı sıra sahip olduğu zengin maden ve enerji kaynaklarıyla yeniden büyük güçlerin ilgi odağı olmaya başladı. Özellikle 11 Eylül'de gerçekleşen terör eylemleri ile stratejik önemi giderek artan Orta Asya, ekonomik anlamda dünyadan yaşanan eksen kaymasının içerisindeki konumuyla başta Rusya, Çin ve ABD gibi küresel güçler olmak üzere İran, Türkiye, Hindistan gibi bölgesel güçlerinde katıldığı nüfuz etme mücadelesinin coğrafi alanı olarak her geçen gün artan jeopolitik öneme sahiptir.

Zengin enerji kaynakları, dinamik nüfus yapısı ve küresel projelerdeki transit konumuyla Orta Asya devletlerinin dünya siyasetindeki önemi giderek artmaktadır. Özellikle modern çağda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaşayabilmesi için “oksijen” görevindeki doğalgaz ve petrol kalemlerinde tükettiğinden çok daha fazlasını üretme kapasitesine sahip Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın enerji potansiyeli 21. Yüzyıl dünya siyasetinde belirleyici bir rol oynayacaktır. Küresel güçlerden özellikle Çin ve Rusya'nın bölgeye yönelik entegrasyon ve iş birliği hareketleri de Orta Asya devletlerinin jeopolitik önemini artıran temel unsurlardandır.

²⁵⁶ Çağrı Kürşat Yüce, Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerine Mücadele, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul 2006, s. 46.

3.1. Orta Asya Terimi ve Sınırları

Orta Asya ifadesi, tıpkı Orta Doğu ifadesi gibi 19. ve 20. yüzyıllarda Batılı coğrafyacılar tarafından türetilmiştir. Günümüzde Orta Asya olarak nitelendirilen coğrafya tarih boyunca farklı milletlerce farklı adlandırılmalara tabi tutulmuştur. Bu farklı adlandırılmaların yanında sınırları da daima değişkenlik göstermiştir²⁵⁷.

Antik Çağ Yunancasında Orta Asya'yı Transoksian deyimi günümüz Orta Asya'sına karşılık gelmektedir. Arap coğrafyacıları ilk defa 7. yüzyıldan başlayarak “nehirin ötesinde yer alan” anlamına gelen Maveräünnehir ifadesini kullanmışlardır. Bu ifade ile Amu Derya (Ceyhun) nehri kastedilmekte ve Araplar söz konusu bölgede fethedemedikleri coğrafyaya atıfta bulunarak Maveräünnehir sözcüğünü kullanmaktaydı. Dolayısıyla Arap fetihlerine bağlı olarak nehrin ötesinde yer alan alanın siyasi sınırları değişkenlik göstermeye açıldı²⁵⁸. 15. yüzyıla gelindiğinde Farslar bölgeyi belirtmek için “Turan” deyimini kullanmaya başlamışlardır. Firdevsi'nin Şahnamesi'nde Türkistan yerine kullanılan Turan, Çinliler ve Türklerin ülkesi olmakla beraber sınırları Amu Derya'nın ötesinden başlaması dışında belirsizdir. Turan teriminin Avrupa'da kullanımı 17. yüzyıl sonrasına denk gelmektedir ve “şimdi Türkistan denilen bölgeye Alp-er Tunga döneminde Turan denilmekteydi” şeklinde ifadelerle karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılda Macar Teleki tarafından Turan'ın sınırları, “Hazar Denizi, İran Platosu, Seyhun, Altay dağları ve Astana platosunun belirlediği alan” olarak çizilmiştir²⁵⁹.

Bazı kaynaklar 19. yüzyıldaki Rus ve Çin işgaline kadar bölgenin Tataristan olarak anıldığı görülmektedir. Daha sonra ise bölge Tataristan ifadesi yerine Türkistan olarak anılmaya başlandı. Türkistan ifadesi Farsça kaynaklıydı ve Türklerin ülkesi anlamına gelmekteydi. Nitekim bu ifadenin sınırları da siyasi şartlara göre değişim göstermeye açıldı. 1911 tarihli Encyclopedia Britanica sözlüğü Türkistan ifadesini tercih etmekte ve bölge sınırlarını, “kuzeyde Sibiry, güneyde Tibet, Hindistan ve Afganistan, Batı'da Hazar

²⁵⁷ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, Yeni Orta Asya Jeopolitiği: SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına, (Çev. Reşat Uzmen). Bilge Yayıncılık, İstanbul 2009, ss. 16-17

²⁵⁸ Fırat Purtaş, “Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri”, *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe), USAK Yayınları, Ankara 2008, s. 35.

²⁵⁹ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, a.g.e., ss. 18-19.

Denizi ve Doğu'da Moğolistan ile Gobi Çölü'nün arasında kalan alan olarak çizilmekteydi²⁶⁰.

Ruslar Türkistan için daha kısıtlı bir coğrafyayı kullanmaktaydı ve Kazakistan topraklarını bölgeden ayrı tutarak Asya'da ele geçirdiği toprakların güney kısmını yönetmesi amacıyla Türkistan Valiliği'ni kurmuştu. 1926 senesine kadar resmi olarak Orta Asya coğrafyasının adı Türklerin yaşadığı yer anlamına gelen Türkistan ifadesiyle kullanıldı²⁶¹. İlerleyen tarihlerde bu ifade unutturulmaya çalışıldı. Türkistan yerine Orta Asya terimi kullanıldı ve Avrupalı kaynaklarda bu ifadeyi tercih etmeye başladı. Rusların bu tercihi Orta Asya'da yaşayan Türkleri ayrı birer millet olarak gösterme çabasının bir ürünüydü. Sovyetler etnisiteyi bölge bütünleşmesine engel olmak için her Türk boyunu ayrı birer millet olarak ayırarak Türk üst kimliğini unutturmak ve Sovyet vatandaşlığının benimsenmesi için bir araç olarak kullanmıştır²⁶². Bu konu Orta Asya bütünleşmesinin önündeki engeller bölümünde detaylı şekilde incelenecektir.

Çalışmanın devamında, çoğu antropolog, tarihçi ve sosyoloğun Türkistan ya da Batı Türkistan terimini tercih etmesine rağmen bölge için uluslararası ilişkiler terminolojisinde Orta Asya ifadesinin kullanılması sebebiyle beş bağımsız devletin bulunduğu coğrafyayı belirtmek için Orta Asya ifadesi kullanılacaktır²⁶³.

Siyasi coğrafyadan hareket edildiği zaman Orta Asya tüm merkez Asya'yı kapsamasına rağmen günümüzde daha sınırlı bir harita çizen ve genel kabul gören jeokültürel yaklaşım benimsenmektedir. Bu durumun en önemli örneklerinden olan UNESCO'nun "Orta Asya Medeniyetleri" projesinde Orta Asya'nın sınırları Afganistan, İran'ın kuzeydoğusu, Pakistan, Kuzey Hindistan, Doğu Türkistan, Moğolistan, dört Türk devleti ve Tacikistan'ı kapsamasına rağmen çalışmanın devamında günümüzde uluslararası ilişkiler terminolojisinde genel kabul gören beş Orta Asya devleti ve bunların kapsadığı alan ele alınacaktır²⁶⁴.

²⁶⁰ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, a.g.e., ss. 19-20.

²⁶¹ B. Zakir Avşar ve Ferruh Solak, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, Vadi Yayınları, Ankara 1998, s. 39.

²⁶² Haktan Bırsel, Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, ss. 13-16.

²⁶³ Fırat Purtaş, "Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri", *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe), USAK Yayınları, Ankara 2008, s. 31.

²⁶⁴ Mehmet Akif Okur, Yeni Çağın Eşiğinden Avrasya'nın Kalbine Bakmak, SFN Yayıncılık, Ankara 2011, s. 10.

3.2. Jeopolitiğin Tanımı

Jeopolitik kavramı “etimolojik açıdan yer anlamına gelen “geo” ve Türkçe karşılığı siyaset olan “politik” terimlerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur²⁶⁵. Jeopolitik genç ve dinamik bir kavram olduğundan dolayı sürekli değişim içerisindedir ve bu sebeple ortak kabul görmüş bir tanımı yoktur²⁶⁶.

Geniş anlamda jeopolitik, “devletin coğrafi alan üzerinde güç değerlendirmesi yapan, etkisinde kaldığı zamanın dünya güç merkezlerini inceleyen, değerlendiren, amaç ve amaçlara ulaşma şart ve safhalarını inceleyen bilimdir.” Dar anlamda ise “ekonomik, sosyal, siyasal ve stratejik faktörlerin devlet dış politikasına etkisinin incelenmesidir”²⁶⁷.

Siyasi coğrafyanın temelini atan Alman Ratzel’e göre jeopolitik “devletin çevresi, komşuları ve bulunduğu coğrafi ortamla sorunlarını incelediği gibi çevreyle etkileşiminden doğan sorunları çözmeyi amaçlar”. Jeopolitik kavramını uluslararası ilişkiler literatürüne kazandıran Kjellen ise jeopolitiği, “somut bir mekanda yerleşen, sürekli genişleyen ve gelişen, coğrafi ve biyolojik bünyelerin bir karışımı olan devlet hakkında bilim” olarak tanımlamaktadır²⁶⁸.

Rus jeopolitikçi Aleksandr Dugin jeopolitiği, “insanlığın mekan faktörüyle karşılıklı ilişkisini inceleyen bir disiplin” olarak tanımlamaktadır. Alman jeopolitikçi Haushofer jeopolitiği, “doğal şartların ve tarihi gelişmelerin etkisi altında değişen siyasi hayat şeklinin (devletin) üzerinde yaşadığı yer ile ilişkisi” şeklinde tanımlamaktadır. Amerikalı jeopolitikçi Spykman’e göre jeopolitik, “bir ülkenin güvenlik politikasının coğrafi unsurlara ve olaylara göre planlanmasıdır”²⁶⁹. Hugh Ferington jeopolitiği, “coğrafyanın devletlerin politik karakteri, tarihi, kurumları ve özellikle diğer devletlerle ilişkileri üzerindeki etkisini araştıran disiplin” olarak görmektedir²⁷⁰.

Jeopolitik uzmanlarının tanımlarında ele aldığı ortak nokta olan devlet, coğrafya ve politika kavramlarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Uzmanların ayrıldıkları nokta ise

²⁶⁵ Bilal Karabulut, *Strateji Jeostrateji Jeopolitik*, Barış Platin Kitabevi, Ankara 2005, s. 27.

²⁶⁶ Ali Hasanov, *Jeopolitik*, (Çev. Azad Ağaoğlu ve Fuad Sammedov), Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2012, s. 199.

²⁶⁷ Bülent Ulaş, *Jeopolitik: Türkiye’nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011, ss. 99-100.

²⁶⁸ Ali Hasanov, *Jeopolitik*, a.g.e., s. 200.

²⁶⁹ Bülent Ulaş, a.g.e., ss. 98-100.

²⁷⁰ Hugh Farington, “Strategic Geography NATO: The Warsaw Pact and the Superpowers, Routledge, London 1989 s. 14’den aktaran Bilal Karabulut, a.g.e., s. 29.

jeopolitiğin bilim, sanat, uygulama veya planlamadan hangisi olduğu konusudur. İlhan, bu tespitin ardından jeopolitiği, “bütün güç unsurlarının coğrafyadan kaynaklı değer ve verilerle politika üzerindeki etkisini açıklar” şeklinde tanımlamaktadır²⁷¹.

Bu tanımlardan yola çıkarak jeopolitiği, coğrafi unsurların devletin iç ve dış politika yapımına etkisini inceleyen bir bilim olarak ifade edebiliriz. Söz konusu coğrafi unsurların içine devletin konumu, doğal kaynakları, iklimi, tarihsel özellikleri, komşuları, küresel güçlerin devletin mevcudu olduğu bölgeye yönelik politikaları gibi çeşitli faktörleri koyabiliriz. Ulaş, jeopolitiğin sosyal güç unsurları olarak ekonomik, askeri, politik güç ve bilgi gücünü ele almaktadır²⁷².

Jeopolitiğin unsurları statik ve dinamik unsurlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Kısa zamanda değişmesi mümkün olmayan statik unsurlar, ülkenin coğrafi konumu, coğrafi bütünlüğü ve fiziki coğrafya özellikleridir. Beşeri faktörlere bağlı dinamik unsurlar ise siyasi yapı, askeri yapı, ekonomik yapı ve nüfus yapısı, bilimsel ve teknolojik yapı son olarak da psiko-sosyal kültürel yapıdır.

Coğrafi konum, ülkenin dünya üzerinde bulunduğu yeri tanımlar. Ülkenin dünya kara kütleindeki yeri, denizlere çıkış imkanları, okyanuslar ve denizler ile bağlantılarının olup olmaması ile alakalıdır. Coğrafi bütünlük, ülkenin siyasal sınırlarının doğal sınırlar ile belirgin bir şekilde ayrılıp ayrılmamasını ifade eder. Fiziki ve coğrafi özellikler, savunma, yerleşim, ulaşım, ekonomi, kültür ve medeniyeti etkilemektedir²⁷³.

Siyasal yapıda anayasa, yasalar ve siyasal iktidar iç yapı unsurlarını oluştururken diplomasi dış yapının unsurudur. Askeri yapı devletin harp gücü ile alakalıdır. Ekonomik yapı devletin, ekonomi modeli ve ekonomi büyüklüğü ile ilgidir. Nüfusun nitelik ve nicelik olarak fazlalığı milli güç unsuru olarak kabul edilebilir. Bilimsel ve teknolojik yapı devletlerin çağa uygun üretim ve yaşam standartlarından askeri güce kadar birçok alanda etkilidir. Psiko-sosyal kültürel yapı insan topluluğunu millet haline getiren kültürel değerlerdir²⁷⁴.

İlhan, jeopolitiğin coğrafi unsurlarına yukarıda açıklananlara ek olarak, coğrafi unsurlar başlığı altında devletin sahip olduğu alanın genişliğini ifade etmek anlamında saha

²⁷¹ Suat İlhan, Jeopolitik Duyarlılık, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, ss.. 13-15.

²⁷² Bülent Ulaş, a.g.e., s. 115.

²⁷³ Bülent Ulaş, a.g.e., ss. 117-120.

²⁷⁴ Bülent Ulaş, a.g.e., ss. 121-130.

genişliği, stratejik doğal kaynakları (petrol, doğal gaz, altın vb.) ve devletlerin coğrafi özelliklerini (ada devleti, yarımada devleti vb.) eklemektedir²⁷⁵.

Kjellen, jeopolitiğin araştırma nesnelerini ve içeriğini, devletin çevresini devlet üzerindeki etkisini inceleyen Monopolitik, devletin yüzölçümü ve arazi yapısını inceleyen Morfopolitik ve son olarak devletin arazisinin stratejik içerik ve karakteristiğini inceleyen Fizyopolitik olmak üzere üç ayrı gruba ayırmıştır²⁷⁶.

Jeopolitiğin inceleme alanı devletin dünya üzerinde tek başına işgal ettiği alandan fazlasıdır. Başka bir ifadeyle, siyasal sınırlar jeopolitiğin inceleme alanını sınırlamaz. Siyasal sınırlar birbirlerine zayıf bağlarla bağlanan ulusal çıkarları ya da ideolojileri paylaşan devletler olabilir. Ayrıca birbirine sıkı biçimde bağlı olan (dil, din, etnik) uluslar tek siyasal yönetimin egemenliğinde bulunmuyor olabilir. Bu bağlamda jeopolitik devlet merkezli olmasına rağmen devletle sınırlandırılmaz²⁷⁷.

Devletlerin siyasal sınırları doğal elementlere (deniz, akarsu, yeryüzü şekilleri) göre belirlenmiş olabileceği gibi harita üzerinde belirlenmiş (geometrik sınırlar) veya dil, din, kültürel ayrımlar gözetilerek oluşturulmuş etnografik sınırlar olabilir²⁷⁸. İlerleyen bölümlerde Orta Asya’da yaşanan sınır ihtilafların anlaşılabilmesi için Günel’in bahsetmiş olduğu bu sınır belirleme kriterleri oldukça önemlidir.

Jeopolitiğin belirleyici unsurlarından olan devletin yeryüzündeki konumunun önemi dönemsel olarak değişiklik gösterebilir. Örnek olarak, coğrafi keşiflerin ardından İpek Yolu önemini yitirmiş ve buna paralel olarak İpek Yolu’nun geçtiği ülkelerde jeopolitik anlamda görece önemini kaybetmiştir. Orta Asya özellikle Soğuk Savaş döneminde göz ardı edilmesine rağmen günümüzde giderek artan öneme sahiptir. Devletlerin matematiksel konumu Ekvator’a uzaklığı dolayısıyla sıcaklık dereceleri ve iklimi ile alakalıdır. Özel konumu ise devletlerin denizlere uzaklığı, dar deniz veya kara geçitlerine sahipliği, önemli akarsuların varlığı gibi etkenlerle alakalıdır²⁷⁹.

Konumun bir diğer belirleyicisi devletin sahip olduğu komşulardır. Komşu sayısının fazla olması istikrarsızlık ve tehdit unsuru oluşturabilir. Devletin büyük güçlerle

²⁷⁵ Suat İlhan, 1989, a.g.e., s. 21.

²⁷⁶ Ali Hasanov, Jeopolitik, a.g.e., s. 205.

²⁷⁷ Kamil Günel, Coğrafyanın Siyasal Gücü, Çantay Kitabevi, İstanbul 2002, s. 14.

²⁷⁸ Kamil Günel, a.g.e., ss. 75-99.

²⁷⁹ Kamil Günel, a.g.e., ss. 113-138.

komşuluğu politikaları sınırlar. Tampon devlet konumundaki ülkeler ise siyasi baskı altında kalabilir. Son olarak NATO, AB gibi örgütlere üye devlet olmak veya bu örgütlere üye olan devletlere komşu devlet olmakta devletlerin konumlarının önemini değiştirebilir²⁸⁰.

3.2.1. Jeopolitik Teoriler ve Orta Asya

Kara Hakimiyeti Teorisi: Coğrafya uluslararası politikanın temel ilkelerindendir. Coğrafi bölge anlayışı devletlerin dünya üzerinde sahip olduğu kara parçası, bu kara parçasının doğal ve tarihi özellikleri, askeri hareket hedeflerindeki yeri olarak yorumlanabilir. Mackinder tarafından geliştirilen Kara Hakimiyet Teorisi’de coğrafyanın bu üç farklı yorumunun son ikisinin sentezidir²⁸¹.

Mackinder’de Mahan gibi teknolojik gelişmelerin jeopolitik etkileriyle ilgilenmekteydi. 18. ve 19. Yüzyılda deniz ulaşımında yaşanan ilerleme 19. Yüzyıl sonları ve 20. Yüzyılın başlarında kara ulaşımında görülmekte, özellikle demiryollarındaki gelişmeler farklı bölgelere hızlı erişim imkanlarını ortaya çıkarmaktaydı²⁸². Kalpgah Teorisi’ne göre demiryollarının gelişmesiyle beraber kara hakimiyetinin deniz hakimiyetine oranla önemi arttı²⁸³.

Mackinder Kalpgah’ı deniz gücünün içine erişemeyeceği bir bölge olarak görmekteydi. Bu sebeple deniz gücünün nüfuz edemeyeceği ve kara gücüne sahip devletler için tabi bir kale olarak gördüğü Kalpgah’ı dünya hakimiyeti açısından son derece önemli bulmaktaydı²⁸⁴. Bu bağlamda kara hakimiyetinin dünya hakimiyetini sağlayacağı görüşünden yola çıkarak oluşturduğu teorisinde Mackinder’e göre dünya hakimiyeti için Avrasya’ya, Avrasya’ya hakim olmak için Heartland’a ve son olarak Heartland’a hakim olmak için ise Doğu Avrupa’ya hükmetmek gerekmektedir²⁸⁵. Mackinder, Avrasya’nın merkezini dünyanın kalbi olarak görmekteydi ve temel görüşü Rus-Alman iş birliğinin bu bölgeyi ele geçirmesini engellemeye dayanmaktaydı²⁸⁶.

²⁸⁰ Kamil Günel, a.g.e., ss. 138-142.

²⁸¹ Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya, (Çev. Tuğrul Karabacak), ASAM Yayınları, Ankara 2003, ss.17-20.

²⁸² Faruk Sönmezoglu, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2005, s. 542.

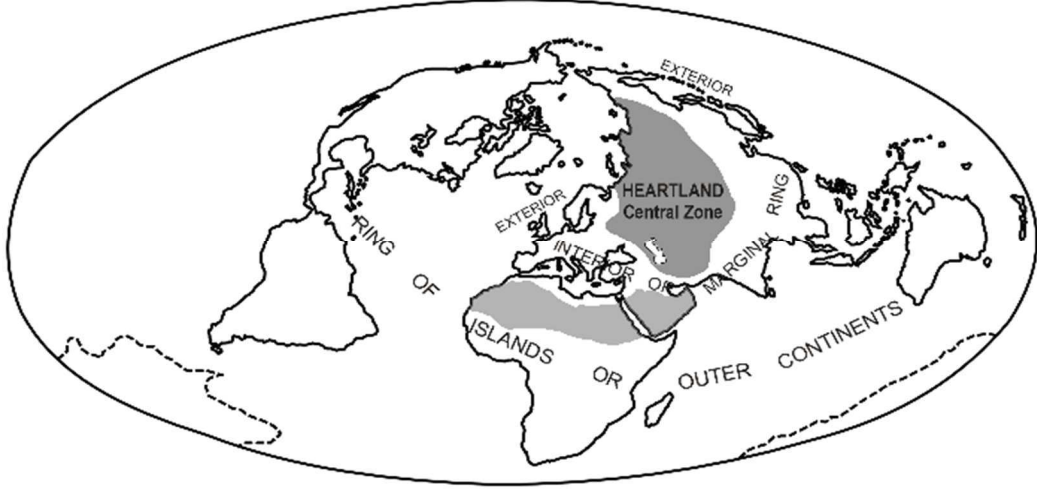
²⁸³ Bilgin Erdoğan, “ABD’nin Orta Asya Stratejisi”, *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, (Mim Kemal Öke Ed.), ALFA Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1999, s. 230.

²⁸⁴ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, Düünden Bugüne Jeopolitik, Ülke Kitapları, Ankara 2002, s.. 87.

²⁸⁵ Ahmet Davutoğlu, a.g.e., s. 104.

²⁸⁶ Ali Hasanov, Jeopolitik, a.g.e., s. 70.

Şekil 3.1. Kalpgah'ın Haritada Gösterimi

Kaynak: Asian Security Blog, <https://asiansecurityblog.wordpress.com/> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

Mackinder'in geliştirmiş olduğu kara hakimiyeti teorisine getirilen başlıca eleştirilerden ilki nüfuz edilemez oluşuyla alakalıdır. Modern ordu ve teknolojiler gelişmiş hava gücüyle dünyanın her bölgesine erişebilecek kapasitededir. İkinci olarak erişilemez olan bölgedeki gücün dünyaya hükmetmek için dışarıya çıkması gerekmektedir ve otomatik olarak bu durum eşit şartlarda zordur. Üçüncü eleştiri, yeni teknolojiler ile coğrafi uzaklığın sorun olmaktan çıkmasıdır. Diğer bir eleştiri ise kalpgaha egemen olan devletin diğer devletler tarafından hedef haline getirileceği ve bu durumun bir avantaj olmaktan ziyade dezavantaj olacağıdır. Beşinci olarak Rusya uzun yıllar kalpgaha hakim olmasına rağmen dünyaya hükmedememiştir. Bu durum Mackinder'in "kalpgahı yöneten dünyaya hükmeder" deyişiyle çelişmektedir. Son olarak devletler arasındaki ilişkilerin temelini coğrafyaya bağlayan yaklaşım dil, din, siyaset gibi faktörleri görmezden gelmektedir. Oysa bu faktörler devlet politikalarının belirlenmesinde oldukça önemli rol oynamaktadır²⁸⁷.

Mackinder'in görüşleri 2. Dünya Savaşı'nda Almanya'ya, Soğuk Savaş döneminde ise ABD'nin SSCB'ye uyguladığı çevreleme politikasıyla etkilerini göstermiştir²⁸⁸. Her ne kadar eleştirilmiş olsa da günümüzde neredeyse bütün jeopolitik yaklaşımlar dünya coğrafyasının merkezine kalpgahı koymaktadır²⁸⁹. Söz konusu coğrafya en başta sahip

²⁸⁷ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, a.g.e., s. 88.

²⁸⁸ Faruk Sönmezoglu, a.g.e., s. 544.

²⁸⁹ Adnan Kalkan, Avrupa Birliği mi Türk Birliği mi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 432.

olduğu enerji ve maden kaynakları ile başka bir enerji seçeneği keşfedilene ya da mevcut enerji kaynakları tükenene kadar önemini koruyacaktır²⁹⁰.

Deniz Hakimiyeti Teorisi: Alfred Mahan tarafından oluşturuldu. Teorinin temel savı denizlere hakim olanın dünyaya hakim olacağıdır²⁹¹. Mahan'a göre okyanus kıyılarını kontrol eden devletlerin çıkarları Avrasya kıtasında bulunanlarla devamlı çatışmaktadır ve kıyıları kontrol eden devletler kıta devletlerini Avrasya içlerine sıkıştırmalıdır²⁹². Mahan ekonomik başarı için deniz ticaretinin önemini vurgulamaktaydı. Deniz hakimiyetini sağlayabilecek filo oluşturması hem devletin kendi ticaret güvenliğini garanti altına alacak hem de diğer devletlerin ticaretini engelleyebilecekti²⁹³. Bunların sonucunda da ABD yeni pazarlara hakim olabilecekti. ABD Başkanı Roosevelt, Mahan'ın görüşlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir²⁹⁴.

Kenar Kuşak Teorisi: Heartland içinde, Almanya, Balkanlar, Türkiye, Hindistan ve Çin'in dışında Britanya, Güney Afrika, ABD, Kanada, Japonya ve Avustralya olmak üzere iki yayla çevriliyordu²⁹⁵. Mackinder'e göre Dünya Adası'nın içinde yer alan Doğu Avrupa ve Sibirya bölgeleri dünyanın kalbini oluşturur. Heartland'ın çevresinde, Balkanlar'dan başlayıp Çin'e kadar olan alan ise Rimland kuşağıdır²⁹⁶. Kenar kuşak teorisi de dünyayı Heartland ve Rimland olarak iki bölgeye ayırarak dünya hakimiyetini dünya adasını çeviren kenar kuşağa hakimiyette görmekteydi²⁹⁷.

Karasal Blok ve Yaşam Alanı Teorileri: Haushofer için Alman jeopolitiği, I. Dünya Savaşı ardından imzalanan Versay Barış Antlaşması'nın getirmiş olduğu yeni düzene karşı bir gereksinimdi²⁹⁸. Teorisini güç temelinde oluşturdu. Ona göre, devlet gücü el verdiğince sınırlarını genişletmek zorundaydı. Almanya Avrupa'nın tamamını ve Asya topraklarını işgal etmeliydi. Doğu Asya'yı dünya egemenliği için tampon bölge olarak görmekteydi ve dünya hakimiyeti için Avrasya'yı Alman egemenliğinin merkezine oturtmaktaydı²⁹⁹.

²⁹⁰ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, a.g.e., s. 88.

²⁹¹ Suat İlhan, 1989, a.g.e., s. 27.

²⁹² Ali Hasanov, Jeopolitik, a.g.e., ss. 71-72.

²⁹³ Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, a.g.e., s. 47.

²⁹⁴ Bilal Karabulut, a.g.e., ss. 48-49.

²⁹⁵ Kamil Günel, a.g.e., s. 160.

²⁹⁶ Bilal Karabulut, a.g.e., s. 57.

²⁹⁷ Ali Hasanov, Jeopolitik, a.g.e., s. 75.

²⁹⁸ Mustafa Serdar Palabıyık (Ed.), Batı'da Jeopolitik Düşünce, Orion Kitabevi, Ankara 2009, s. 115.

²⁹⁹ Ali Hasanov, Jeopolitik, a.g.e., ss. 51-53.

Haushofer nasyonal sosyalizmi benimsemişti ve nasyonal sosyalistlerde kendisinin görüşlerinden etkilendi³⁰⁰.

Genel teorilerin dışında günümüzde doğrudan Orta Asya'ya yönelik olan teoriler Atlantik ekolünden; Atlantizm, Yeni Dünya Düzeni, Hayati Çıkar Alanları ve Kuzey-Güney Teorisidir. Rus ekolünden ise Yeni Avrasyacılık Orta Asya bölgesiyle doğrudan ilgilidir. Güncel teorilere küresel güçlerin bölgeye yönelik politikalarında daha detaylı değinilecektir.

3.3. Orta Asya Coğrafyası ve Jeopolitiği

Coğrafi anlamda Asya Kıtası'nı çevreleyen okyanus ve denizlere en uzak bölge anlamında kullanılan Orta Asya, Cengiz ve Timur gibi büyük kıta imparatorlukların merkezi konumunda bulunmuş, ilerleyen yıllarda ise Mackinder ile başlayan birçok jeopolitik teorinin en fazla önem verdiği bölgelerden olmuştur³⁰¹. Orta Asya jeopolitik teorilerde işgal ettiği yer, Rusya ve Çin gibi büyük devletlerin arasında bulunuşu, bölgeye yönelik diğer bölgesel güçlerin politikaları, AB ve ABD gibi küresel güçlerin bölgeye ilgisi sebebiyle günümüz jeopolitiği için oldukça önemlidir³⁰².

Orta Asya Matematiksel konum olarak 55-90 doğu boylamları ile 40-55 güney eylemleri arasında yer almakta ve işgal ettiği alan Avrupa'nın yarısı, Türkiye'nin ise yedi katına denk gelmektedir³⁰³. Açık denizlere 2000 km, okyanuslara 5000 km uzaklığıyla Orta Asya dünyadan yalıtılmış bir bölgedir. Orta Asya'daki hiçbir devletin ne denizlere ne de denizlere dökülen akarsulara sınırı bulunmamaktadır³⁰⁴. Hatta Özbekistan komşularının da denizlere sınırı olmadığı dünyadaki iki devletten biridir. Orta Asya, Avrasya'nın tam ortasındaki yer alır ve çoğunlukla çöller, kurak düzlükler ve ortaklardan oluşur. İklimi için, farklı bölgelerinde gözlemlenen yaz ile kış ve gündüz ile gece dönemleri arasındaki aşırı sıcaklık farklarından dolayı kapsayıcı bir tanım yapmak mümkün değildir. Ana su kaynakları, Afganistan ve Kırgızistan'dan doğarak Aral Gölü'ne dökülen Seyhun ve

³⁰⁰ Mustafa Serdar Palabıyık, a.g.e., s. 123.

³⁰¹ Ahmet Davutoğlu, a.g.e., s. 456.

³⁰² Suat İlhan, Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, ss. 36-37.

³⁰³ Çağrı Kürşat Yüce, a.g.e., s. 44.

³⁰⁴ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, a.g.e., s. 27.

Ceyhun nehirleridir. Ancak SSCB döneminde pamuk yetiştirmeye aşırı sulama gerektiren tarım politikaları neticesinde günümüzde Aral Gölü kuruma noktasına gelmiştir³⁰⁵.

Orta Asya'nın coğrafi olarak doğal savunma engelleri veya jeokültürel olarak belirgin sınırları yoktur. Orta Asya'da doğal savunma engelleri bulunmadığından dolayı coğrafi bütünlük de yoktur. Ayrıca Orta Asya devletleri kıta içi olarak adlandırılan devletlerdir. Kıta içi devletler genel özellikleri sebebiyle komşularının işgal etme iştahını kabarttıklarından dolayı askeri unsurların gelişmesine ihtiyaç duyarlar. Nitekim Türk tarihindeki savaş ve göçlerde kıta içi devletlerin işgale açık pozisyonlarından dolayı siyasi birlik arayışlarına dayanmaktadır³⁰⁶. Devamlı işgal korkusu yaşayan ve uzun yıllar SSCB himayesinde yaşayan Orta Asya devletleri bu sebeplere bağlantılı olarak büyük güçlerle yakın ittifaklardan uzak durmaya çalışarak bağımsızlıkları konusunda hassas davranmaktadır. Orta Asya cumhuriyetlerinin bu tutumu küresel ve bölgesel güçlerin Orta Asya politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında etkili olmaktadır.

Coğrafi konum ülke sınırları değişmedikçe değişmezken jeopolitik konum, ülke gücü, evrensel politikalar, evrensel güç merkezlerinin değişmesi gibi birçok etkene bağlı olarak değişime uğrayabilecek niteliktedir³⁰⁷. Orta Asya'yı jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli kılan özelliklerin başında, bölgenin sahip olduğu zengin hidrokarbon rezervleri ve bu rezervlerin siyasi gelişmelerde oynadığı etkin rol gelmektedir³⁰⁸.

19. yüzyılda Rusların Hindistan'a ilerleyişi ve İngiliz-Rus rekabeti Orta Asya'nın jeopolitik önemini artırırken Soğuk Savaş döneminde Orta Asya jeopolitik önemini nispeten yitirmiştir. Yine de Soğuk Savaş döneminde bölgenin tamamen göz ardı edildiğini söyleyemeyiz. Nitekim SSCB'nin Afganistan işgalinin ardından ABD'nin Afgan militanlara vermiş olduğu destek bunun göstergesidir. Buna rağmen bölgenin eski önemini tekrar kazanması SSCB'nin dağılmasından sonra olmuştur. Soğuk Savaş'ın ardından bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler sayesinde Orta Asya'nın erişilebilirliği ve buna bağlı olarak stratejik değeri artmıştır³⁰⁹.

³⁰⁵ Elizabeth E. Bacon, *Esir Orta Asya*, (Çev. Tansu Say), Tercüman Yayınları, İstanbul Tarih Yok, ss. 20-22.

³⁰⁶ Suat İlhan, 1999, a.g.e., ss. 38-39.

³⁰⁷ Suat İlhan, 1999, a.g.e., ss. 31-32.

³⁰⁸ Necati İyikan, "Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın Yeri", *Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler*, (Ed. Necati İyikan), Hiperlink Yayınları, İstanbul 2001, s. 41.

³⁰⁹ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, a.g.e., ss. 17.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Rimland kuşağının Orta Asya bölümünde geniş jeopolitik güç boşluğu ortaya çıktı ve bu güç boşluğunu doldurma amacıyla Orta Asya temel aktörleri Rusya, ABD, Çin ve diğer bölgesel güçlerin “İkinci Büyük Oyun” ortaya çıktı. SSCB'nin çöküşünden önceki Orta Asya devletlerinin de dahil olduğu sınırları ardılı Rusya'nın jeostratejik sınırlarını belirledi. 11 Eylül'ün saldırıları, ABD'nin El-Kaide örgütünü bahane ederek bölgeye askeri unsurlarını yerleştirmesi, Çin'in ise Doğu Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesini terör mücadelesi olarak kabul ettirmesiyle beraber söz konusu iki büyük devletin de Orta Asya coğrafyasına nüfuz etmesine ve “Yeni Büyük Oyun” olarak adlandırılan sürecin başlamasına sebep oldu³¹⁰.

Orta Asya devletleri henüz bağımsızlıklarını pekiştirme ve ulusal bütünleşme çabalarına odaklandıkları cumhuriyetlerinin genç dönemlerinde kendilerini bölgesel güçlerin en önemli mücadele alanlarından birisinin içinde buldu. Orta Asya devletleri bu süreçte büyük güçlerin bölgeye dair planlarından ziyade iç politikada kendi ulus devletlerini inşa etme, devlet kurumları ile ekonomik yapıyı işler hale getirmeye yoğunlaşırken dış politikada ise, bağımsızlıklarını güçlendirme, toprak bütünlüklerini koruma, ekonomik ve siyasi alanlarda dünyaya entegre olmak gibi konulara öncelik verdiler. Bağımsızlıkları konusunda oldukça hassas olan Orta Asya devletleri, herhangi bir büyük devletin hegemonyası altına girmekten veya Türkiye ve İran gibi rol modelleri kendi ülkelerine yerleştirmekten sakındılar. Uluslararası toplum ile kendi kimlikleri üzerinden ilişki kurmaya özen gösterdiler. Rusya'yı askeri konularda geleneksel müttefik olarak gören liderler Çin ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi tercih ettiler. Çok yönlü politikayı tercih eden liderler bu vesileyle hem dış politikada bağımsızlıklarını pekiştirmeyi hem de dış yardım almayı amaçladılar. Son dönemlerde ise Rusya ile ilişkilerini koruyarak özellikle ekonomik anlamda bölge dışı aktörlerle ilişkilerini geliştirmeye yoğunlaştılar³¹¹.

Orta Asya devletleri genel olarak, bağımsızlıkları konusunda hassas, büyük güçlere mümkün olduğunca eşit yaklaşan, dış politika uygulamalarında Rusya'yı hesaba katarak hareket etmeyi tercih eden, başta ekonomi olmak üzere birçok alanda dünyaya entegre olmayı hedefleyen tutum içerisindedir. Uluslararası arenadaki önemleri ise coğrafi

³¹⁰ Mehmet Seyfettin Erol, “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası”, Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: *Yeni Büyük Oyun*, (Der. Mehmet Seyfettin Erol), Barış Platin Kitabevi, Ankara 2009, ss. 9-10.

³¹¹ Ertan Efeğil, “Orta Asya'da Güç Mücadelesine Genel Bakış”, Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: *Yeni Büyük Oyun*, (Der. Mehmet Seyfettin Erol), Barış Platin Kitabevi, Ankara 2009, ss. 84-85.

konumları ve sahip oldukları doğal kaynaklar ile doğrudan ilgilidir. Rusya, ABD, Çin, AB, İran, Türkiye, Pakistan, Hindistan, Güney Kore ve Japonya'nın bölgeye yönelik son zamanlarda güvenlik politikalarını da içeren ancak temelde enerji ve hammadde kaynaklarına yoğunlaşan politikaları bulunmaktadır. Bölgeye ilginin başlıca sebebi, aynı zamanda Orta Asya'yı jeopolitik açıdan önemli kılan sebeplerin başında zengin doğal gaz, petrol ve maden rezervlerinin varlığı gelmektedir³¹². Bununla beraber Orta Asya, dünyanın en büyük ikinci askeri gücü olan Rusya, yakın gelecekte dünyanın en büyük ekonomisi olması beklenen Çin, istikrarsız yapısıyla terör örgütlerine yaşam alanı sağlayan ayrıca dünyanın uyuşturucu merkezi olarak kabul edilen Afganistan, başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler tarafından dünyadan izole edilmeye çalışılan İran ve Hazar Denizi üzerinden bir başka Türk devleti olan Azerbaycan ile sınırdadır. Komşularının yukarıda sayılan özellikleri Orta Asya'nın hidrokarbon ve maden rezervleri dışında savunma, ekonomi ve uluslararası güvenlik konularında da önemini ortaya koymaktadır.

3.4. Bölgenin Ekonomik Yapısı ve Potansiyeli

Ekonomik açıdan 2000'li yıllara gelindiğinden beri yüksek büyüme oranları yakalayan Orta Asya devletlerinin satın alma gücü her geçen yıl artmaktadır. Kırgızistan'daki iki iktidar değişimi ve Tacikistan'daki iç savaş hariç bölge istikrarlı bir siyasi görüntü çizmiştir. Özellikle Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmekte ve doğrudan yabancı yatırımlar katlanarak artmaktadır³¹³.

Enerji kaynakları açısından son derece zengin olan Orta Asya dünyada artan tüketimle beraber cazibe merkezine dönüşme ve ekonomik potansiyelini aşama aşama gerçeğe dönüştürmektedir. Enerji tüketim ve taleplerinin artması bölgeyi giderek değerli kılmaktadır. Nitekim tüm dünyada gerçekleşen enerji tüketimi son 10 yılda ortalama yüzde 1.7 artış gösterirken, 2017 yılına gelindiğinde 2016 yılındaki oran yüzde 2.2 artışla 2013 yılından beri görülen en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Yine aynı dönemde Orta Asya'nın sınır komşusu olan Çin, enerji tüketimindeki yüzde 3.1 artışla dünyada üst üste 17. defa en büyük enerji pazarı olma özelliğini korumuştur. Bu süreçte dünya petrol tüketiminde yüzde 1.8, doğalgaz tüketiminde yüzde 3 ve son olarak kömür tüketiminde yüzde 1 oranında artış

³¹² Ahmet Taşağıl, "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Politikaları", Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye, SAREM Yayınları, Ankara 2007, ss. 89.

³¹³ Türkan Budak, "Orta Asya'da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye", *Bilge Strateji* Cilt: 5, N: 9, 2013, s. 129.

gözlenmiştir³¹⁴. Yine bu dönemde Çin'in doğalgaz tüketiminde de yüzde 15.1 oranında artış meydana gelmiştir³¹⁵.

Orta Asya'nın en büyük ekonomik partneri konumundaki Çin aynı zamanda dünyanın en çok enerji tüketen ülkesidir. Orta Asya'ya komşu olan Hindistan ile beraber dünyadaki toplam enerji tüketiminin yüzde 28.2'sini gerçekleştirmektedir³¹⁶. Bu özellikleriyle baktığımız zaman Orta Asya, dünyanın en çok enerji gereksinimi duyan bölgesine yönelik, hem dünya enerji rezervlerinin yarısından fazlasını barındıran Orta Doğu coğrafyası ve Rusya ile geçiş güzergahında bulunması bakımından hem de kendi sahip olduğu zengin doğal kaynaklar açısından oldukça önemli jeostratejik konum ve jeoekonomik potansiyele sahiptir.

Orta Asya bölgesi zengin hidrokarbon rezervlerinin yanı sıra önemli düzeyde altın, gümüş, bakır ve uranyum başta olmak üzere maden kaynaklarına sahiptir. Özbekistan ve Kazakistan Dünya Altın Konseyi verilerine göre dünyanın en çok altın üreten ilk 20 ülkesi içerisinde yer almaktadır³¹⁷. Bunun dışında Kırgızistan'da da önemli altın rezervleri bulunmaktadır. Kazakistan dünya gümüş üretiminde 12. sırada yer almaktadır³¹⁸. Uranyum madeninde ise Kazakistan dünyanın en çok üretim yapan birinci en çok rezerve sahip olan ikinci ülkesidir. Ayrıca Özbekistan'da dünyada en çok rezerve sahip ilk 10 ülke arasındadır³¹⁹. Bölgenin ekonomik potansiyelini oluşturan ana unsurlardan birisi de bu yer altı kaynaklarının varlığı, ihracatı ve transit geçiş özelliğine sahip coğrafi konumudur.

Orta Asya devletleri Rus hakimiyetinde geçen uzun yıllar boyunca ekonomik açıdan geri bırakılmıştır. Ekonomik ve siyasi açıdan birliğin merkezine bağımlı kılınan devletler bağımsızlıklarının ilk yıllarında bu durumun beraberinde getirdiği sıkıntıları yaşamış ve hiper enflasyona üretimdeki düşüşün eklenmesiyle ciddi ekonomik krizlere girmişlerdir. Günümüzde jeostratejik konumları, dinamik nüfusları ve zengin yer altı kaynaklarıyla beraber Orta Asya devletleri büyük bir ekonomik potansiyeli temsil etmektedir.

³¹⁴ BP, Statistical Review of World Energy 2018, British Petroleum, Haziran 2018, s. 2.

³¹⁵ BP, Statistical Review of World Energy 2018, a.g.e., s. 5.

³¹⁶ BP, Statistical Review of World Energy 2018, a.g.e., s. 8.

³¹⁷ GOLDHUB, World Gold Council, <https://www.gold.org/goldhub/data/historical-mine-production> (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

³¹⁸ The Silver Institute, <https://www.silverinstitute.org/WSS2017.pdf> (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

³¹⁹ MTA, Dünyada ve Türkiye'de Uranyum ve Toryum, Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, ss. 10-12.

3.4.1. Ekonomik Bağımlılık Dönemi

Uzun yıllar boyunca Rus egemenliği altında bulunan Orta Asya SSCB döneminde hammadde kaynağı olarak görülmekteydi ve bu sebeple birliğin en çok ihmal edilen dolayısıyla en az yatırım alan ve en az kalkınan bölgeydi³²⁰. SSCB döneminde Orta Asya ekonomisi Moskova tarafından alınan kararlara bağlıydı. Bölge ülkelerinde devlet çiftlikleri veya kollektif çiftliklerde düşük verimli ve aşırı istihdam gerektiren üretim yapılmaktaydı. Ticaret ilişkileri BDT ülkeleriyle sınırlıydı. Mal ve hizmet fiyatları dünya genelinden bağımsızdı. Orta Asya Cumhuriyetlerinin ekonomileri merkezi hükümet tarafından sağlanan mali ve sosyal yardımlara bağımlıydı³²¹.

Orta Asya bölgesindeki yapılanma Rusya'nın ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Rusya'ya bağımlılığı devam edecek şekilde dizayn edilmişti. Bu dönemde Orta Asya'da hammadde üretilebilecek ancak işlenemeyecek bir düzen kurulmuştu. Her ülkenin, ürettiğini işleyebilmesi için başka bir ülkeye ihtiyaç duyması sağlanmıştı. Temel yaşam maddelerinin üretimlerinde bile ülkeleri birbirlerine bağımlı kılacak bir sistem geliştirilmişti³²².

Tarımda gerçekleşen ayırım sanayi üretiminde de kendisini göstermişti. Sanayi üretimi hammaddelerin çoğunluğu Orta Asya'dan temin edilmesine rağmen yüzde 90 oranında SSCB'nin Avrupa topraklarına yoğunlaşmış ve teknik elemanlarda Ruslardan tercih edilerek birliğin dağılmasının ardından zaten kısıtlı olan Orta Asya sanayi üretimi bu kalifiye elemanların Rusya'ya göç etmesiyle beraber iyice sekteye uğramıştı. Yukarıda bahsedilen nedenlere bağlı olarak SSCB'nin dağılmasının ardından bütün Orta Asya devletleri kuruluş yıllarında ekonomik çöküntü yaşadı³²³.

Orta Asya SSCB döneminde nüfus artış hızı en yüksek bölge olmasına rağmen tarıma dayalı ekonomisi sebebiyle GSMH payı nüfusuna oranla yalnızca üçte bir oranındaydı. Pamuk üretimine dayalı aşırı sulamayı gerektiren tarım politikalarıyla beraber bölgenin en önemli iki nehri (Seyhun ve Ceyhun) Aral Gölü'nü besleyemez hale gelmişti. Bunun sonucunda Aral Gölü'nün büyük oranda kuruması beraberinde ekolojik

³²⁰ Mustafa Öztürk, "Orta Asya Cumhuriyetlerinin Ekonomik Durumlarına Bakış", *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, (Mim Kemal Öke Ed.), ALFA Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1999, s. 274.

³²¹ Süreyya Sakıncı, *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar*, Emek Matbaacılık ve Yayıncılık, Manisa 2005, ss. 90-91.

³²² Mustafa Öztürk, a.g.e., ss. 274-275.

³²³ Mustafa Öztürk, a.g.e., s. 276.

sorunları ve ekoloji sorunlara bağlı olarak sağlık sorunlarını getirdi. Pamuk üretiminde kullanılan, çoğu Avrupa'da yasaklanmış olan kimyasal maddelerin de etkisiyle Orta Asya'da ciddi sağlık sorunları görülmekteydi. Ağır çalışma şartlarının kadınları olumsuz yönde etkiliyordu. 1987 yılında 287 Özbek kadını kendisini yakmıştı. Diğer yandan geçmişte yapılan nükleer denemelerden kaynaklı radyasyonun etkisi bölgede görülmeye başlamıştı. 1960'lı yıllara kadar Kazakistan'da gerçekleşen nükleer denemelerde radyasyona bağlı hastalık ve ölümlerin artmasına sebep oluyordu³²⁴.

Karşılıklı bağımlılığa dayanan ticari yapının sona ermesi ve mali sorunlar sonucu üretimde hızlı düşüşler yaşandı. Negatif büyüme oranları işsizliği artırdı. Enflasyon ve işsizliği artışına merkezden gelen sosyal yardımların kesilmesi de eklenince reel ücretler ve buna bağlı olarak yaşam standartlarında dramatik düşüşler gözlemlendi. Ciddi ekonomik ve mali krizler sağlık ve eğitim sektörlerine ayrılan GSYİH'nin oran ve miktar bakımından düşmesini beraberinde getirdi³²⁵. Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarının ilk yılları oldukça sancılı bir şekilde geçiyor ve SSCB tarafından kasten Rusya'ya bağlı kurulmuş sistemin handikapları kendini gösteriyordu. Ülkeler hammaddeleri işleyecek tesis, yedek parça ve göç eden Ruslar sebebiyle nitelikli eleman sıkıntısı çekiyordu³²⁶.

Siyasal anlamda bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığı devam ediyordu. Hem mamul maddelerin üretimi hem de pazarlanması neredeyse tamamen Rusya tekelindeydi. Bu bağımlılıklardan kurtulmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak için yeniden yapılanmaya ihtiyaç duymuşlardı. SSCB'nin dağılmasının ardından liberal ekonomi anlayışını benimseyen devletler bu yolda milli para birimine geçilmesi, devlete ait kuruluşların özelleştirilmesi, demokratik koşulların sağlanması gibi bir dizi uygulamaya giriştiler³²⁷.

Burada dikkat edilmesi gereken en temel husus, bölge devletlerinin bir yandan ekonomik bağımsızlıkları kazanmak ve dünya ekonomisiyle bütünleşme için demokrasiye ihtiyaç duydukları gerçeğini kabullenirken diğer yandan tek adam rejimlerini sürdürmeleridir. Tek adam rejimlerinin böyle bir ortamda sürdürülmesinin üç ana nedeni olabilir. Bunlar tek adam rejiminin, uygulamaya yönelik avantajları, ulusal birliğin daha kolay sağlanması ve hızlı modernleşme hareketlerinin üstesinden gelebilecek yapısıyla

³²⁴ Ahat Andican, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 513.

³²⁵ Süreyya Sakıncı, a.g.e., ss. 92-93.

³²⁶ Haktan Birsell, Gizli Çember ve Özbekistan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 37.

³²⁷ Mustafa Öztürk, a.g.e., s. 273.

alakalıdır³²⁸. Orta Asya liderlerinin öncelik sırasına göre hareket ettiği ve yeni bağımsızlığını kazanmış devletler için önce ekonomik kalkınmanın sağlanmasını ardından ekonomik bağımsızlığın kazanılmasına öncelik verdiği söylenebilir. Nitekim bu durumun en açık örneği Kazakistan'da görülmektedir. Kazakistan ulusal bütünleşme sürecinde her aşama kaydettiğinde tek adam rejiminden taviz vermekte ve giderek demokratikleşmektedir. Kazakistan eski Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev iktidarının parlamentoya aşamalı yetki devirleri bu bağlamda yorumlanabilir.

Kuruluş yıllarında SSCB'nin bırakmış olduğu sistem yüzünden sahip oldukları handikaplardan dolayı Orta Asya cumhuriyetleri SSCB dönemindeki sistemin devamını sağlamak amacıyla BDT'ye üye olmuşlardır. Büyük ölçüde ihracatlarının Rusya ile gerçekleşmesi, ulaşım yollarındaki yetersizlik, enerji nakil hatlarındaki Rus tekeli gibi etkenler Orta Asya devletlerinin BDT'ye üyeliğe mecbur bırakmıştır. İlerleyen süreçlerde Orta Asya devletlerinin SSCB'den miras sistemin zaaflarını kapatma yönünde politikalar izledikleri görülmektedir. Orta Asya devletlerinin bu süreçte milli para politikalarını uygulamaya koyulması, özelleştirme, yabancı yatırımları teşviği, uluslararası kuruluşlara üyelik, Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıklarını azaltmak, ticaret ve enerji nakil yollarının çeşitlendirilmesi gibi alanlara yoğunlaşmışlardır³²⁹.

3.4.2. Ekonomik Potansiyel

SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da doğan yeni devletler sosyalist sistemden kapitalist sisteme (planlı ekonomiden piyasa ekonomisine) geçiş süreciyle karşı karşıya kalmış ve bu devletlerin yaşadıkları sürece bağlı olarak ekonomileri, “geçiş ekonomileri” olarak adlandırılmıştır³³⁰. Söz konusu geçiş ekonomileri sosyalist sistem gereğince birbirlerine endüstriyel ve hammadde arzına dayalı olarak yüksek derecede bağımlıydı. Sistem SSCB'nin bir bütün halinde ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmıştı ancak birlik dağılınca bağımsız devletler kendi kendine yetebilen üretim kapasitelerine sahip değildi³³¹.

³²⁸ Kemal H. Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, (Çev. Hakan Gür), İmge Kitabevi, Ankara 2003, ss. 77-79.

³²⁹ Mustafa Öztürk, a.g.e., ss. 295-296.

³³⁰ Nazan Şahbaz Kılınç ve Efe Can Kılınç, “Geçiş Ülkelerinde Ekonomik Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *T.C Türk İşbirliği ve Koordinasyonu Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdleri*, Cilt: 2, N: 46, 2014, s. 61.

³³¹ Anna Golovko, “Avrasya Ülkelerinin Dünya Ticaret Sistemine Entegrasyonu”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Ululararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt: 2, N: 2, 2013, s.169.

SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya devletleri arasındaki bağımlılığa rağmen ticaret ve arz bağlantıları bir gecede kopması bölge devletlerinin ekonomileri üzerinde yıkıcı etki yarattı³³². Yeni ortaya çıkan devletlerin doğum sancıları olarak adlandırılan bu süreçten nasıl çıkacağı uzmanlar arasında görüş ayrılıklarına yol açtı. 1996 yılına kadar ekonomilerinde yüzde 50'yi aşan daralmalar gözlenen ülkeler bu süreçte keskin reform hareketlerine ve piyasa ekonomisine adapte olmaya odaklandı. Hızlı kalkınma hedefleri doğrultusunda hareket eden Orta Asya'nın doğal kaynak zengini devletleri yabancı sermayeye ihtiyaç duymaktaydı. Bu bağlamda yabancı sermaye girdisine yönelik izlenen devlet politikaları başta Kazakistan olmak üzere Orta Asya devletlerinde olumlu yansımalarını göstermeye başladı. Dinamik nüfus yapıları, zengin doğal kaynakları ve coğrafi konumu ile dikkat çeken bölgenin ekonomik potansiyeli bu bölümde, üretim ve tüketim verilerinin yarattığı arz fazlası, büyüme oranları ve ekonomik yapılarının bazı belirleyici özellikleri dikkate alınarak değerlendirilecektir.

3.4.2.1. Nüfus Yapısı

Orta Asya bölgesi zengin enerji ve maden kaynakları, önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması, güçlü komşularının getirmiş olduğu jeoekonomik avantajlar, dinamik nüfus yapıları gibi etkenlerle beraber oldukça büyük bir ekonomik potansiyele sahiptir. 2018 yılı itibarıyla 71 milyonun üzerindeki nüfusuyla bölgeye ilgili devletler için önemli bir pazar konumundadır. Bölgedeki En kalabalık nüfusa sahip ülke 32.4 milyon ile Özbekistan'dır. En az nüfus ise 5.8 milyon ile Türkmenistan'dadır. Orta Asya'daki toplam nüfusun yaklaşık üçte ikisini çalışma çağındaki nüfus olarak adlandırılan 15-65 yaş arasındaki kişiler oluşturmaktadır. Bu özellikleriyle bölge dinamik nüfus yapısıyla dikkat çekmektedir.

Tablo 3.1. Orta Asya Devletlerinin Çalışabilir Nüfus Oranı

Ülke	Nüfus	0-14 yaş arası (%)	15-65 yaş arası (%)
Kazakistan	18	27,9	65,1
Özbekistan	32,4	28	67,5
Türkmenistan	5,8	30,9	64,8
Kırgızistan	6,2	31,8	63,7
Tacikistan	8,9	32,3	64,3
Toplam	71,3	29	65,9

Kaynak: Dünya Bankası-Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) 2018 verileriyle oluşturulmuştur.

³³² Ömer Selçuk Emsen vd. Ekonomik Sistemler ve Geçiş Ekonomileri: Orta Asya ve Kafkasya Ekonomilerine Bir Bakış, Siyasal Kitabevi, Ankara 2011, s. 61.

3.4.2.2. Petrol ve Doğalgaz Rezervleri, Tüketim ve Üretim Verileri

Orta Asya, petrol açısından dünyanın en büyük petrol ithalatçılarından Çin ve Hindistan'a yakın konumu ve dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip ülkelerinden Rusya ve İran'a olan komşuluğu ile dikkat çekmektedir. Günümüzde Orta Asya devletlerinin ispatlanmış petrol rezervi 31.2 milyar ton ile dünyadaki toplam petrol rezervinin yüzde 1.8'ine tekabül etmektedir. 30 milyar varillik ispatlanmış petrol rezervleriyle Kazakistan bölgede petrol zengini denilebilecek tek ülkedir. Enerji üretim-tüketim dengesine bakıldığında Orta Asya devletlerinin günlük bir buçuk milyon varilin üzerinde petrol üretim fazlası verdiği görülmektedir. Bu durum aynı zamanda ihraç edilebilir petrol anlamına gelmekte ve yüksek büyüme oranlarını yüksek enerji tüketimine bağlı olan Çin, hızlı kalkınmasını sürdürmek için giderek daha fazla enerjiye ihtiyaç duyan Hindistan, yakın havzası olarak gördüğü bölgedeki enerji yollarına tek başına hakim olmak isteyen Rusya, Rusya'nın enerji tekeli kırma hedefleyen AB, enerji pazarından özel sektör yatırımlarıyla payını almak ve Rusya'nın enerji sevkiyatındaki tekeli önlemeyi hedefleyen ABD ile son olarak bölgede söz sahibi olmak isteyen Türkiye ile İran'ın Orta Asya petrollerine ilgi duymasına yol açmaktadır.

Tablo 3.2. Orta Asya Devletlerinin Kanıtlanmış Petrol Rezervleri, Üretim ve Tüketim Verileri.

Ülke	Rezerv (milyar varil)	Dünya Payı (%)
Kazakistan	30	1,8
Türkmenistan	0,6	-
Özbekistan	0,6	-
Toplam	31,2	1,8

Kaynak: BP Dünya Enerji Raporu (2018) Verileri Doğrultusunda Oluşturulmuştur.

Tablo 3.3. Orta Asya Devletlerinin Günlük Petrol Üretim ve Tüketim Verileri.

Ülke	Üretim (1000 Varil)	Tüketim (1000 Varil)	Üretimde Dünya Payı (%)
Kazakistan	1835	311	2
Türkmenistan	258	155	0,3
Özbekistan	54	71	0,1
Toplam	2147	537	2,4

Kaynak: BP Dünya Enerji Raporu (2018) Verileri Doğrultusunda Oluşturulmuştur.

Orta Asya bölgesi doğal gaz kaynakları açısından kanıtlanmış 21.8 trilyon metreküp rezerv ile dünyadaki toplam rezervlerin yüzde 11.3'üne sahiptir. Küresel ve bölgesel güçlerin bu sebeple bölgeye yoğun ilgisi bulunmaktadır. Özellikle Çin, artan enerji ihtiyacını karşılamak, enerji ithalatını çeşitlendirmek ve yüksek hava kirliliğiyle mücadele³³³ için doğal gaz tüketimini artırmaya yönelmekte, bu bağlamda Rusya, İran ve Katar'dan sonra dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip ülkesi konumunda bulunan Türkmenistan ile doğal gaz ithalatı başta olmak üzere yakın ekonomik ilişkiler kurmaktadır. AB, Ukrayna krizinin ardından doğalgaz ithalatında Rusya ile yaşadığı sıkıntılardan dolayı Türkmen doğalgazının Avrupa'ya sevkiyatına yönelik Türkiye'yi de içeren planlar geliştirmektedir. Bölgenin doğalgaz zengini ülkesi Türkmenistan ise Çin ile imzalamış olduğu anlaşmalardan dolayı Rusya'nın pazardan çekilmesinin üstüne İran ile yaşanan anlaşmazlıklarda eklenince Çin'i tek alıcı konumunda düşürmüş ve enerji ihracatına dayalı ekonomisiyle Venezuela benzeri bir durumla karşılaşmamak için alternatif kaynak arayışına başlamıştır³³⁴.

Orta Asya, dünya doğalgaz rezervlerinin yüzde 11.3'üne sahip olmasına rağmen üretimdeki dünya payı yüzde 3,9 ile sınırlıdır. Buna rağmen her yaklaşık yıl 50 milyar metreküp üretim fazlası vermekte ve doğalgaz ihracatı bölge için en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Tablolardan da çok net bir şekilde anlaşılacağı üzere özellikle Türkmenistan devleti potansiyelinin çok altında üretim miktarlarına sahiptir ve doğalgaz üretim kapasitesini artıracak yatırımlara ihtiyacı vardır. Yatırımların gerçekleşmesi durumunda ülke ekonomisinin yüksek GSYİH oranlarıyla beraber hızla büyümesi kaçınılmazdır.

Tablo 3.4. Orta Asya Devletlerinin Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervleri.

Ülke	Rezerv (Trilyon Metre Küp)	Dünya Payı (%)
Kazakistan	1,1	0,6
Türkmenistan	19,5	10,1
Özbekistan	1,2	0,6
Toplam	21,8	11,3

Kaynak: BP Dünya Enerji Raporu (2018) Verileri Doğrultusunda Oluşturulmuştur.

³³³ Çin sera gazı salınımı bakımından yüksek kömür tüketimine bağlı olarak dünya da lider konumdadır. Bunun için doğalgazın dışından yenilenebilir enerji kaynakları ve nükleer enerji santrallerine büyük yatırımlar yapmaktadır. Kutay Karaca, "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990-2010)", *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt: 9, N: 33, 2012, ss. 110-111.

³³⁴ İNSAMER, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, https://insamer.com/tr/turkmenistanin-dogalgaz-cikmazi_1088.html (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

Tablo 3.5. Orta Asya Devletlerinin Yıllık Doğal Gaz Üretim ve Tüketim Verileri.

Ülke	Üretim (Milyar Metre Küp)	Tüketim (Milyar Metre Küp)	Üretimde Dünya Payı (%)
Kazakistan	27,1	16,3	0,7
Türkmenistan	62	28,4	1,7
Özbekistan	53,4	41,6	1,5
Toplam	142,5	86,3	3,9

Kaynak: BP Dünya Enerji Raporu (2018) Verileri Doğrultusunda Oluşturulmuştur.

3.4.2.3. Enerji Fiyatları ve GSYİH Büyüme Oranları

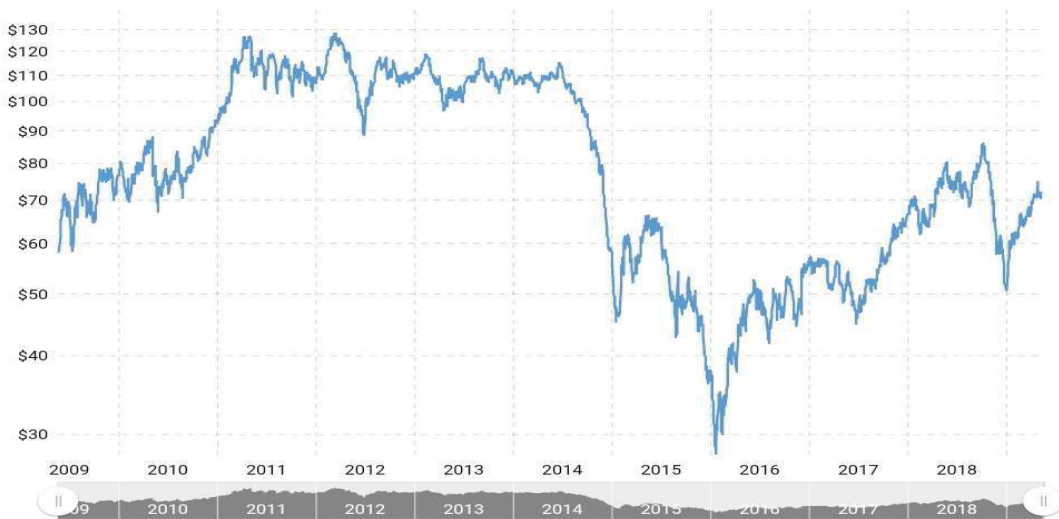
Ekonomik kalkınmalarında enerji ihracatının oldukça önemli bir yeri olan Kazakistan ve Türkmenistan devletleri için enerji fiyatları hayati derece önemlidir. Söz konusu iki devlet 206.7 milyar dolar GSYİH ile Orta Asya ekonomisinin 4'te 3'ünü temsil etmektedir. 2014 yılı ortalaması 93.17 dolar olan petrol fiyatlarının sırasıyla 2015 yılında 48.72 dolar, 2016 yılında ise 43.58 dolara gerilemesi³³⁵ her iki devleti, dolayısıyla Orta Asya'nın genel ekonomisini olumsuz etkilemiştir. 2017 yılını varil başına ortalama 50.84 dolarla kapatan petrol fiyatları her iki ülke ekonomisine kısıtlı da olsa olumlu yansımıştır.

2014 yılında yüzde 10.3 ekonomik büyüme oranı yakalayan Türkmenistan'daki büyüme oranları 2015 yılında petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki düşüşün ardından yine aynı yıl yüzde 6.5'e 2016 yılına gelindiğinde ise yüzde 6.2'ye gerilemiştir. Kazakistan Cumhuriyeti'nde de benzer bir tablo oluşmuş hatta Kazakistan enerji fiyatlarındaki düşüşten çok daha derin bir şekilde etkilenmiştir. 2014 yılında yüzde 4.2 olan büyüme oranları ilerleyen yıllarda sırasıyla yüzde 1.2 ve yüzde 1.1'e kadar gerilemiştir³³⁶. 2017 yılından itibaren yükselme eğilimine geçen petrol fiyatlarıyla beraber ekonomik büyüme oranları da yükselme eğilimine girmiştir. Aynı yıllarda Özbekistan'ın büyüme oranları sırasıyla yüzde 8, 7.9 ve 7.8 oranlarında gerçekleşmiştir.

³³⁵ Veriler yıllık ortalama ham petrol fiyatlarını yansıtmaktadır. Macrotrends, <https://www.macrotrends.net/> (Erişim Tarihi: 22.04.2019).

³³⁶ Focuseconomics, <https://www.focus-economics.com/> (Erişim Tarihi: 22.04.2019).

Şekil 3.2. Son 20 yılın Brent Petrol Fiyatı

Kaynak: Macrotrends, <https://www.macrotrends.net/2480/brent-crude-oil-prices-10-year-daily-chart> (Erişim Tarihi: 19.04.2019).

Tablo 3.6. Orta Asya Devletlerinin GSYİH ve Kişi Başına Düşen GSYİH Verileri

Ülke	GSYİH (Milyar Dolar)	Yıllık GSYİH Büyüme Oranı (2016-2017)	Kişi Başına Düşen GSYİH (Amerikan Doları)
Kazakistan	164,3	4,1	9036
Özbekistan	49,7	5,3	1535
Türkmenistan	42,4	6,5	7356
Kırgızistan	8	4,6	1277
Tacikistan	7,5	7,6	822
Toplam	271,9		

Kaynak: Dünya Bankası-Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) 2018 verileriyle oluşturulmuştur.

3.4.2.4. Ekonomik Yapılar

Orta Asya devletlerinin ekonomik yapıları arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Önemli doğal kaynak ve hidrokarbon rezervlerine sahip Kazakistan ve Türkmenistan devletlerinde endüstrinin geliştiği gözlenirken, Kırgızistan ve Tacikistan gibi zengin enerji kaynaklarından yoksun devletlerin ekonomilerinde tarım ve hayvancılık sektörü ciddi bir yer teşkil etmektedir. Bu iki devlete göre nispeten doğal kaynak rezervlerine sahip olan Özbekistan'da ise yüksek nüfusun getirmiş olduğu tarımsal faaliyet yoğunluğu dikkat çekmektedir³³⁷. Bölge devletleri arasında, Türkmenistan harici ciddi enflasyon ve işsizlik

³³⁷ The World Bank, https://data.worldbank.org/?name_desc=false (Erişim Tarihi: 23. 04. 2019).

oranları farkları gözlemlenmemektedir. Bütün bunlarla beraber ekonomik yapıları benzer olan ülkeler arasında entegrasyonların başarı şartlarının daha yüksek olduğu göz önünde bulundurulursa, bölge devletleri arasında ekonomik faaliyetler açısından bir uçurum olmamakla beraber yine de ciddi farkların olduğu söylenebilir.

Tablo 3.7. Orta Asya Devletlerinin Ekonomik Yapıları

Kolej	Mal ve hizmet sektöründeki ihracatın GSYİH oranı	Endüstrinin GSYİH oranı	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığın GSYİH oranı
Kazakistan	34,4	32,4	4,4
Özbekistan	29,8	29,5	17
Türkmenistan	22,5	57	9,3
Kırgızistan	35,4	26,5	12,3
Tacikistan	15,7	27,2	20,4

Kaynak: Dünya Bankası-Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) 2018 verileriyle oluşturulmuştur.

Not: Türkmenistan'ın Endüstri ve Tarım verileri 2015, Tacikistan'ın Endüstri ve tarım verileri 2016 yıllarına aittir.

Tablo 3.8. Orta Asya Devletlerinin Enflasyon ve İşsizlik Verileri (2017)

Ülke	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)
Kazakistan	6,6	5
Özbekistan	8,5	5
Türkmenistan	11	11
Kırgızistan	6,5	8,6
Tacikistan	6	2,5

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı

Hızlı ekonomik kalkınma hedefleriyle sahip oldukları zengin enerji kaynaklarının dünya piyasalarına sunulabilmesi için döviz girdisine ihtiyaç duyan bölge ülkeleri kuruluşlarından günümüze artan yatırımlarla bu hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır. Yabancı yatırımların ülkenin demokrasi derecesi, ekonomik ve siyasi istikrar gibi özelliklerine bağlı olduğu göz önünde bulundurulursa Orta Asya devletlerinin dünya sistemine adapte olarak demokratikleştikçe daha fazla yatırım alacağı ve hızlı kalkınma hedeflerine ulaşma konusunda daha hızlı mesafe kaydedeceği düşünülebilir.

Tablo 3.9. Orta Asya Bölgesi'nde Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon Dolar)

Ülke	1992	2002	2016
Kazakistan	100	2588	16.900
Türkmenistan	107	276	2.243
Özbekistan	9	65	133
Kırgızistan	-	4.6	619
Tacikistan	9	36	240

Kaynak: Dünya Bankası-Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) 2018 verileriyle oluşturulmuştur.

Gelişmekte olan bölge ekonomileri dinamik nüfus yapıları, zengin maden ve enerji kaynakları, enerji yolları üzerindeki stratejik konumları, dünya uyuşturucu merkezi olarak bilinen Afganistan'a sınırı, dünyanın en büyük askeri ve ekonomik güçlerinden Rusya, Hindistan ve Çin'e komşuluğu ve bölge devletlerinin çıkarlarıyla örtüşen veya çelişen etnik yapısıyla beraber hem jeoekonomik hem de jeostratejik açıdan yüksek bir potansiyele sahiptir. Küresel güçlerin geçmişte olduğu gibi günümüzde de bölgeye ilgisi sürmekte ve bölge küresel güçlerin nüfuz etme mücadelelerine sahne olmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA'YA YÖNELİK KÜRESEL POLİTİKALAR

Orta Asya sahip olduğu zengin doğal kaynaklar, önemli ticaret ve enerji nakil hatları üzerindeki konumu ve uluslararası güvenlik gibi konular sebebiyle günümüzde Rusya, ABD, Çin, İran, Türkiye, Pakistan, Hindistan, Güney Kore ve Japonya devletleri ve AB'nin ilgisini çekmektedir. Ancak küresel güçler hariç diğer devletlerin bölgeye yönelik politikaları ve etkileri sınırlıdır. Rusya, ABD ve Çin ise bölgede ekonomik yatırımları ve/veya askeri unsurlarının varlığını her geçen gün artırmakta, bölge devletleriyle enerji ithalatı başta olmak üzere ekonomik ilişki ve iş birliklerini yoğunlaştırmaktadır.

Rusya'nın Orta Asya politikası 19 yüzyıldan itibaren Afganistan'ı kontrol edenin bütün bölgeye hakim olacağı varsayımından etkilenmiş ve gelişmiştir. Bu anlayış Putin dönemi başlayana kadar Rusların Orta Asya jeopolitiğinin belirleyicisi olmuştur. 1999 yılından itibaren pragmatist anlayışla beraber Batı'dan gelecek tehditleri, Batı ile yakın ilişkiler kurarak önleme yolunu tercih eden Rusya, Orta Asya için ise bölgede gücünü artırmaya yönelik politikalar izlemeye yönelmiştir. Bu yolda Rusya bölge devletlerini yakın ilişkiler kurarak onları yanına çekmeyi hedeflemektedir³³⁸.

ABD'nin bölgeye yönelik faaliyetleri 11 Eylül sonrası güvenlik odaklı gerçekleşmiş ve askeri üslerin varlığıyla beraber bölge ülkelerine etkisi giderek artmıştır. ABD'nin bölgeye yönelik başlıca politikalarını, enerji nakil hatlarının çeşitlenmesi ve güvenliği, yeniden Rus hakimiyetinin önlenmesi, İran'ın devrim ihracına izin verilmemesi, bölge ülkelerinin uluslararası sisteme adapte olmasının teşvik edilmesi ve bölgede terörizme varan radikal İslami hareketlerle mücadele şeklinde sıralanabilir³³⁹.

Çin son dönemlerde Orta Asya ile ekonomik ilişkilerini en fazla artıran ülkelerin başında gelmektedir. Orta Asya politikasında, enerji havzasından yararlanmayı, Batı'ya karayolu ile ulaşabilmeyi, enerji kaynaklarının boru hatları ile teminini ve Doğu Türkistan

³³⁸ Sevim Şeker, "Rusya Federasyonu Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyaseti", *Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler*, (Ed. Necati İyikan), Hiperlink Yayınları, İstanbul 2001, s. 570.

³³⁹ Gökhan Telatar, "Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD'nin Orta Asya Politikası", *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe, Güner Özkan), USAK Yayınları, Ankara 2013, s. 28.

bölgesindeki özgürlük hareketine aralarında etnik bağlar bulunan bölge devletleri tarafından destek verilmesini önlemeyi amaçlamaktadır³⁴⁰.

4.1. Rusya

Rus dış politikasının ilk döneminde, Atlantikçi düşüncenin etkisiyle külfet olarak görülen Orta Asya devletlerine karşı kayıtsız kalınmıştır. Bu dönemde Moskova, Orta Asya olmaksızın Batı'ya adaptasyonun daha kolay olacağını düşünerek hareket etmiştir. Zamanla bölgede oluşan ekonomik ve siyasal istikrarsızlık, Rusya'nın oluşan jeopolitik boşluğu fark etmesini sağlayarak "Yakın Çevre" politikası kapsamında Orta Asya devletlerini hayati çıkar alanları olarak görmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak bu yaklaşım ekonomik menfaatlerin değil güvenlik endişelerinin bir sonucu olmuştur. 1996-2000 yılları arasında stratejik önemi yeniden değerlendirilen bölge, Putin'in iktidara gelmesiyle Yeni Avrasyacılık düşüncesi ve buna ek olarak enerji kaynaklarına verdiği önem neticesinde Rus dış politikasının nüfuz etmek istediği en önemli alanlardan birisi haline gelmiştir.

Günümüzde Rusya, Çin'in ardından Orta Asya devletlerinin en büyük ticaret ortağıdır. Nükleer teknoloji, savunma alanı ve enerji nakil yolları ile enerji kaynakları üzerindeki Rus şirketlerin varlığı Rusya'nın bölgeye nüfuz edebilmesini kolaylaştırmaktadır. Doğal nüfuz alanı olarak gördüğü bölgeye yönelik entegrasyon girişimlerinde bulunarak Çin'in Orta Asya'da artan etkisini engellemeyi amaçlamaktadır³⁴¹.

4.1.1. Putin Öncesi Rusya'nın Orta Asya Politikası

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığının ilk yıllarında Rusya yönünü Batı'ya çevirdi ve içerideki milliyetçi baskıların Orta Asya'yı külfet olarak gösteren tutumlarının etkisinde, nicelik olarak fazla ancak fiiliyatta çok zayıf olan anlaşmalar imzalamak harici bölgeye uzak kaldı³⁴². Boris Yeltsin'in ilk dönemine denk gelen yıllarda, iç karışıklıklar ve ekonomik zayıflığında etkisiyle Batı eksenli bir politika izledi³⁴³. Bu yıllarda Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Rus Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in

³⁴⁰ Kutay Karaca, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Orta Asya", Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe, Güner Özkan), USAK Yayınları, Ankara 2013, s. 60.

³⁴¹ Türkan Budak, a.g.e., ss. 130-131.

³⁴² Raşid Tacibayev, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi", Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, (Ed. M. Savaş Kafkasyalı) Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Ankara 2012, ss. 198-199.

³⁴³ İlyas Kamalov, Rusya'nın Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2001, s. 18.

Rusya'yı Batı sistemine entegre etme politikaları komünist ve milliyetçi kesimden büyük tepki gördü. Söz konusu dönemde birçok iktidar muhalifi siyasi görüş ortaya çıkarken bunların başını Avrasyacılar çekmekteydi. Batı karşıtlığını ideolojilerinin temeline oturtan Avrasyacıların katı eleştirileri, Batı'nın model alınmasının ekonomik krizi aşmaya yardım olamaması, iç bürokrasinin baskıları ve halkın SSCB dönemi dış politikasını benimsemesi gibi etkenler son döneminde Yeltsin'i Batı'dan uzaklaştırdı³⁴⁴. Nitekim 1992 yılında kendisini SSCB'nin varisi ilan eden Rusya³⁴⁵ bu tarihten bir sene sonra ilan ettiği, Yakın Çevre Doktrini'nde de açıkça ortaya koyduğu şekilde SSCB'nin eski topraklarını kendi özel nüfuz alanı olarak görmeye başladı³⁴⁶.

1994 yılında ABD'nin Orta Asya'ya ilgisinin artmaya başlaması Moskova'yı bölgeye yönelik politikalarını gözden geçirmeye teşvik etti. Özellikle 1996 yılında Rusya dışişleri başkanlığına atanan Primakov'un öncülüğünde Orta Asya'ya yönelik faaliyetler ivme kazandı. Bu dönemde Primakov, Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomi Topluluğu ve Kollektif Savunma İşbirliği Anlaşmaları'na verdiği destekle Rusya'nın Avrasyacı kimliği ile Orta Asya'ya verdiği önemi ortaya koydu³⁴⁷.

1997 yılında Güney Asya'da başlayan ekonomik krizin kısa süre içerisinde Rusya'ya sıçraması ekonomik açıdan Moskova'nın Orta Asya'ya daha da yakınlaşmasına sebep oldu. SSCB döneminde kurulan sistemin mirası olan ticaret kurgusunun yanı sıra Orta Asya'nın zengin tabii kaynakları ve 50 milyonluk nüfusuyla geniş bir pazar anlamına gelmesi krizin etkilerini azaltmak isteyen Rusya için cezbediciydi³⁴⁸.

4.1.2. Yeni Avrasyacılık

Rusya, tarihi boyunca hem Asya hem de Avrupa topraklarına yayılmasının sonucunda hem Batı hem de Doğu medeniyetleriyle iç içe yaşamış, onları etkilemiş ve uzun yıllar boyunca başta Müslüman Türkler olmak üzere birçok etnik yapıya hükmetmiştir. Hükmettikleri farklı etnik yapıdan milletlerle oluşturdukları birliktelik Rus dış politikasına Avrasyacılık olarak yansımıştır. Avrasyacılık Çar 1. Petro'dan başlayarak yayılmacılık için SSCB'nin kurulmasının ardından ise Batı karşıtlığı temelinde

³⁴⁴ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 19.

³⁴⁵ Raşid Tacibayev, a.g.e., s. 199.

³⁴⁶ Çağrı Kürşat Yüce, a.g.e., s. 206.

³⁴⁷ Raşid Tacibayev, a.g.e., ss. 201-202.

³⁴⁸ Raşid Tacibayev, a.g.e., ss. 203.

kullanılmıştır. SSCB'nin son yıllarında tekrar gündeme gelmeye başlayan Avrasyacılık, Yeltsin'in dış işleri danışmanı Stankeviç tarafından yeniden literatüre sokulmuştur³⁴⁹.

SSCB'nin dağılmasının ardından yaşanan toprak kaybı, nüfus ve endüstri kaybına nazaran Rus elit üzerinde çok daha derin yaralar bıraktı. Sınırları daha önce Almanlar tarafından test edilen ve kolaylıkla aşılabilen Ruslar için toprak genişliği her zaman uluslararası kimliğin belirlenmesinde ana öğelerden oldu³⁵⁰. Bu anlayış, Yeni Avrasyacılık düşüncesinde Rusya'nın savunma stratejisini kendi topraklarının dışına taşımasına sebep oldu.

1980'li yıllardan itibaren Rus seçkinler arasında hız kazanan jeopolitik tartışmalar, yaşanan toprak kaybının da etkisiyle farklı konseptlerde ele alınmaya başlandı. Bu süreçte etnik bir Rusya yaratılması (Türk modeli olarak da anılmaktadır), toprak taleplerinden vazgeçilmesi, yeniden emperyalist bir kimliğe bürünülmesi gibi seçenekler tartışıldı. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında Batı'ya entegre olmayı amaçlayan Atlantikçi ekol bu tartışmalardan galip çıkmış olsa da özellikle Çeçenistan mağlubiyetinin ardından Putin'in iktidara gelmesiyle beraber Aleksandr Dugin'in düşünceleri benimsendi ve Rusya Yeni Avrasyacı bir kimliğe kavuştu³⁵¹.

Yeni Avrasyacılık düşüncesi “Rusya ne Doğu'ya ne de Batı'ya aittir, Rusya üçüncü yoldur” anlayışı çerçevesinde şekillenmiş ve Rusya Heartlandı temsil edebilecek yegane ülke olarak görülmüştür³⁵². Yeni Avrasyacılık Rusların kendilerine has kimliğini vurgulamaktadır. Sık sık Rusya'nın sahip olduğu mevcut ve potansiyel güce atıf yaparak Rusya'nın büyüklüğünden bahsetmektedir³⁵³.

Dugin Rusya'nın jeopolitiğinde, Japonya, İran ve Almanya yakın ilişkileri olan Moskova merkezli bir Avrasya İmparatorluğu'nun sınırlarını çizmektedir³⁵⁴. Orta Asya'yı Türkiye (Atlantikçi ve Pan-Türkist), Suudi Arabistan (Atlaktikçi ve Vahhabi) ve İran (Atlaktikçi karşıtı ve köktenci) arasında bir rekabet sahası olarak görerek hem sıcak denizlere inme hem de bölgede Atlantikçi karşıtı hareketleri destekleme açısından İran'a

³⁴⁹ Salih Yılmaz, “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, N: 34, 2015, s. 113.

³⁵⁰ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, a.g.e., s. 204.

³⁵¹ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, a.g.e., ss. 204-209.

³⁵² Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, (Çev. Vügar İmanov), Küre Yayınları, İstanbul 2010, ss. 3-4.

³⁵³ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, a.g.e., s. 210.

³⁵⁴ Salih Yılmaz, a.g.e., s. 114.

oldukça fazla önem vermektedir. Hatta İran'ı Orta Asya İmparatorluğu'nun merkez ülkesi olarak görmektedir³⁵⁵. Avrasyacı politikalarında İran'ı stratejik ortağı olarak gören Rusya, Hazar bölgesi politikalarında da İran ile ortak adımlar atmaktadır. İran ile Rusya'nın yakınlaşmasında İran'ın Orta Asya ve Kafkaslar'daki Rusya ayrıcalığını kabul etmesi önemli rol oynamaktadır. Bu yakınlaşmayı destekleyen diğer bir unsur ise ABD'nin ve Türkiye'nin bölgeye yönelik ortak politika girişimleridir³⁵⁶.

Dugin, Hint Okyanusu'na çıkış kapısı ve Avrasya'daki jeopolitik yapılanmanın merkezi olarak gördüğü Orta Asya'yı Kazakistan, Kazakistan harici Türk Cumhuriyetleri ve Tacikistan, İran, Hindistan, Afganistan ve Pakistan olarak üç ayrı yapıya ayırmaktadır. Bölgede bu üç ayrı yapının beraber entegrasyonunu desteklerken Türkiye güdümündeki Turancı entegrasyonu komple bütünleşmenin önündeki en büyük engel olarak ve Avrasya jeopolitiğinin karşıt tezi olduğunu savunmaktadır. Turancı bütünleşme faaliyetlerine karşı jeopolitik bir savaş verilmesini, etnik ayrılıkların desteklenmesini ve sınır anlaşmalarının asimetrik bir şekilde entegrasyona tabi tutulmasını önermektedir. Dugin, uzun vadede Türkiye için bölgedeki planını, Türkiye'deki Kürt ayrılıkçıları ve İran yanlısı köktencilerin desteklenmesiyle Türkiye'nin Atlantikçi bloktan kopartılması ve Asya Blokuna dahil edilmesi olarak açıklamaktadır³⁵⁷.

Günümüzde, Boris Yeltsin'in ardından Rusya Devlet Başkanı olan Vladimir Putin, ABD'nin "Yeni Dünya Düzeni" tezine karşı hem Çarlık Rusya'sı hem de SSCB miraslarını üstlenerek çok kutuplu bir dünya ve ABD karşıtı ülkelerle ilişkilerini geliştirerek Avrasyacılık politikasının koruyucusu ve uygulayıcısı rolünü üstlenmiştir. Putin'in belirlediği Dış Politika Doktrini'ne göre ekonomik çıkarların dış politikanın önceliği olacağı açıklanmıştır. BDT ile ortaklık ulusal güvenliğin bir garantisi olarak görülmeye başlanmış ve bölgesel kuruluşların önemine değinilmiştir. Uluslararası sisteme realist bir perspektifle bakan Yeni Avrasyacılar insan hakları ve demokrasi yerine devletlerin çıkarlarına odaklanarak hareket etmesi gerektiğini savunmuş, Batı yerine çok taraflı bir politika izlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Putin, Yeni Avrasyacılığın söylemlerini siyasal söylemlerine ekleyerek bu düşüncenin hem savunucusu hem de uygulayıcısı olmaktadır³⁵⁸.

³⁵⁵ Aleksandr Dugin, a.g.e., ss. 75-76.

³⁵⁶ Çağrı Kürşat Yüce, a.g.e., s. 203-208.

³⁵⁷ Aleksandr Dugin, a.g.e., s. 79.

³⁵⁸ Salih Yılmaz, a.g.e., ss. 114-116.

4.1.3. Putin Dönemi'nde Yeni Avrasyacılık ve Enerji Kaynakları

1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından merkezi ekonomik sistemi terk eden Sovyetler Birliği'nin mirasçısı Rusya için geçiş dönemi oldukça sancılı oldu. İlk 8 yılında GSMH'sı yüzde 30 oranında küçülen Rusya ekonomisi ancak 1999 yılının ortalarına gelindiği zaman düzelme belirtileri göstermeye başladı. 2000'li yılların başından günümüze gelene kadar ekonomik anlamda ciddi gelişme kaydeden Rusya bu büyümesini şüphesiz enerji rezervlerinin çokluğu ve enerji fiyatlarındaki yüksek artışlara borçludur. Ekonomik büyümenin vermiş olduğu cesaret ile yeniden süper güç olma iddiasını güçlendiren Rusya için bu bağlamda enerji fiyatları ve Yeni Avrasyacılık politikasının uygulanabilirliği arasında inkar edilemez bir bağ vardır. Başka bir deyişle, dünya sahnesinde etkin olabilmek için özellikle 21. Yüzyılda askeri güç olmak tek başına yetmemektedir. Rusya'nın jeopolitiğini dünyanın merkezine alarak kendini yeniden tanımladığı Yeni Avrasyacılık politikasının uygulanabilirliği için ekonomik kapasitesini arttırması şarttır. Söz konusunu ekonomik büyümesini sağlarken de yararlandığı bir numaraları kalem ülkesinde bulunan hidrokarbon rezervleridir.

Rusya, BP 2018 raporuna göre, 106.2 milyar varille dünya petrol rezervlerinin yüzde 6.3'üne sahiptir. Petrol üretiminde 554.4 milyon ton ile dünya petrol üretiminin yüzde 12.6'sını tek başına gerçekleştirmektedir. Rusya'nın 35 trilyon metreküp ile dünya doğalgaz rezervlerindeki payı yüzde 18.1'dir. Yine doğalgaz üretiminde yüzde 17.3 ile ABD'nin ardından ikinci sırada yer almaktadır³⁵⁹. Dünyanın en büyük ikinci petrol ve doğalgaz üreticisi konumdaki Rus ekonomisi petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki anormal artışların etkisiyle Putin döneminde ciddi büyüme oranlarına ulaşmıştır³⁶⁰. Ekonomisi doğrudan enerji ihracatı dolayısıyla enerji fiyatları ile bağlantılı olan Rusya için OPEC benzeri bağlayıcı bir uluslararası örgüt bulunmaması sebebiyle doğalgaz ticareti oldukça karlıdır. Bu sebeplerle Rusya için doğalgaz ve petrol ihracatı, istikrar ve enerji fiyatları açısından hayati öneme sahiptir³⁶¹.

³⁵⁹ BP, Statistical Review of World Energy 2018, a.g.e., ss. 12-28.

³⁶⁰ Tuğçe Varol Sevim, "Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 11, No: 41, 2014, ss. 88-89.

³⁶¹ Tuğçe Varol Sevim, a.g.e., s. 91.

Tablo 4.1. Ortalama Brent Petrol Fiyatları ve Rusya'nın GSYİH Verileri

Yıl	Brent Petrol Fiyatı	GSYİH Milyar Dolar
2010	79.61	1524
2011	111.26	2051
2012	111.57	2210
2013	108.56	2297
2014	98.97	2063
2015	53.3	1363
2016	45.13	1282
2017	54.71	1578

Kaynak: Ortalama Petrol Fiyatları, Macrotrends, <https://www.macrotrends.net/2480/brent-crude-oil-prices-10-year-daily-chart> (Erişim Tarihi: 18.05.2019).

Tabloda görüldüğü üzere Rus ekonomisi petrol ve doğalgaz ihracatına doğrudan bağlıdır. ABD ile hayati çıkarlarının çakıştığı konularda Orta Doğu ülkeleri üzerinde özellikle Suudi Arabistan'da ABD nüfuzu petrol üretimini artırmaya ve buna bağlı olarak fiyatları düşürme kapasitesine sahiptir. Bu tarz politikalar ekonomilerinde enerji ihracatının büyük payı olan iki stratejik ortak Rusya ve İran ekonomisine ciddi zararlar vermektedir. Nitekim ABD'nin baskıları sonucunda artan petrol üretiminin son derece etkili olduğu 2014 ile 2015 yılları arasında Brent petrol fiyatlarında yaşanan yaklaşık yüzde 50'lik düşüş Rusya ekonomisinde yaklaşık yüzde 35'lik bir kayba neden olmuştur. Bu kayıpta etkili olan bir diğer hususta Ukrayna krizine bağlı olarak Avrupa'ya sağlanan Rus enerji sevkiyatındaki sorunlardır. Her iki olayda çok açık bir şekilde Rusya ekonomisinin doğrudan enerji ihracat ve fiyatlarına göbekten bağlı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Rusya enerji ihracatını çeşitlendirmeyi temel politikalarından birisi olarak görmektedir.

Rusya'nın 2030 yılına yönelik enerji politika ve stratejilerini açıkladığı "2030 yılına kadar Rusya Enerji Stratejisi" adlı belgeye göre Rusya, Avrupa'daki doğalgaz ve petrol pazarının yüzde 30'unu karşılamaktadır. Bu orana Türkiye dahil olmakla beraber Orta Asya ülkelerinden gelen ve Rusya'nın kontrolündeki topraklardan geçen doğalgaz dahil değildir. Rusya'nın ihracatında Avrupa'nın payı yaklaşık yüzde 80 oranındadır ve 2030 yılına kadar bu oran Doğu'ya ihraç edilecek petrol ve doğalgaz ile düşürülecektir³⁶².

³⁶² Institute of Energy Strategy, Energy Strategy of Russia For the Period up to 2030, Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı, 2010, ss. 20-24.

Yine aynı belgede Orta Asya ve İran ile Avrupa arasındaki enerji transferinde kullanılacak boru hatlarında Rusya'nın anahtar merkez ülke konumunda olacağı vurgulanmaktadır. Rusya hidrokarbon ticaretinde ihracat çeşitliliğini temel prensip edinmişken Orta Asya'dan Avrupa'ya ulaşacak doğalgazın kendi kontrolünden geçme niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu ülkelerin istikrarlı fiyatlar ve uzun vadeli anlaşmalarla Avrupa'ya gaz ticaretini desteklerken bunu kendi denetimi altında yapmayı hedeflemektedir³⁶³.

2014-2015 yılları arasında yaşanan ciddi kayıplar Rusya'yı, Avrupa'ya alternatif alıcılar bulma ve fiyat istikrarı açısından uzun süreli enerji anlaşmaları imzalamaya sevk etmektedir. Bu tarz anlaşmalar Rusya'nın olası ambargolara karşı elini güçlendirirken aynı zamanda sabit fiyat belirlenmesi istikrarlı kalkınma için son derece önemlidir. Alıcıların çeşitlenmesi dış politikasında enerji ihracatını defalarca tehdit unsuru olarak kullanan Moskova için elinin daha da güçlenmesi anlamına gelmektedir. Hali hazırda birçok Avrupa ülkesi enerji ithalatında büyük oranlarla Rusya'ya muhtaçtır. Bu mahkumiyetin farkında olan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Rus dış politikası ile enerji politikasını neredeyse beraber görmekte ve enerji kartını dış politika unsuru olarak kullanmaktan çekinmemektedir³⁶⁴. Avrupa'nın kendisine olan bağımlılığının yaratmış olduğu ayrıcalıklı konumunu devam ettirmek isteyen Rusya, Orta Asya enerji kaynaklarının Avrupa'ya aktarılmasında kendisine transit ülke rolünü biçmekte ve kendi topraklarından geçen boru hatları projelerini destekleyerek bu avantajını sürdürmeyi hedeflemektedir.

4.1.4. Putin Dönemi'nde Rusya'nın Orta Asya Politikası

Rus dış politikasında Orta Asya'yı güvenlik ve enerji bağlamında ele almak mümkündür. Rusya güvenlik açısından bölgenin Batı etkisine girmesinden çekinmesine ek olarak istikrarsız Afganistan bölgesine komşu olan Orta Asya devletlerinde uyuşturucu, terörizm, gibi konularla mücadeleyi desteklerken aynı zamanda bölge devletlerinin siyasi istikrarını arzulayarak, özellikle ABD destekleriyle gelişen halk hareketlerine karşı siyasi iktidarlardan yana tavır almaktadır. Enerji bağlamında ise Orta Asya kaynaklarının arama, çıkarma ve işletme faaliyetlerinin yanında ihraç yollarının Rusya topraklarından geçmesi için mücadele etmektedir.

³⁶³ Institute of Energy Strategy, a.g.e., ss. 80-83.

³⁶⁴ Tuğçe Varol Sevim, a.g.e., s. 91.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ilk döneminde bir yandan Nato'nun genişlemesine karşı çıkarken diğer yandan AB devletleri ile yakın ikili ilişkiler geliştirmeye özen gösterdi. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin Orta Asya'da askeri üs edinmesine karşı çıkmadı ve uluslararası terörle mücadele kapsamında iş birliğine gitti. İzleyen süreçte, renkli devrimler sonucu BDT coğrafyasında ard arda gelişen halk hareketleri ve bazı ülkelerdeki iktidarın Batı yanlısı isimlere geçmesi Rus dış politikasının öncelikleriyle çakışmaya başladı. Renkli devrimlerin Orta Asya'ya yayılma girişimlerinin ardındaki ABD desteği iki devlet arasındaki ilişkileri iyice uzaklaştırdı. Bu süreçte kendi iç sorunlarını çözen, giderek artan enerji fiyatlarıyla beraber ekonomisini düzelter, Orta Doğu'daki istikrarsızlıklar sebebiyle birçok devletin enerji ihtiyacının önemli bölümünü tek başına karşılayacak konuma gelen Rusya'nın süper güç olma iddiası da aynı dönemde güçlendi. Bu bağlamda güçlenen Rusya yakın çevre politikası kapsamında süper güç olma iddiası için hayati öneme sahip Orta Asya bölgesine yönelik politikalarını, bölgede etkisini daha da artıracak biçimde yeniden gözden geçirdi ve şekillendirdi³⁶⁵.

Vladimir Putin Rus dış politikasında önceliğin Orta Asya devletlerine verileceğini söylemlerinde defalarca dile getirdi. Nitekim Putin, yeminini etmesinin ardından ilk olarak Orta Asya devletlerinden Türkmenistan ve Özbekistan'ı ziyaret ederek bölgeye verdiği önemi gösterdi. Rusya ile bölgeyi yakınlaştıran etkenlerden ilki güçlenen ekonomisiyle Rusya'nın Orta Asya devletlerine tanıdığı bazı ayrıcalıklar ve yine ekonomik açıdan bir cazibe merkezine dönüşmesi oldu. İkinci etken olarak ise Rusya ve bölge devletlerinin benzer rejimlere sahip devlet olması gelmektedir. Dışarıdan müdahalelerden çekinen ve ülkelerindeki muhalefeti mümkün olduğunca sınırlayan, literatüre “yönetilebilir demokrasi³⁶⁶” anlayışını kazandıran yönetim biçimleri bölge devletleri ile Rusya'yı birbirine yakınlaştırmaktadır³⁶⁷.

Orta Asya'yı Rus dış politikası için önemli kılan nedenlerden bir diğeri dış politikasında enerji kartını Avrupa üzerinde etkin bir şekilde kullanabilme özelliğiyle alakalıdır. Rusya'ya alternatif kaynakların yaratılması, Orta Asya'dan gelecek petrol ve

³⁶⁵ İlyas Kamalov, a.g.e., ss. 20-22.

³⁶⁶ Bazı kaynaklarda “egemen demokrasi” ve kontrollü demokrasi olarak geçen yönetilebilir demokrasiyle liberal demokrasiden farklı olarak kısıtlı bir demokrasi modelinden bahsedilmektedir. BİLGESAM, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.bilgesam.org/incele/99/-rusya%E2%80%99nin-avrasya-birligi-projesi-ve-turkiye/#.XOq97fkzblU> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

³⁶⁷ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 31.

doğalgazın Avrupa topraklarına Rusya'ya alternatif yollardan ulaşması Moskova'nın enerji kesintilerinin potansiyel kaybını dolayısıyla caydırıcılığını azaltacaktır. Bu sebeple Rusya için Orta Asya enerji kaynaklarının sevkiyatında söz sahibi olmak temel dış politika hedeflerindendir. Avrupa üzerinde sağlamış olduğu enerji tekelinin sarsılması Rus dış politikasının sahip olduğu önemli bir avantajı kaybetmesi demektir. Şüphesiz Rusya'nın Orta Asya ile ilişkilerde enerji kaynakları oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle enerji yollarında tekel konumundaki Rusya bu avantajını sürdürmeyi ayrıca Rus şirketlerinin Orta Asya hidrokarbon rezervlerinin işletilmesinden elde edilecek gelirden mümkün olduğunca fazla pay alabilmesini temel prensip edindi. Aynı zamanda dahil olduğu örgütler vasıtasıyla Orta Asya'da ekonomik, siyasi ve askeri iş birliğini artırmaya yönelik faaliyetlere destek vererek bölgede istikrarın sağlanması için gösterdiği çabayla itibarını artırdı³⁶⁸.

Putin iktidarında Rusya'nın politikalarındaki canlanmalar Orta Asya'ya Primakov'un temellerini atmış olduğu örgütler üzerinden de yansıdı. Putin, bölgeyi Rus dış politikasının vazgeçilmez unsuru olarak gören bir anlayışı benimsedi ve Primakov'un politikalarını genişleterek uygulamaya koydu. Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nü etkin bir şekilde kullanmaya başladı. 2004 yılından itibaren bölge devletleriyle ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirdi. Orta Asya devletlerinin aralarında kurmuş oldukları iş birliği teşkilatlarına üye olarak bunların aynı zamanda kurumsallaşmasını sağladı. Ancak bununla beraber kendisini dışarıda tutan iş birliği hareketlerine karşı olumsuz bir duruş sergileyerek bölge devletleri arasındaki olası entegrasyonu zedeleme maksadıyla bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini yoğunlaştırdı³⁶⁹.

Rusya, bölgesel güvenliği artırma amacıyla kurulan ŞİÖ ve bölge devletlerini askeri ittifaka sürüklemeyi hedefleyen KGAÖ ile yani Primakov'un politikasının devamı niteliğindeki bir yöntemle, uluslararası örgütleri kullanarak Orta Asya'da etkinliğini artırmak istemektedir. Ancak ŞİÖ özelinde üye devletlerin örgüte farklı anlamlar yüklemesi işlevselliğini kısıtlamaktadır. Örneğin, Rusya örgütü güvenlik temelli ele alırken Çin örgüte daha çok ekonomik anlamlar yüklemektedir. Her iki büyük ve kurucu devletin birleştiği ortak nokta ise Orta Asya'da ABD varlığının önlenmesidir. KGAÖ ise askeri blok oluşturma maksadına rağmen henüz herhangi bir operasyonda yer almaması ve

³⁶⁸ Raşid Tacibayev, a.g.e., ss. 206-207.

³⁶⁹ Raşid Tacibayev, a.g.e., s. 206.

Kırgızistan'daki halk hareketlerine müdahale talebine rağmen sessiz kalmasıyla varlığı sorgulanır bir hal almıştır³⁷⁰.

Rusya Orta Asya'ya yönelik ekonomik entegrasyon faaliyetlerini Avrasya Ekonomi Topluluğu üzerinden yürütmektedir. Ortak gümrük birliği ve ekonomik siyaset uygulamayı amaçlayan Rusya bu örgüt vasıtasıyla bölgedeki jeopolitik etkisini artırmayı amaçlamaktadır. Söz konusu örgüt sadece Orta Asya'yı değil Beyaz Rusya ve Ukrayna gibi BDT ülkelerini kapsamaktadır³⁷¹. Rusya her ne kadar AET üzerinden entegrasyon girişimlerinde bulunuyor olsa da ekonomik entegrasyon konusunda küçük çaplı ekonomiler olması sebebiyle Kazakistan hariç Orta Asya ülkelerine yeteri kadar ilgi duymamaktadır. Bu ülkelerin Rusya'nın dış ticaretindeki payı çok azdır ve olası entegrasyonun zararlarının yararlarından daha fazla olabileceği tartışma konusudur. Genel olarak bakıldığında ekonomik ilişkilerde Orta Asya devletlerinin Rusya'ya ihtiyacı Rusya'nın onlara olan ihtiyacından çok daha fazla görünmektedir³⁷².

Günümüzde Orta Asya devletleri, SSCB sonrası dönemde eklenmiş oldukları Rus ekonomisinden büyük oranda koptu. Dünyaya açılan devletlerin ve dış ticaret yönleri de değişime uğradı. Ancak söz konusu ülkeler üzerinde ekonomik anlamda güçlenen Rusya, coğrafi yakınlık ve güvenlik endişeleri gibi faktörlerin yanı sıra ucuz kredi sağlaması, iş gücünün varış noktası olması ve bölgeye yönelik yatırımları sebebiyle en önemli dış ticaret partnerlerinden biri olma özelliğini halen korumaktadır³⁷³. Bununla birlikte tarih boyunca Orta Asya coğrafyasında özellikle güvenlik konusunda hegemon bir güç olan Rusya'nın bu konumu günümüzde Çin tarafından sarsılmaya başlandı. Giderek artan ticareti, yatırımlar, enerji politikaları ve askeri gücüyle Çin Rusya'nın bölgedeki rolünü zayıflatmış³⁷⁴. Yine de Rusya Orta Asya'daki ABD nüfuzunu engellemek için Çin ile ortak hareket etmektedir. Siyasal ve ekonomik etkisini arttırarak bütünleşmeye yönelik hareketlerinde Avrasyacı ideolojiden yararlanmaktadır.

AB ülkeleri Rusya doğalgazına alternatif olarak Hazar kaynaklarına yönelirken Rusya bu kaynaklardan Avrupa'ya sevk edilecek enerjinin kendi egemenliği altında

³⁷⁰ İlyas Kamalov, a.g.e., ss. 39-42.

³⁷¹ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 51.

³⁷² Anar Somuncuoğlu, "Rusya'nın Orta Asya Politikasının Ekonomik Boyutu", *21. Yüzyıl Dergisi*, N: 25, 2011, ss. 79-81.

³⁷³ Anar Somuncuoğlu, a.g.e., s. 77.

³⁷⁴ Can Ögütçü ve Mehmet Ögütçü, *Energy and Geopolitical Linkages with Central Asia and Russia: Implications for Businesses and Governments*, OCP Policy Center, 2017 Eylül, s. 10.

bulunan bölgelerden geçmesini istemektedir. Orta Asya bölgesinde ABD'nin askeri varlığı ve enerji şirketlerinden rahatsız olurken, Çin'in bölgede giderek artan ekonomik üstünlüğünden de tedirgin olmaktadır. Kendi güvenliği için zayıf Orta Asya ülkeleriyle askeri ve ekonomik ilişkilerini geliştirip desteklerken sadece kendisinin de içinde bulunduğu entegrasyon girişimlerine destek vermektedir. Rusya, uzun yıllar hükmettiği topraklarda hali hazırda var olan enerji nakil yollarındaki üstünlüğü ve Sovyet sonrası sistemin getirmiş olduğu Orta Asya aleyhine olan altyapı zafiyetini önemli bir koz olarak görmekte ve zaman zaman kullanmaktadır³⁷⁵. Ancak enerji kaynaklarının artan önemi Rusya'nın her ne kadar bölgeye daha fazla yaklaşma istediğini körüklüyor olsa da Çin'in enerji zengini Orta Asya devletleri için yaratmış olduğu alternatif pazar ekonomik anlamda Rusya'nın tekeline kırmış ve bölge üzerindeki etkinliğini bir daha asla eski konumuna erişemeyecek şekilde zedelemiştir.

4.2. Çin

Günümüzde dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin, ABD Başkanı Donald Trump'ın göreve gelmesinin ardından başlatmış olduğu ticaret savaşlarına³⁷⁶ rağmen çok da uzak olmayan tarihlerde dünyanın en büyük ekonomik gücü olması beklenmektedir. Aynı zaman da dünyanın en büyük enerji ithalatçısı konumunda bulunan Çin'in iç ve dış faktörlerin etkisiyle beraber enerji talebi giderek artmakta bu duruma paralel olarak enerji güvenliğinin³⁷⁷ oluşturduğu riskin potansiyel kayıp oranı yükselmektedir. İthal ettiği enerjinin önemli bir kısmını dünyanın en istikrarsız coğrafyalarından tedarik eden Çin, bu durumu enerji güvenliği sorunu olarak görmektedir³⁷⁸ ve alternatif enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Güney Çin Denizi'nde bulunan sınırdaş devletlerle yaşanan itilaflar ve Japonya ile Tayvan başta olmak üzere enerji ve ticaret yolların ABD tarafından kontrol ediliyor olması³⁷⁹ ve Kuzey Kore Devleti'nin

³⁷⁵ Uğur Aktürk, "Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, N: 1, 2010, s. 33.

³⁷⁶ Ticaret savaşı bir devletin başka bir devlete karşı kota ve vergileri yükselterek uygulamış olduğu ekonomik yaptırım türlerindendir. BBC, British Broadcasting Corporation, <https://www.bbc.com/news/world-43512098> (Erişim Tarihi: 14.05.2019).

³⁷⁷ Enerji Güvenliği, ekonominin ihtiyacı olan enerjinin çeşitli kaynaklardan istikrarlı fiyatlarla sürekli temin edilmesidir. Cenk Sevim, "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği", *Journal of Yaşar University*, Cilt: 7, No: 26, 2012, s. 4386.

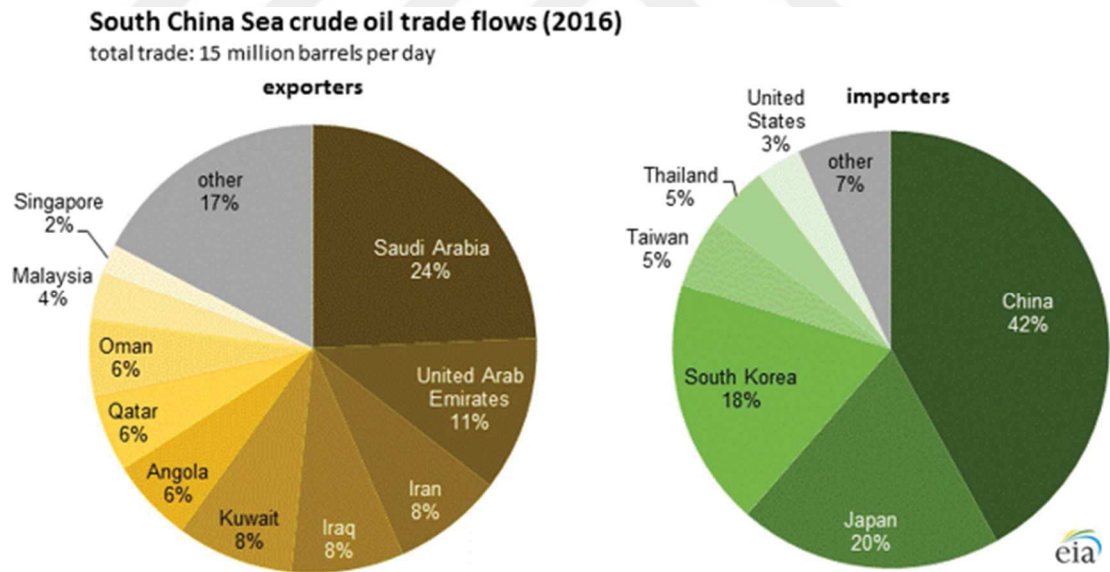
³⁷⁸ Kutay Karaca, 2012, a.g.e., s. 108.

³⁷⁹ Kutay Karaca, 2012, a.g.e., s. 99.

militarist tutumlarının olası ABD müdahalelerinin önünü açması Pekin hükümetini oldukça rahatsız etmektedir³⁸⁰.

Dünyanın en güçlü donanmasına sahip olarak Çin'in enerji ve ticaret yollarını kontrol eden ABD özellikle Trump döneminde ekonomik hegemonyasını sürdürme maksadıyla saldırgan bir tavır sergilemektedir³⁸¹. Yakın tarihte enerji fiyatları üzerindeki etkisi sınıran ve kanıtlanan³⁸² ABD, ekonomik büyümesi ciddi oranda doğalgaz ve petrol ithalatına bağlı olan Çin için önemli bir tehdit unsurudur. Bu bağlamda Pekin hükümeti 21. yüzyıl enerji politikalarında Orta Asya'ya yönelmeyi ve uzun süreli anlaşmalar ile enerji fiyatlarındaki olağandışı artışlardan en az ölçüde etkilenmeyi amaçlamaktadır³⁸³. Orta Asya devletlerinin Çin'in enerji ithalatındaki payı ve Çin politikalarındaki önemi Pekin'in devlet şirketi ve kredisi desteğiyle yaptığı yatırımlar ile giderek artmaktadır. Hem Çin hem de Orta Asya Devletleri açısından siyasi, ekonomik ve stratejik önemleri olan bu süreç gün geçtikçe daha da derinleşmektedir.

Şekil 4.1. Güney Çin Denizi Petrol Ticaret Verileri

Kaynak: U.S. Energy Information Analysis

³⁸⁰ Çin'in ithal ettiği doğal gazın 52 milyar metreküpü Güney Çin Denizi'nden geçerek ülkeye ulaşmaktadır. BP, Statistical Review of World Energy 2018, a.g.e., s. 34.

³⁸¹ NYTimes, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2019/05/12/us/politics/trump-us-china-economy.html> (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

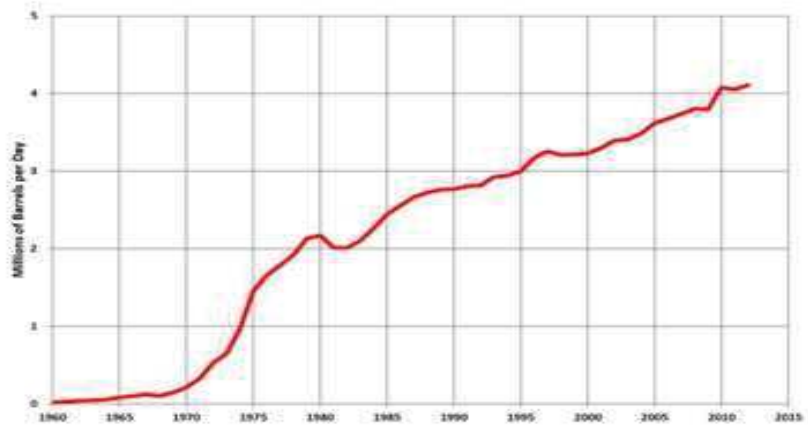
³⁸² Al Jazeera Türk, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/abd-rusya-petrol-savasi> (Erişim Tarihi: 07.05.2019).

³⁸³ Hasan Duran ve Nyambayar Purevsuren, "Güvenlik Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı, Aralık 2016, s. 287.

4.2.1. Çin'in Artan Enerji İhtiyacı

Çin kuruluşundan 1978 yılına kadar uluslararası enerji politikasına ihtiyaç duymamış bu dönemde enerji ihtiyacını kömür ile karşılamıştır. Ancak 1990'lara gelindiğinde hızlı kalkınma hamleleri etkisini göstermeye başlamış ve enerji üretim-tüketim dengesi bozularak enerji ihracatına gereksinim duyulmaya başlanmıştır³⁸⁴. Çin devleti son kırk yıldır büyük hızla büyümektedir. Dünya Bankası verilerine göre bu oran on kattan fazladır³⁸⁵. Dünyada eşine rastlanmamış büyüme oranlarıyla hammadde ve enerjiye olan ihtiyacı da aynı doğrultuda artmaktadır. Çin 2017 yılında yüzde 3.1 artışla dünyada üst üste 17. defa en yüksek miktardaki enerji artış oranına sahip devlet oldu³⁸⁶. Yakın gelecekte ABD'yi arkada bırakarak en büyük ekonomik güç konuma yükselecek olan Çin aynı zamanda dünyanın en büyük ikinci ithalatçısıdır. Dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip ülkesi olmasının yanı sıra hızla artan lüks tüketim ve orta sınıf oranıyla beraber son yıllarda dünyanın en büyük pazarlarından birisine dönüştü. İhraç edeceği ürünlerinin üretiminin üzerine iç pazarın talepleri de eklenmeye başladı. Yine orta sınıfın artmasıyla beraber otomobil ve akaryakıt talebi de buna eklendi. Daha da genişletilmesi mümkün olan etkenlerle beraber enerji ve hammaddeye duyulan ihtiyaca paralel olarak yerli enerji üretim imkanları en üst seviyeye erişti.

Şekil 4.2. Çin'de 1965-2015 Yılları Arasındaki Petrol Tüketimi

Kaynak: U.S. Energy Information Analysis

³⁸⁴ Kutay Karaca, 2012, a.g.e., ss. 94-95.

³⁸⁵ The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.kd.zg> (Erişim Tarihi: 07.05.2019).

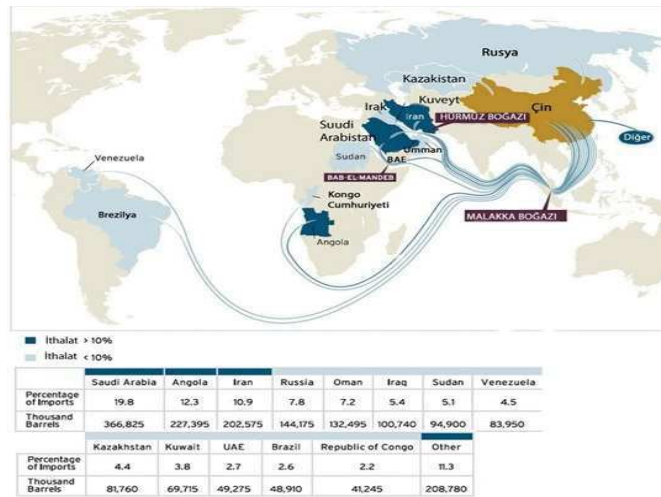
³⁸⁶ BP, Statistical Review of World Energy 2018, a.g.e., s. 2.

Çin her geçen gün artan enerji gereksinimini karşılamak için ihtiyaç duyduğu kaynakların kontrol (güvenlik), egemenlik ve temininde çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Hidrokarbon yakıtlar özelinde Çin, tüketimine oranla zengin bir ülke değildir ve enerji açığı oldukça fazladır³⁸⁷. Bu sebeple büyümesini istikrarlı bir şekilde devam ettirmek için güvenli enerji yolları ve kaynakları bulmaya mecburdur.

4.2.2. Enerjinin Güvenliği ve Temini

Çin açısından dış politikada aşılması gereken en önemli sorunlardan birisi enerji güvenliğinin sağlanmasıdır³⁸⁸. Sorunun temelinde yatan ithal edilen enerjinin büyük kısmının ABD kontrolündeki sulardan geçerek Çin'e ulaşmasıdır. ABD 2007 yılından itibaren Çin ile muhtemel bir karşılaşmaya hazırlık yapmaktadır. Tartışılan stratejilerin başında da enerji ithalatı ve mal ihracatının büyük bölümünü denizden taşıyan Çin'in ablukaya alınması gelmektedir³⁸⁹. Bu bağlamda ABD donanmasının Pasifik Okyanusu'ndaki mutlak üstünlüğü güvenli enerji temini konusunda Pekin'i endişelendirmektedir. Bunun yanı sıra enerji ithalatında en yüksek paya sahip Afrika ve Orta Doğu iç istikrarsızlıklarıyla dikkat çeken bölgelerdir. Riskli sulardan ithal edilen enerji Çin'i düzenli enerji akışı bağlamında tedirgin etmektedir³⁹⁰.

Şekil 4.3. Çin'in Enerji İthalat Yolları Haritası

Kaynak: Dünya Bülteni, <https://www.dunyabulteni.net/> (Erişim Tarihi: 08.05.2019).

³⁸⁷ Enerji Atlası, <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html> (Erişim Tarihi: 07.05.2019).

³⁸⁸ Kutay Karaca, 2013, a.g.e., s. 67.

³⁸⁹ Mehmet Akif Okur, "Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar", *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, Cilt: 4, N: 8, 2017, ss. 48-49.

³⁹⁰ Kutay Karaca, 2012, a.g.e., s. 100.

Çin özellikle Afrika bölgesinde son yıllarda uyguladığı yumuşak güç unsurlarıyla beraber nüfuzunu arttırmış olsa da Batı merkezli enerji şirketleri halihazırda bölgeden en yüksek payı almaktadır³⁹¹. Bununla beraber istikrarsızlığı ve ABD etkisi göz önünde bulundurulduğunda Orta Doğu bölgesi Pekin için alternatifsiz yararlanabileceği bir bölge olmaktan uzaktır.

Dünyanın en önemli rezervlerinin bulunduğu bölgede halen en önemli aktör olan ABD yakın geçmişte fiyat istikrarına yönelik müdahaleleriyle petrol fiyatlarını Rusya ve İran'ı zor durumda bırakacak biçimde şekillendirmiştir. ABD'nin bölge ülkelerine yönelik üretim artırma baskıları sonucunda dünya piyasalarında arz fazlası yaratarak Rusya ve Çin ekonomileri ciddi bir darbe almıştır. Çatışan çıkarları uyarınca Rusya'yı petrol fiyatları üzerinden ekonomik terbiye yoluyla vuran ABD'nin Trump döneminde en büyük rakibi olarak gördüğü ve kalkınması enerji ithalatı dolayısıyla enerji fiyatlarıyla doğrudan alakalı olan Çin'e karşı benzer bir politika izlemesi beklenebilir. Üretimin düşürülerek talep fazlasına yol açması, zaten istikrarsız olan bölgelerde yeni iç karışıklık potansiyeli ve enerji yollarının çatışma alanlarına dönüşebilmesi ihtimallerine karşı Çin büyüme hedeflerini gerçekleştirebilmek için enerji güvenliği ve temini hususunda yeni stratejiler geliştirmektedir. Çin'in Orta Asya'ya yönelik her geçen gün artan yatırımlarındaki önceliklerinden birisi de enerji güvenliğini sağlama çabasıdır³⁹². Enerji güvenliği ve temini konusunda yaşadığı riskler Pekin'i Orta Asya ve Rusya petrollerine yöneltmektedir. Aynı zamanda ülkedeki toplam kömür rezervlerinin yarısına, toplam petrol üretiminde ise yüzde 60 paya sahip olması³⁹³ ve enerji sevkiyat yolları üzerinde bulunması Doğu Türkistan bölgesinin önemini artırmaktadır.

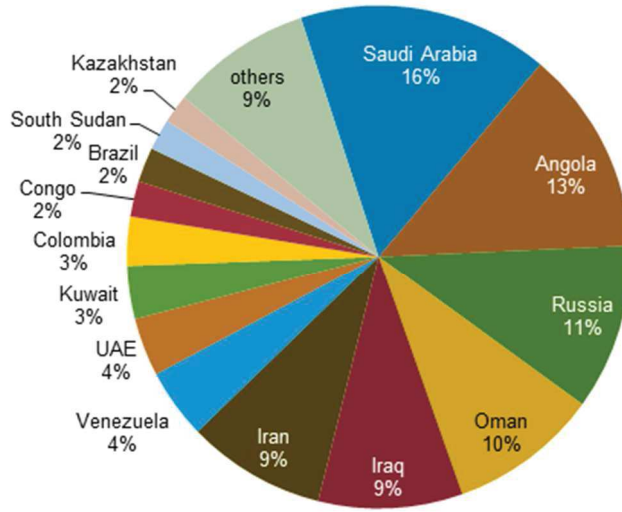
³⁹¹ Hasan Duran ve Nyambayar Purevsuren, a.g.e., s. 287.

³⁹² Çağrı Kürşat Yüce, a.g.e., s. 210.

³⁹³ Hamza Akengin, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Doğal Kaynaklarının Kullanımı Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme", 7. Uluslararası Türk Asya Kongresi, İstanbul-Türkiye, (21-22 Nisan 2016), 2016, s. 5.

Şekil 4.4. Çin'in Petrol İthalatının Ülkelere Göre Yüzdesel Dağılımı

China's crude oil imports by source, 2014

Sources: FACTS Global Energy, Global Trade Information Services, Inc.

4.2.3. Çin Dış Politikasında Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya

Dünya sahnesinde kendisine çok gelen bir zamanda yer bulan ve son kırk yılı haricinde uzun dönem Batı'dan izole olarak geçiren Çin, Mao döneminde SSCB ile bozulan ilişkileri ve Orta Asya'nın Sovyet kontrolü altında olması sebebiyle bölgeye yönelik politika geliştirmemiştir. Zaten bahsi geçen dönemde Çin Orta Asya'yı SSCB ile sınır bölgesi olarak görmektedir³⁹⁴. SSCB'nin dağılmasının ardından geçen ilk yıllarda ortaya çıkan bölge devletlerine karşı Çin'in ilgisi enerji üretim-tüketim dengesindeki bozulmaya kadar sınırlı olmuş ve Orta Asya Rusya'nın doğal nüfuz alanı olarak görülmeye devam etmiştir.

Bağımsızlıklarının ilk yıllarından itibaren Orta Asya devletlerini tanıyan Çin'in bu ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak küçük ölçekli pazarlar olan bölge devletleriyle ilişkiler daha çok Doğu Türkistan'daki özgürlük hareketlerine olası desteklerin önlenmesi amacıyla izlenen bir politikadan öteye geçmemiştir³⁹⁵. İlerleyen yıllarda Rusya'nın bölge üzerindeki etkisini göz ardı etmeden ŞİÖ çerçevesinde bölge

³⁹⁴ Hasan Duran ve Nyambayar Purevsuren, a.g.e., s. 286.

³⁹⁵ TASAM, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/25702/cin_-_orta_asya_ticari_iliskileri_ve_entegrasyon_cabaları (Erişim Tarihi: 09.05.2019).

devletleriyle siyasal ilişkilerini geliştirmeye yönelik politikalar izlemiştir. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin Orta Asya'daki nüfuzunu kırmaya yönelik politikalara ağırlık vermiş ayrıca Doğu Türkistan'daki özgürlük hareketini El-Kaide ile bağlantılı göstererek terörist faaliyetler olarak tanıtmayı amaç edinmiştir. Günümüzde ise ekonomik, siyasi, diplomatik anlamlarda bölge devletleri ile ilişkileri geliştirerek en önemli aktörlerden birisi olmuştur. Batı ile gerçekleştirmeyi hedeflediği otoyol ve demiryolları bağlantılarında Orta Asya devletlerini köprü olarak görmektedir³⁹⁶. Hem zenginleşen Orta Asya ülkelerinden kendisine yeni ve büyük bir pazar yaratmakta hem de enerji ihtiyacını karşılamaya alternatif bir yol bulmaktadır³⁹⁷. Orta Asya devletleri de özellikle Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan Rusya'ya olan bağımlılıkları konusunda bir çıkış yolu olarak Çin ile ilişkilerini geliştirmeye yoğunlaşmıştır.

4.2.4. Çin'in Orta Asya Politikalarında Enerji

Ekonomisinin yüzde kırktan fazlası sanayiye dayanan Çin 2010 yılında ABD'yi geride bırakarak dünyanın en çok enerji ithalat eden ülkesi oldu. 2017 yılı itibariyle petrol ithalatında günlük 8477 varille zirvede olan Çin'in Enerji tüketiminin tüm dünyaya oranı yüzde yirminin üzerine çıktı³⁹⁸. ABD'den sonra dünyanın en çok petrol tüketen ülkesidir ve dünya doğalgaz tüketiminin yüzde 6.6'sını tek başına gerçekleştirmektedir³⁹⁹. Bu oran Orta Asya devletleri anlaşmalarla her yıl artmaktadır. Son 10 yılda Çin'in doğalgaz tüketiminde görülen artış 3 kattır⁴⁰⁰. Doğalgaz tüketiminde oran ve miktar ölçütlerinde gerçekleşen artışın dışsal sebebi Orta Asya ve Rusya'nın petrole nazaran doğalgaz zengini devletler olmasıdır. Bunun dışında içsel bir neden olarak alınabilecek çevre kirliliği Çin'i temiz enerji kullanımına yönlendirmektedir. Nitekim Çin, dünyanın en kirli havasına sahip birçok şehre ev sahipliği yapmaktadır. Hava kirliliğinin başlıca sebebi kömür tüketimidir. Günümüzde dünyadaki kömür tüketiminin yarısından fazlasını Çin gerçekleştirmektedir⁴⁰¹. Devlet politikaları kömür tüketimini azaltma ve doğalgaz kaynaklarının kullanımını artırma üzerine oluşturulmaktadır. Çin Ulusal Enerji İdaresi'nin bu bağlamda açıklamış olduğu "Temiz Enerji Geliştirme Planı" çerçevesinde enerji üretiminde yüzde dört seviyesinde olan payın yüzden sekiz seviyesine çıkarılması öngörülmüştür. 2020 yılında

³⁹⁶ Kutay Karaca, 2013, a.g.e., s. 79.

³⁹⁷ UPA, Uluslararası Politika Akademisi, <http://politikaakademisi.org/2017/10/02/cin-halk-cumhuriyetinin-enerji-politikasinda-rusya-ve-orta-asyanın-rolu/> (Erişim Tarihi: 09.05.2019).

³⁹⁸ BP, Statistical Review of World Energy 2018, a.g.e., s. 24.

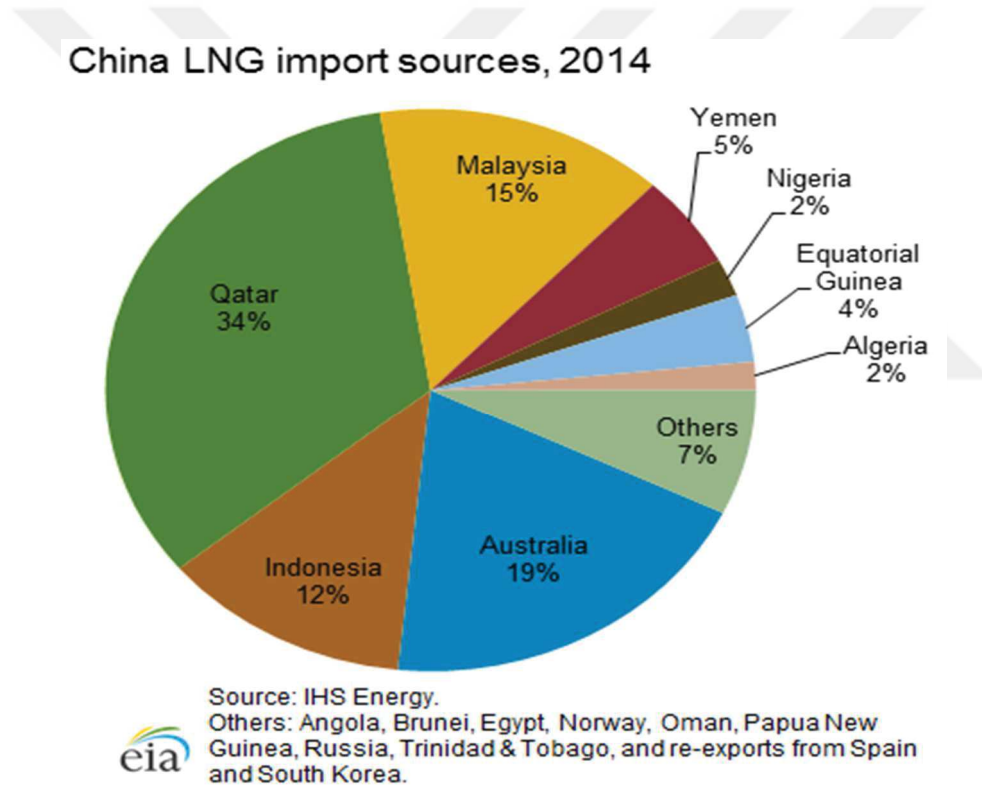
³⁹⁹ BP, Statistical Review of World Energy 2018, a.g.e., ss. 15- 29.

⁴⁰⁰ BP, Statistical Review of World Energy 2018, a.g.e., s. 29.

⁴⁰¹ BP, Statistical Review of World Energy 2018, a.g.e., s. 39.

doğalgaz talebinin 340 milyar metre küpe ulaşması beklenmektedir⁴⁰². Tüm bu veriler dünyanın en kalabalık nüfusu ve en büyük ikinci ekonomisi konumundaki Çin'i gün geçtikçe artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla enerji tedarikçileri ve sevkiyat yollarının çeşitli riskleri barındırması sebebiyle farklı kaynak ve enerji yolları arayış politikasının bir ayağı olarak Rusya ve Orta Asya coğrafyasına yöneltti. SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan Orta Asya devletleri hızla büyüyen Çin için potansiyel bir pazar ve zengin hammadde kaynaklarının bulunduğu yakın coğrafya anlamına gelmeye başladı⁴⁰³. Bu coğrafi yakınlık ve Rus nüfuzunun giderek aşınması, diğer tedarikçilerine oranla ABD'nin bölgede daha az etkin olması gibi faktörler Çin'i bölgeye yakınlaştırdı.

Şekil 4.5. Çin'in Doğalgaz İthalatının Ülkelere Göre Yüzdesel Dağılımı

Kaynak: U.S. Energy Information Analysis

Temiz enerji ihtiyacı ve büyüyen ekonomisi 1990'lara kadar petrol ihraç eden ülke konumundan doğalgaz ve petrol ithalatına yükselen Çin petrol ihtiyacının yarısından fazlasını Orta Doğu'dan, yüzde yirmiden fazlasını Afrika ülkelerinden karşılamaktadır.

⁴⁰² 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/asya-pasifik-arastirmalari-merkezi/yukselen-super-guc-cinin-enerji-ihtiyaci-ve-cinli-petrol-firmalarinin-yurtdisi-yatirimlari> (Erişim Tarihi: 10.05.2019).

⁴⁰³ Müjdat Güler, Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 69.

Buna karşılık coğrafi olarak büyük avantajlara sahip olduğu Rusya ve Orta Asya ülkelerinin ithalattaki payı 2014 yılı itibariyle yüzde on üç ile sınırlıydı. Günümüzde doğalgaz ihtiyacının önemli bir bölümünü ithalat ile karşılarken başlıca tedarikçileri ABD donanmasının konuşlandığı İran Körfezi ülkesi Katar ve ABD'nin yakın müttefiği Avustralya'dır⁴⁰⁴. Ancak bu durum giderek Orta Asya lehine değişmektedir. 2017 yılına gelindiğinde Çin'in ithal ettiği doğalgaz enerjisinde Orta Asya payının yüzde kırklara ulaştığı görülmektedir⁴⁰⁵. Yapmış olduğumuz tespitler ve ortaya koyduğumuz veriler ışığında Çin için Orta Asya'nın enerji bağlamındaki önemine dair bazı temel çıkarımlarda bulunulabilir. Bunları maddelemek gerekirse;

- Çin'in enerji ihtiyacı yüksek nüfus ve büyümenin etkisiyle giderek artmakta buna bağlı olarak ithalat ve enerjiye olan bağımlılığı yükselmektedir.
- Başlıca enerji tedarikçileri istikrarsız bölgeler olan Orta Doğu ve Afrika ülkeleridir. Ayrıca petrol sahaları büyük oranda Batılı şirketlerce kontrol edilmektedir. Son olarak bu bölgeler ABD nüfuzu altındadır.
- Enerji yollarının kontrolünde Batılı devletlerin elindedir. Pasifik Okyanusu'nda ABD donanmasının bariz üstünlüğü bulunurken Çin ithalatının önemli bölümünün geçtiği Malakka Boğazı Batılı devletlerin denetimindedir⁴⁰⁶.
- Coğrafi açıdan uzaklık risk ve maliyet oluşturmaktadır. İstikrarlı büyümenin sürmesi için enerji güvenliğinin sağlanması gerekmektedir.
- Çevre kirliliğinin önlenmesi için kömür tüketimine alternatif kaynaklar yaratılması gerekmektedir.
- Doğu Türkistan bölgesinin istikrarı, zengin enerji ve maden kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra enerji tedarik yolları üzerinde bulunması sebebiyle oldukça önemlidir⁴⁰⁷. Orta Asya devletleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi Doğu Türkistan hareketine destek verilmesinin önüne geçecektir.

⁴⁰⁴ BP, Statistical Review of World Energy 2018, a.g.e., s. 34.

⁴⁰⁵ BP, Statistical Review of World Energy 2018, a.g.e., s. 34.

⁴⁰⁶ Can Ögütçü ve Mehmet Ögütçü, a.g.e., s. 12.

⁴⁰⁷ Çin'deki toplam petrol üretiminin yüzde 60'ı, kömür rezervlerinin yarısı, maden ocaklarının ise yüzde 85'i Doğu Türkistan'dadır. Hamza Akengin, a.g.e., ss. 5-6.

- Alternatif enerji kaynaklarına sahip olunmasıyla Çin diplomatik anlamda elini güçlendirerek enerji güvenliğindeki riski azaltmaktadır. Komşu devletlerin enerji ihracatında tekel konumuna yükselebilecek kapasitesi bölge devletleri üzerinde siyasal etki alanı oluşturmasını sağlayacak niteliktedir.

Şekil 4.6. Doğu Türkistan Bölgesi'nden Geçen Enerji Nakil Hatları Haritası

Kaynak: U.S. Energy Information Analysis

Yurtdışında doğrudan yatırımları artıran Çin enerji yatırımlarına öncelik vermektedir. Stratejik açıdan son derece önemli olan Orta Asya devletlerine yatırımları devlet şirketleri vasıtasıyla yapılmaktadır. Enerji politikalarında temel prensip olarak kaynağa yerinde ulaşılması ve arama-çıkarma çalışmalarında yer sahibi olunması belirlenmiştir⁴⁰⁸. Bu bağlamda yerel şirketler satın alınmakta ve yeni petrol ve doğalgaz sahaları yaratılmaktadır.

İlk defa 1997 yılında Çin devlet şirketi CNPC tarafından Kazakistan'ın Aktobemunaygaz şirketinin yüzde 60.3'lük payının satın alınmasıyla Orta Asya

⁴⁰⁸ Kutay Karaca, 2013, a.g.e., s. 70.

coğrafyasına doğrudan yatırımlar başlamıştır⁴⁰⁹. Aynı yıl Kazakistan ile imzalanan petrol iş birliği anlaşması çerçevesinde beş milyar dolarlık yatırım gerçekleştirmiştir. Çin'in Kazakistan'a olan yatırımları Açık-Kapı politikasının etkisiyle her geçen gün artmakta ve enerji piyasasındaki payı da buna paralel olarak giderek yükselmektedir⁴¹⁰. Kazakistan'ın Çin açısından bir diğer önemi ise Orta Asya devletleri ve Rusya'dan ithal edilen doğalgazın büyük bir bölümünün Kazakistan topraklarındaki boru hatlarından geçerek ülkeye ulaşmasındadır⁴¹¹.

Türkmenistan enerji sektörüne 2002 yılında, Turkmennefti şirketi ile ortaklaşa Gumdak petrol yatağı üzerine imzaladığı petrol çıkarma anlaşması giriş yapmıştır. 2005 yılında CNPC, Türkmenistan Petrol, Doğal ve Maden kaynakları Bakanlığı ile petrol sektöründe anlaşma imzalayarak ortaklığı derinleştirmiştir. 2006 yılında CNPC ile Türkmenistan arasında ortak doğalgaz projelerinin temelini oluşturan anlaşma imzalanmıştır. İlerleyen yıllarda faaliyete geçen boru hatları ve yatakların ortak işletilmesini konu alan anlaşmalarla beraber Çin'in Türkmenistan enerji sektöründeki ağırlığı artmaktadır⁴¹². Özellikle 2017 yılına gelindiğinde düşen enerji fiyatlarının üzerine Rusya ve İran ile yaşanan doğalgaz ihracatındaki anlaşmazlıkların da eklenmesiyle Türkmenistan ekonomisi krizin eşiğine geldi. Hindistan'a planlanan boru hattı projesinin istikrarsız Afganistan coğrafyasında engellerle karşılaşması, Avrupa'ya ulaştırılmak istenen doğalgaz projelerinin orta vade planlar olması Türkmenistan ekonomisi açısından Çin'i hayati bir öneme sahip bir noktaya getirdi⁴¹³.

Çin Özbekistan'daki Rus enerji tekeli 2009 yılında Orta Asya-Çin petrol boru hattının aktif olmasıyla beraber sona erdirmiştir. Yıllık 10 milyar metreküp doğalgaz ihracatına dayanan anlaşma takip eden yıllarda İslam Kerimov'un Çin ziyareti sırasında gündeme getirdiği daha sonrasında CNPC şirketi ve Özbekneftegaz şirketleri arasında imzalanan doğal gaz yataklarının ortak işletilmesini içeren Yeni İpek Yolu Petrol ve Gaz

⁴⁰⁹ Hasan Duran ve Nyambayar Purevsuren, a.g.e., s. 288.

⁴¹⁰ ANKASAM, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, <https://ankasam.org/cin-dis-politikasinda-kazakistan/> (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

⁴¹¹ BİLGESAM, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150407131203.pdf> (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

⁴¹² ANKASAM, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, <https://ankasam.org/cinin-enerji-guvenliginde-turkmenistanin-yeri/> (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

⁴¹³ İNSAMER, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, https://insamer.com/tr/turkmenistanin-dogalgaz-cikmazi_1088.html (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

Şirketi ile devam etti. Çin Özbekistan'daki enerji yatırımlarını finanse etmeyi sürdürmekte ve Özbekistan doğalgazının en büyük alıcısı konumunu güçlendirmektedir⁴¹⁴.

Diğer iki Orta Asya ülkesi olan Kırgızistan ve Tacikistan hidrokarbon rezervleri açısından zengin ülkeler değildir. Ayrıca iç karışıklıklar ile uzun yıllar boğuşan bu ülkeler küçük birer pazardır. Enerji hususunda Çin açısından önemi boru hatları üzerindeki transit konumlarıyla sınırlıdır.

4.2.5. Çin'in Orta Asya Politikasının Genel Değerlendirmesi

Çin Halk Cumhuriyeti dış ve iç etkenlerin etkisiyle daha fazla enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca çevre kirliliği faktörüyle doğalgaza yönelmektedir. Enerji güvenliği açısından yaşadığı problemler, fiyat istikrarı açısından ABD'nin belirleyici rolü Çin'i tedirgin etmektedir. Gerek Ortadoğu gerekse Afrika'ya büyük oranda bağımlı olunması ve bu söz konusu coğrafyadaki ABD kontrolü Çin'i Orta Asya'ya yakınlaştıran bir başka nedendir. Bu bağlamda Çin 1997 yılından itibaren başta enerji olmak üzere artan yatırımlarıyla beraber Orta Asya coğrafyasına yönelmekte ve bölge ülkeleri üzerindeki nüfuzunu artırmaktadır⁴¹⁵.

Orta Asya devletleri açısından Rus etkisinin kırılması, Rus tekelinin önlenme çabaları ortaya kazan-kazan ilişkisi çıkarmaktadır. Enerji yatırımları için gereken teknoloji ve döviz ihtiyacı Çin tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca ekonomik bağımsızlığı ulusal bağımsızlığın anahtarı olarak gören Orta Asya devletleri için Rusya kontrolünde olan enerji yollarına alternatif yollar yaratılarak ekonomik bağımsızlık için önemli adımlar atılmaktadır⁴¹⁶.

Orta Asya bölgesinin bir diğer önemi ise Çin'in Sincar Uygur Özerk Bölgesi olarak isimlendirdiği Doğu Türkistan ile alakalıdır. Doğu Türkistan'ın Çin açısından hem ekonomik hem de ulusal güvenlik politikalarında önemli bir yeri vardır⁴¹⁷. Bu bağlamda Çin, Avrasyacı yaklaşımında Doğu Türkistan'daki özgürlükçü ayrılık hareketlerine soy ve din bağı bulunan Orta Asya Devletleri'nden gelebilecek olası yardımları önlemeyi

⁴¹⁴ BİLGESAM, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150407131203.pdf> (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

⁴¹⁵ İNSAMER, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, https://insamer.com/tr/orta-asya-raporu-donusum-surecinde-turk-cumhuriyetleri_1743.html (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

⁴¹⁶ Kutay Karaca, 2013, a.g.e., s. 60.

⁴¹⁷ Hasan Duran ve Nyambayar Purevsuren, a.g.e., ss. 289-290.

amaçlamaktadır⁴¹⁸. Uluslararası sistem gereğince devlet politikalarında duygusallığa yer vermeyen ve realist yaklaşımı giderek benimseyen Orta Asya devletleri Doğu Türkistan coğrafyasına ilgisiz kalmaktadır. Bu durum Çin'in Orta Asya politikasında başarılı olduğunun göstergesidir.

Günümüzde Çin Orta Asya'nın en önemli ticaret ortaklarından ve enerji ithalatçılarından birisi olarak nüfuz alanını genişletmektedir. Çin'in enerji güvenliği, temiz enerji ve Doğu Türkistan sorunu bağlamında sağladığı çıkarları Orta Asya devletleri ekonomik anlamda sağlamakta ve Rusya tekeli kırarak bağımsız dış politika izleyebilmek maksadıyla ikili ilişkilerini geliştirmektedir⁴¹⁹. Her iki taraf için de yadsınamaz avantajları olan bu durum neticesinde ilişkilerin daha da yakınlaşması kaçınılmazdır⁴²⁰. Ancak Orta Asya Devletleri bu konuda bir yandan Rus tekeli kurtulurken diğer yanda asimetrik ticari ilişkileriyle Çin'e karşı bağımlı hale gelmekten sakınmalıdır.

4.3. ABD

ABD'nin Avrasya, dolayısıyla Orta Asya politikaları dönemsel değişiklikler göstermekle beraber Başkan Carter döneminde Ulusal Güvenlik danışmanlığı yapan Zbigniew Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası adlı eserinde ana hatlarını oluşturduğu bazı genel özellikler barındırmaktadır. Brzezinski, Avrasya'nın sınırları Mackinder'in dünya adasından Afrika'yı çıkararak çizmekte bu alanda gerçekleşecek küresel üstünlük mücadelesini Büyük Satranç Tahtası olarak ifade etmektedir⁴²¹.

Brzezinski, ABD'nin Avrasya politikası için beş, yirmi ve yirmi yıl üzeri olmak üzere üç vadeye ayırmaktadır. Kısa vadeli politika için Avrasya'ya egemen olan jeopolitik çoğulculuğu sağlam ve sürekli hale getirmeyi önermekte ve bu vesileyle tek bir güç tarafından ABD'nin küresel egemenliğine meydan okunmasının önüne geçileceğini vurgulamaktadır. Orta vade politikasında, kısa vade politikasıyla bağlantılı olarak ortaya çıkacak güçlerin ABD'nin teşviki ve liderliğiyle Avrasya ötesi güvenlik sistemi oluşturmasını planlamaktadır. Brzezinski ABD'nin Avrasya politikası için en önemli

⁴¹⁸ Meftun Metin, Politik ve Bölgesel Güç Hazar, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 183.

⁴¹⁹ Kutay Karaca, 2012, a.g.e., s. 105.

⁴²⁰ Hasan Duran ve Nyambayar Purevsuren, a.g.e., s. 292.

⁴²¹ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, a.g.e., s. 187.

görevi, ABD'nin küresel hegemonyasına karşı koyacak kapasitede bir devlet ya da devletler topluluğunun ortaya çıkmasının önlenmesi olarak tanımlamaktadır⁴²².

Brzezinski Avrasya'nın merkezindeki konumu nedeniyle Orta Asya'ya özel önem vermektedir. Bölgedeki Rus etkisini kırmak için Orta Asya'nın küresel ekonomiye entegre olmasını yeterli bulmamakta, buna ek olarak stratejik eksen olarak gördüğü Özbekistan ve Azerbaycan ile daha yakın ilişkiler geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Hazar- Orta Asya bölgesindeki yatırımları bölge devletlerin bağımsızlıklarını güçlendirici etken olarak görmekte, bölgenin enerji ve maden kaynaklarının ortaya çıkarılmasının beraberinde getireceği refah artışının istikrarı sağlayacağını belirtmektedir. Brzezinski bölgenin hızlı ekonomik kalkınma yaşaması için dış yardımları da önermekte ve bu sayede bölge devletlerinin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıklarından kurtulacağını dolayısıyla Rusya'nın bölge üzerindeki nüfuzunun sınırlanacağını ön görmektedir. İran etkisinin önlenmesi, bölge devletlerin küresel piyasalara entegre olması ve enerji nakil hatları gibi konularda Türkiye'nin önemine değinmektedir⁴²³.

ABD'nin Orta Asya bölgesine yönelik politikaları 1996 yılına kadar sadece ekonomik ve güvenlik temelliyen 1996 yılından sonra başka alanlara da genişlemiştir. Küresel hegemonyasını devam ettirme gayesiyle hareket eden ABD, Orta Asya bölgesini küresel arenadaki rakipleri Rusya ve Çin ile beraber haydut devlet olarak adlandırdığı İran'ı çevreleme politikasının parçası olarak görmüştür. Orta Asya ABD için, zengin doğal kaynakları, stratejik konumu ve terörizmle mücadele açısından coğrafi konumu (Afganistan'a olan yakınlığı) sebebiyle oldukça önemlidir. ABD'nin Orta Asya bölgesine yönelik başlıca politikaları olarak, bölgedeki doğal kaynakların dünya piyasasına aktarımı, bölge devletlerinden alternatif bir Pazar oluşturulması ve terörle mücadele kapsamında bölge devletlerinden askeri amaçlarla kullanacağı üsler edinilmesi olarak sıralanabilir⁴²⁴.

4.3.1. Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Orta Asya Politikası

Soğuk Savaş döneminde Orta Asya bölgesi SSCB kontrolünde olduğundan dolayı ABD'nin bölgeye olan ilgisi nükleer çalışmalarla kısıtlı kalmıştır. SSCB'nin dağılmasının

⁴²² Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, (Çev. Yelda Türedi), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005, ss. 270-271.

⁴²³ Zbigniew Brzezinski, a.g.e., ss. 277-278.

⁴²⁴ Seray Ekinci, "Amerika Birleşik Devletleri Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyaseti (1990-2010)", *Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, (Ed. Necati İyikan), Hiperlink Yayınları, İstanbul 2011, s. 494.

ardından ortaya çıkan bağımsız cumhuriyetlere karşı da ABD kuruluşlarının ilk yıllarında nükleer silahların arındırılması haricinde ilgisiz kalmıştır. Bununla beraber yeni bağımsızlığını kazanan devletlere karşı rol model olarak Türkiye'yi önermiş ve böylece bölgenin İran etkisine girmesini engellemeyi amaçlamıştır. 1994-1995 yıllarına gelindiğinde ise önce Rusya politikasından vazgeçerek Rusya'nın bölgedeki enerji tekeli önlemeyi amaçlamıştır⁴²⁵.

Önce Rusya politikasından vazgeçen ABD ilerleyen yıllarda Ariel Cohen'in çerçevesini çizmiş olduğu bazı temel prensipler doğrultusunda Orta Asya politikalarını geliştirdi. 1993 Avrasya ve Rusya uzmanı Ariel Cohen'in ifade ettiği bu temel prensipler; güvenlik bağlamında nükleer saldırıları, nükleer silahların terörist grupların eline geçmesinin ve bölge devletleri arasındaki itilafları önlemek, siyasi açıdan demokrasiyi desteklemek, köktenciliğin yayılmasını önlemek, sınır sorunlarında müzakereci çözüm yollarını desteklemek, AGİT vasıtasıyla BDT ülkeleri arasında iş birliğini geliştirmek, ekonomik olarak ise ticaret önündeki engelleri kaldırarak serbest ticareti sağlamak, piyasa ekonomisine geçişi sağlamak ve BDT ülkelerinin ekonomik bağımlılığını ortadan kaldırmaktır⁴²⁶.

1996 yılında Clinton'un ikinci başkanlık döneminin başlamasıyla beraber ABD bölgeye yönelik daha kapsamlı politikalar geliştirmeye başlamıştır. Rusya'nın bölgede yayılmasının önüne geçmek için Orta Asya devletlerinin güçlenmesine yoğunlaşmıştır. 1998 yılından 2001 yılına kadar olan süreçte bölgede entegrasyonu önermiş ve bu doğrultuda bölge devletlerinin bağımsızlıklarını güçlendirmelerini desteklemiştir⁴²⁷. ABD'nin çıkarları uyarınca 1996 yılından itibaren Orta Asya enerji kaynaklarında söz sahibi olabilmek maksadıyla bölge devletleriyle yakın ilişkiler kurma stratejisi benimsenmiş ve ulus-devlet inşa sürecini başarıyla tamamlamış olan Özbekistan'a özel önem verilmiştir. 11 Eylül 2001 tarihine kadar ABD'nin bölgeye ilgisi ekonomi ve ticaret odaklı olmuştur. ABD'nin politikalarının ekonomi ile sınırlı kalmasında Putin'in bölgeye yönelik oluşturduğu aktif politikaları da etkili olmuştur⁴²⁸.

11 Eylül saldırılarına kadar bölgeye yönelik istikrarsız politikalar izleyen ABD 11 Eylül sonrası ulusal çıkarlarına tehdit olarak gördüğü Orta Asya'daki güç boşluğunu

⁴²⁵ Seray Ekinci, a.g.e., ss. 500-501.

⁴²⁶ Bilgin Erdoğan, a.g.e., s. 236.

⁴²⁷ Seray Ekinci, a.g.e., ss. 501-502.

⁴²⁸ Şatlık Amanov, ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007, ss. 97-99.

bölgedeki askeri varlığını artırarak doldurmaya çalışmıştır. ABD yardım programları vasıtasıyla bölge devletleriyle ikili ilişkilerini geliştirmeyi ve enerji sevkiyatındaki Rus tekelini kırmayı amaçlamaktadır. ABD ayrıca bölgenin demokratikleşerek piyasa ekonomisine geçişinin kolaylaşmasını ve Rusya-Çin-İran nüfuzunun kırılmasını hedeflemekteydi⁴²⁹.

4.3.2. 11 Eylül Sonrası ABD'nin Orta Asya Politikası

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'yi hedef alan terör saldırılarının ardından ABD'nin Orta Asya'ya yönelik dış politikasında yeni bir dönem başladı. Afganistan merkezli El Kaide terör örgütünün gerçekleştirdiği saldırılar sonucunda ABD için Orta Asya devletleri Afganistan'a olan coğrafi yakınlıkları sebebiyle hayati önem kazandı. Orta Asya Devletleri ile yakın işbirlikleri geliştiren ABD bölge ülkelerine yönelik ekonomik ve siyasal reformları destekleme, askeri iş birlikleri kurma, terörizm ile ortak mücadele ve Hazar kaynaklarının kullanımı konusunda yakın ilişkiler kurma politikalarına önem verdi⁴³⁰. Rusya, Çin ve Hindistan etkisini dengelemeyi amaçlayan ABD Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in etkin Orta Asya politikası karşısında bölgede istediği konuma gelemeyi. İlk dönemlerde bölgeye doğrudan müdahaleden kaçınan ABD, radikal İslam'ın yayılmasından duyduğu endişe sebebiyle otokratik yönetimlerin insan hakları ihlallerini de çoğu zaman görmezden gelmeyi tercih etti⁴³¹.

İlerleyen süreçte Orta Asya'da gerçekleşen renkli devrimleri destekleyerek bölge yönetimlerinin güvenini kaybeden ve 2003 Irak Savaşı ile beraber askeri güçlerini Irak'a kaydıran ABD bölgedeki etkinliğini giderek kaybetmeye başladı. Özbekistan'da gerçekleşen Andican olaylarına uluslararası inceleme talebi iki ülke arasındaki ilişkileri gerdi ve 2005 yılında Özbek senatosunun kararıyla Hanabad üssü kapatıldı. 2014 yılında ABD'nin Orta Asya'da kalan son hava üssü olan Kırgızistan'daki Manas üssü de tamamen boşaltıldı⁴³². ABD'nin bölgeden çekilmesiyle oluşan güç boşluğu ise sahip olduğu ekonomik güç ile Rusya ve bölgeye yönelik etkin politikalarıyla Çin tarafından doldurulmaya başlandı⁴³³.

⁴²⁹ Seray Ekinci, a.g.e., s. 495.

⁴³⁰ Şatlık Amanov, a.g.e., ss. 100-101.

⁴³¹ Seray Ekinci, a.g.e., s. 505.

⁴³² TRT, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistandaki-abd-askeri-hava-ussu-kapandi-135685.html> (Erişim Tarihi: 17. 04. 2019).

⁴³³ Seray Ekinci, a.g.e., s. 506.

Askeri açıdan Orta Asya bölgesinde iddiasını kaybeden ABD'nin ilerleyen süreçteki politikaları Çin ve Rusya'nın bölgedeki etkinliğini azaltmak ve Orta Asya bölgesindeki zengin yer altı kaynaklarına erişimi sağlamak üzerine şekillendi, geliştirilen diğer bütün politikalar bu iki ana stratejinin türevleri niteliğinde oldu⁴³⁴.

2004 yılından başlayarak 2008 yılına kadar geçen süreçte ABD ile Orta Asya devletlerini birbirinden uzaklaştı ve dolayısıyla ABD'nin bölgedeki nüfuzunu azaldı. 2009 yılında başlayan Obama dönemi ABD için Orta Asya'da yeni bir sürecin başlangıcı oldu. Obama yönetimi dünyada yaşanan eksen kaymasının bilinciyle Orta Asya ve Güney Asya'ya oldukça önem arz ederek bu doğrultuda dış işlerindeki Güney Asya İşleri bürosunu Güney ve Orta Asya İşleri bürosuna dönüştürdü. İki bölge arasındaki bütünleşme faaliyetlerini destekleyici politikalara özen gösteren ABD Afganistan'ı köprü ülke olarak görmeye başladı. Demokrasi vurgusundan vazgeçilerek bölgede ABD varlığını destekleyen ülkelerden karşılık beklendi⁴³⁵.

Obama göreve gelmesinin ardından ABD dış politikada sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün oynadığı role önem vermeye başladı. Bush yönetiminin aksine kolektif güvenlik, iş birliği ve diplomasiye önem veren anlayış benimseyen Obama yönetiminin bu politikalarının Orta Asya'ya yansımaları oldu. Söz konusu dönemde Orta Asya devletlerine sınır komşusu olan Çin'in hızlı kalkınması Orta Asya devletlerinin stratejik önemini arttı. Giderek güç kazanan ŞİÖ'ye ve Hazar'ın statüsüne karşı Obama yönetimi yumuşak güç unsurlarını kullanarak politikalar geliştirmeye özen gösterdi⁴³⁶. Ancak bölge ülkelerinin Rusya ve Çin ile gün geçtikçe artan ticari faaliyetleri, ABD'nin Afganistan müdahalesinde bölgeyi lojistik destek amaçlı kullanma dışında ciddi faaliyetlerinin bulunmaması ve son olarak bölgede oluşturmak istediği alternatif enerji yolları projelerini gerçekleştirememesi gibi nedenlerle etkisi sınırlı kaldı.⁴³⁷

Trump'un Kasım 2016 yılına iktidara gelmesinin ardından 8 yıllık Obama döneminin aksine Rusya yerine Çin en önemli rakip olarak görülmeye başladı ve ABD'de Çin'in etkinliğine karşı Rusya ile iş birliğine gitme yoluna başvurdu. Bölge devletlerinin

⁴³⁴ Mehmet Akif Kireççi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2011, s. 35.

⁴³⁵ Mehmet Akif Okur, "Amerikan Dış Politikası ve Orta Asya: Dünya Düzeni Değişirken İlişkilerin Geleceği Üzerine Düşünceler", Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, (Ed. M. Savaş Kafkasyalı) Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Ankara 2012, ss. 251-255.

⁴³⁶ Seray Ekinci, a.g.e., s. 507.

⁴³⁷ Mehmet Akif Okur, 2012, a.g.e., s. 256.

büyük güçlere karşı dengeli bir politika izleyerek maksimum faydayı elde edeceği anlaşılmalara yönelme eğilimi de ABD tarafından karşılıksız bırakılmadı. Orta Asya devletlerinin Trump iktidarından sonra ABD ile işbirliklerini yoğunlaştırdıkları görülmektedir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov'un vefatının ardından iktidara gelen Şavkat Mirziyoyev Trump tarafından ABD'ye davet edilmiş ve 2018 yılında 4.8 milyar dolar değerinde bir dizi anlaşma imzalayarak yeni bir stratejik ortaklık başlatıldı. İlerleyen süreçte Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in öncülüğünde Orta Asya Liderler Zirvesi Rusya ve Çin Devlet Başkanları'nın davet edilmediği bir ortamda gerçekleşti ve bir nevi bu hareketin ödülü olarak ABD ile Kazakistan arasında 7.5 milyar dolar değerinde anlaşma 17 Ocak 2018 tarihinde imzalandı. ABD Orta Asya'da Trump iktidarı ile beraber etkinliğini artırmaktadır ancak bu durum eksen kaymasından ziyade maksimum fayda amacındaki Orta Asya devletlerinin büyük güçler arasında izlemiş olduğu denge politikasının sonucu olarak düşünülmelidir⁴³⁸.

Orta Asya'ya yönelik ABD politikalarında Trump ve Nazarbayev yakınlaşmasının Amerikan yatırımlarını ve teknoloji transferlerini artırıcı olumlu yansımaları görülmektedir⁴³⁹. Bununla birlikte son dönemde ABD'nin Orta Asya entegrasyonunu destekleyici politikalarıyla beraber özellikle Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in bütünleşmeyi destekleyici eylem ve söylemleri göz önünde bulundurulduğunda Orta Asya'da daha önceki dönemlere kıyasla ulus devlet inşa süreçlerini büyük oranda bitirmiş ülkelerin başarılı olma ihtimali yüksek bir entegrasyon hareketine girişmeleri beklenebilir. Yine de bir çok içsel nedenden dolayı ülkelerindeki reformları tepeden inme bir şekilde gerçekleştiren Orta Asya devletlerinin bu uygulamaları demokrasi ile çelişmekte ve bu durum söz konusu devletleri demokratik ülkeler arasında gerçekleşecek entegrasyon girişiminin başarılı olma ihtimalinin daha yüksek olması ilkesiyle de karşı karşıya bırakmaktadır.

4.4. Orta Asya'ya Yönelik Entegrasyon Girişimleri

Dinamik nüfusu, zengin yer altı kaynakları ve Avrasya'daki merkezi konumuyla dikkat çeken Orta Asya bölgesi güvenlik ve ekonomi alanlarında başta Rusya ve Çin olmak üzere büyük devletlerin entegrasyon girişimlerine sahne olmaktadır. Rusya'nın

⁴³⁸ BİLGESAM, Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-486-20180623451385.pdf> (Erişim Tarihi: 09. 04. 2019).

⁴³⁹ The Conversation, <http://theconversation.com/central-asia-is-the-new-economic-battleground-for-the-us-china-and-russia-98263> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

askeri ve siyasi nüfuz alanını önce muhafaza daha sonra geliştirme mücadelesinin bir parçası olan girişimlerinin yanında ŞİÖ ve BKBY projeleri kapsamında Çin'in hem güvenlik hem de ekonomik anlamda bölge devletleriyle ilişkileri her geçen gün artmaktadır. Günümüzde Orta Asya, Çin'in en büyük küresel projesi olan BKBY projesinin, Rusya'nın Avrasya politikalarının ve ŞİÖ üzerinden her iki ülkenin de ABD'nin bölgedeki nüfuzunu önleme mücadelesinde merkezi konumdadır.

4.4.1. Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)

ŞİÖ ilk olarak “Şanghay Beşlisi” adıyla Kazakistan, Rusya, Çin, Türkmenistan ve Tacikistan devletlerinin üye ülkeler arasında güveni artırma, sınır bölgelerinin silahsızlandırılması ve bölgesel işbirliklerinin teşvik edilmesi maksadıyla 1996 yılında kurulmuştur. 1996 ve 1997 yıllarında sınır güvenliğinin artırılması ve sınır bölgelerinde askeri güçlerin azaltılmasına yönelik devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleşen toplantılarda iki ayrı sözleşme imzalanmıştır. 1998-2000 yılları arasındaki toplantılarda sınır güvenliğinin sağlanmasına ek olarak üye devletler arasında siyaset, ekonomi ve güvenlik konularında da görüş alış verişleri başlatılmıştır⁴⁴⁰.

2001 yılında Şanghay'da düzenlenen Devlet Başkanları Zirve Toplantısında, ulusal ve uluslararası arenada gerçekleşen gelişmelerin etkisiyle terörizm, ayrılıkçılık ve köktencilikten kaynaklanan sorunlarla daha kapsamlı mücadele amacıyla Şanghay Beşlisi'nin bir örgüt haline dönüştürülmesine karar verilmiştir. 15 Haziran 2001 tarihinde Özbekistan'ın Şanghay Beşlisi'ne alınmasına ilişkin Ortak Deklarasyon kabul edilmiş ve Özbekistan'ın katılımıyla beraber altı devletin imzasıyla Şanghay İşbirliği Örgütü resmen kurulmuştur⁴⁴¹. Aynı toplantıda örgütün kurulması ve önceki anlaşmalara ek olarak, “Terörizm, Ayrılıkçılık ve Köktencilikle Mücadele Hakkında Şanghay Sözleşmesi” imzalanmıştır⁴⁴².

Merkezi Pekin'de bulunan örgütte genel sekreterlik görevini Rashid Alimov yürütmektedir. 2017 yılında Hindistan ve Pakistan'ın tam üyeliğe kabul edilmesinin ardından günümüzde örgüt sekiz üyesiyle beraber dünya nüfusunun yaklaşık yarısına denk gelen bir nüfusa hitap etmektedir. Temel amaçları arasında iyi komşuluk ve dostluk

⁴⁴⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 21.05.2019).

⁴⁴¹ SCO, Shanghai Cooperation Organisation, http://eng.sectsco.org/about_sco/ (Erişim Tarihi: 21.05.2019).

⁴⁴² T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 21.05.2019).

ilişkilerini güçlendirerek, istikrar, güvenlik ve bölgesel barışın korunmasını, terörizm, örgütlü suçlar, ayrılıkçılık, köktencilik ve yasadışı güçlerle ortak mücadele edilmesini bilim, eğitim, teknoloji, siyaset, kültür, enerji, çevre ve ekonomi konularında iş birliğinin geliştirilmesini bulunmaktadır⁴⁴³.

11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin uluslararası terörle mücadele kapsamında başlatmış olduğu hareketler kendi ülkelerinde terör sorunundan müzdarip olan Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan topraklarında askeri üsler edinmesiyle sonuçlanmıştır⁴⁴⁴. Bu süreçte Rusya, Kafkaslar'daki bağımsızlık hareketlerini uluslararası terör kapasında ayrılıkçı terörist bir oluşum olarak göstererek uluslararası hukuku hiçe sayan mücadeleleri için meşru zemin olarak değerlendirmiş ve ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığına ses etmemiştir. Yine ŞİÖ üyelerinden Çin, Rusya'nın Kafkaslar'daki amaç ve arzularına benzer olarak Doğu Türkistan bölgesindeki özgürlükçü hareketlerle mücadelesine meşru zemin yaratma amacıyla 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin askeri unsurlarıyla bölgeye yerleşmesine karşı çıkmamıştır.

ABD'nin Orta Asya'ya konuşlanması ne Orta Asya devletlerinin terör coğrafyasındaki sorunlarını çözebilmiş ne de bu devletler ABD'yi Rusya ve Çin'e karşı bir denge unsuru olarak kullanabilmiştir. 11 Eylül'ün ardından kendi iç sorunlarını çözmede özgür alan bulma amacıyla ABD'nin bölgedeki varlığını destekleyen demeçler veren Rusya ve Çin, ABD'nin Irak işgalinden sonra rahatsızlıklarını dile getirerek Orta Asya bölgesindeki artan varlığından giderek rahatsız olmaya başladı⁴⁴⁵. Tüm bu gelişmelerin ışığında 2005 yılında ŞİÖ zirve toplantısı gerçekleşmiştir. ABD karşıtı ilk ciddi adımların atıldığı bu toplantı neticesinde, Vaşington'a Orta Asya'daki askeri üslerini boşaltma çağrısı yapılmıştır⁴⁴⁶.

Rusya ve Çin için ŞİÖ iki ayrı anlama gelmektedir. Rusya örgütü SSCB döneminden kalma nüfuzunu Orta Asya devletleri üzerinde devam ettirebilme maksadıyla kullanmaktadır. Bölge istikrarı, ayrılıkçı hareketlerle mücadele, Çeçenistan bağımsızlık

⁴⁴³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 21.05.2019).

⁴⁴⁴ AVİM, Avrasya İncelemeleri Merkezi, <https://avim.org.tr/tr/Bulten/SANGHAY-ISBIRLIGI-ORGUTU-SANGHAY-BESLISI-NEDIR> (Erişim Tarihi: 22.05.2019).

⁴⁴⁵ Zehra Altundağ, "Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü", *T.C Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdları*, Cilt: 1, N: 49, 2016, s. 108.

⁴⁴⁶ AVİM, Avrasya İncelemeleri Merkezi, <https://avim.org.tr/tr/Bulten/SANGHAY-ISBIRLIGI-ORGUTU-SANGHAY-BESLISI-NEDIR> (Erişim Tarihi: 22.05.2019).

hareketini terörizmle mücadele kapsamına alma ve ekonomik çıkarları doğrultusunda ŞİÖ'den yararlanırken yine örgüt vasıtasıyla Çin ile ikili ilişkilerini de geliştirmektedir⁴⁴⁷.

Çin açısından ŞİÖ Doğu Türkistan sorunuyla bağlantılı olarak güvenlik temelli bir anlam içermektedir. Söz konusu bölgedeki ayrılıkçı hareketlerin Orta Asya devletleri ve diğer Müslüman devletler tarafından desteklenmesini önleme amacıyla Çin bölge devletleriyle ilişkilerini geliştirmek için örgütü bir araç olarak kullanmaktadır. Sınır anlaşmazlıklarının çözümü, sınır güvenliğinin sağlanması ve düzenli ekonomik büyümesi için gereken enerji ihtiyacı içinde Orta Asya devletleriyle ilişkilerinde ŞİÖ'yü kullanmaktadır⁴⁴⁸. Bunun dışında örgüte üye devletlerle ekonomik ilişkilerini ve işbirliklerini her geçen gün geliştirmektedir. Hem Çin hem de Rusya için ŞİÖ jeostratejik çıkarları doğrultusunda bir araya gelerek ABD hegemonyasına karşı iş birliğine gittikleri ayrıca ikili ilişkilerini giderek yakınlaştırdıkları bir örgüttür⁴⁴⁹.

Orta Asya devletlerinin ŞİÖ'den beklentileri, ekonomik anlamda güçlü devletlerler olan Rusya ve Çin ile iş birliğini geliştirerek kalkınmaları ve doğal kaynaklarından yararlanabilmeleri için gerekli olan dış yardımları alabilmek, Orta Asya'da güvenlik ve istikrar ortamını sağlayıp, iktisadi iş birliğini derinleştirerek bütünleşme faaliyetlerini güçlendirmek, uluslararası terör ve suçlarla mücadele de üye devletlerle iş birliği yapmak ve son olarak Rusya ve Çin devletlerinin BM başta olmak üzere uluslararası arenadaki gücü kullanarak Afganistan devletlerini istikrara kavuşturmak şeklinde sıralanabilir⁴⁵⁰.

ŞİÖ'nün geleceğine dair olumlu ve olumsuz iki yorum yapılabilir. Bunlardan birincisi, ŞİÖ'nün Rusya'nın prestiji ve askeri gücünü, Çin'in ekonomik potansiyelinin ve Orta Asya devletlerinin enerji kaynaklarının etkin iş birliği çerçevesinde kullanarak küresel bir güce dönüşmesidir⁴⁵¹. 2017 yılında örgüte üye olan Hindistan ve Pakistan'ın da eklenmesiyle ortaya muazzam bir askeri ve ekonomik güç çıkmaktadır. Coğrafi olarak Avrasya'nın yüzde 75'ini kaplayan örgüt dünya nüfusunun yüzde 40'ını temsil etmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin iki daimi üyesi Rusya ve Çin örgütün uluslararası etkinliğini

⁴⁴⁷ Zehra Altundağ, a.g.e., ss. 113-114.

⁴⁴⁸ Aydın Aydın, "Orta Asya'daki Güvenlik Sorunlarının Çözümünde Şanghay İşbirliği Örgütünün Etkinliği", *İnternational Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Dergisi*, Cilt: 11, N: 1, 2016, s. 150.

⁴⁴⁹ Zehra Altundağ, a.g.e., ss. 113-115.

⁴⁵⁰ TASAM, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/145/sanghay_beslisinden_sanghay_isbirligi_orgut (Erişim Tarihi: 22.05.2019).

⁴⁵¹ Zehra Altundağ, a.g.e., s. 119.

artırabilecek niteliktedir. Ayrıca örgüte üye Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan'ın birer nükleer güç olması ŞİÖ'nün gelecekte küresel güç olma ihtimalini yükselten faktörlerdendir⁴⁵².

İkinci yorum ise daha olumsuz bir senaryo ile karşımıza çıkmaktadır. Rusya ve Çin'in Orta Asya bölgesine yönelik çatışan çıkarları örgütün geleceğini belirleyici bir noktadır. Son dönemde her an savaşın eşiğinde olan hatta zaman zaman sınır bölgeleri sıcak çatışma alanlarına dönüşen iki nükleer güç Hindistan ve Pakistan'ın dahil olması bu senaryoyu güçlendirmektedir. Ayrıca örgüt günümüzde kuruluş amaçlarından olan etnik sorunlar, terör, uyuşturucu, ayrılıkçı ve aşırı gruplarla mücadelede beklenen başarıyı gösterememiştir. Bölgesel güvenlik problemlerinin çözümünde etkisiz kalan örgütün küresel bir örgüte evrilmesi için öncelikle bu sorunları aşması gerekmektedir⁴⁵³.

4.4.2 Avrasya Ekonomik Birliği

Avrasya Birliği fikri ilk defa 1994 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından ortaya atıldı. Ancak ortaya atıldığı dönemlerde Rusya tarafından önemsenmeyen bu düşünce zamanla daha fazla gündeme gelmeye başlamış ve Avrasya Ekonomi Birliği anlaşmasına temel teşkil eden “Avrasya Ekonomik Topluluğu” Anlaşması'nın 2000 yılında Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından imzalanmasına ilham kaynağı olmuştur. Bu anlaşmadan birkaç yıl sonra Ukrayna'nında topluluğa dahil olmasına yönelik girişimler hızlanmış ve bu girişimler 2003 yılında Ukrayna topluluğa katılmasıyla sonuçlanmıştır. 2010 yılına gelindiğinde Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında gümrük birliğinin kurularak, Ukrayna, Kırgızistan ve Tacikistan devletlerinin de zamanla birliğine dahil olmaları planlanmıştır. Bu süreç, 2011 yılında üye devletler arasında gümrük kontrollerinin kaldırılması ve 2012 yılında tek ekonomik bölgeye geçişin sağlanmasıyla devam etmiştir⁴⁵⁴. 2012 yılında imzalanan anlaşma sadece mal değil aynı zamanda hizmet ve işçi hareketlerinde de serbestliği içermesi bakımından 2014 yılında aralarındaki entegrasyonu bir üst boyuta geçirmek için devletleri teşvik edici nitelikte olmuştur⁴⁵⁵.

⁴⁵² Aydın Aydın, a.g.e.,s. 157.

⁴⁵³ Aydın Aydın, a.g.e., s. 158.

⁴⁵⁴ Osman Ağır ve Ömer Ağır, “Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 21, N: 1, 2017, s. 112.

⁴⁵⁵ EAEU, Eurasian Economic Union, <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-history> (Erişim Tarihi: 23.05.2019).

Mayıs 2014'te Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Kırgızistan ve Ermenistan hemen ardından birliğe katılacaklarına dair beyanlarda bulunmuştur. AEB gelecek planlamaları içinde Orta Asya devletlerinden Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'ı ayrıca Azerbaycan ve Ukrayna'yı muhtemel üyeler olarak görmektedir. Rusya'nın Ukrayna müdahalesi ve bu ülkede dahil olmak üzere Rusya'nın AEB'ye muhtemel üye olarak düşündüğü Gürcistan ve Moldova'nın AB ile ortaklık anlaşması imzalaması birliğin genişleme planlarını sekteye uğratmıştır. Yine de 2014 yılında Ermenistan'ın 2015 yılında ise Kırgızistan'ın üyelikleriyle beraber birliğin üye sayısı beşe yükselmiştir⁴⁵⁶.

AEB anlaşmasının imza töreninde konuşan Rus lider Putin, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev ve Belarus devlet başkanı Alexander Lukashenko birlikten beklentileri açıklamıştır. Putin, üç devletin ekonominin önemli sektörlerindeki işbirliklerini yoğunlaşacaklarını ve bu iş birliğinin ekonomik anlamdaki kazanımları beraberinde getireceğini belirterek son üç yılda üye devletler arasındaki ticarete meydana gelen yüzde 50'lik artışın bunun bir göstergesi olduğunu belirtmiştir. Nazarbayev, birliğin sahip olduğu ekonomik potansiyele atıfta bulunarak ortak hareket etmenin birçok sorunun çözümünde yardımcı olacağını belirtmiştir. Son olarak Lukashenko ise ekonomik anlamda başlayan iş birliğinin diğer alanlara da yayılabileceğini ve Ukrayna'nın da bir süre sonra birliğe dahil olmasını beklediğini açıklamıştır⁴⁵⁷.

Anlaşmadan ciddi kazançlar elde etmeyi planlayan Ermenistan rublede yaşanan devalüasyon ve yaşadığı ekonomik durgunluk sebebiyle mallarını satmakta zorlanmış ve ihracatında ciddi düşüşler yaşanmıştır. 2015 yılının ilk yarısında Ermenistan'ın Rusya'ya olan ihracatındaki düşüş oranı yüzde 47 olmuştur. Bu duruma ek olarak ithal ürünlerde Erivan'ın uyguladığı gümrük vergisinin Rusya'nın AEB'ye uyguladığı vergiden düşük olması sebebiyle artan fiyatlar Ermenistan ekonomisi olumsuz etkilemiştir. Bütün bu durumlar Ermenistan'ın bütünleşme arzularını zayıflatmıştır⁴⁵⁸. Kırgızistan ise birliğe pazarlara erişiminin kolaylaşması ve Rusya'da yaşayan Kırgızistan Türk'ü göçmen işçilerin daha az sorunla karşılaşmasını sağlamak amacıyla katılmıştır. Rubledeki devalüasyondan Kırgız işçilerin ülkeye transfer ettiği kazançlarını etkilemiş ayrıca bu

⁴⁵⁶ Osman Ağır ve Ömer Ağır, a.g.e., s. 113.

⁴⁵⁷ President of Russia, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/45790> (Erişim Tarihi: 23.05.2019).

⁴⁵⁸ Serdar Yılmaz, "Asya'da Bir Ekonomik Gelişim Modeli: Avrasya Ekonomik Birliği", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, N: 1, 2017, s. 69.

durum Rusya'ya ihracatı da olumsuz etkileyerek Kırgızistan devletinde de Ermenistan benzeri sıkıntılara sebep olmuştur⁴⁵⁹. Her ne kadar birlik üyelerin beklentilerini istenilen düzeyde karşılayamamış olsa da önemli bir ekonomik potansiyele sahiptir.

AEB resmi sitesinden yer alan son verilere göre dünya gayri safi hasılasının yüzde 3.2'sini, dünya endüstri üretiminin yüzde 2.2'sini ve dünya ticaretinin yüzde 2.8'ini gerçekleştirmektedir. 183.8 milyonluk bir nüfusu temsil etmektedir. Dünya petrol üretiminin yüzde 14.5'ini, dünya gaz üretiminin ise yüzde 20.2'sini gerçekleştirmektedir. Dünya çelik üretiminde 83.1 milyon ton ile beşinci, demir üretiminde ise 55.9 milyon ton ile üçüncü sıradadır⁴⁶⁰. Bütün bu özellikleri AEB'yi başta enerji alanı olmak üzere dünyanın ekonomik potansiyeli yüksek örgütlerinden birisi yapmaktadır.

AEB içinde Rusya'nın mutlak ekonomik üstünlüğüyle yaratmış olduğu bir dengesizlik vardır. Rusya'nın GSYİH'sının tüm birliğe oranı yüzde 86'dır. Petrol ve doğal gaz üretim ve satışında Rusya'nın oranı yüzde 80'den fazladır. Yüksek nüfusu ve Pazar gücü sebebiyle AEB ülkeleri ciddi ölçüde Rus ekonomisine bağlı haldedir⁴⁶¹.

Avrasya Ekonomik Birliği'nin şüphesiz en güçlü ve etkin devleti Rusya'dır. Söz konusu birlik SSCB'nin parçalanmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan BDT devletlerini hedef alan entegrasyon projelerinin bir parçasıdır. Başka bir ifadeyle AEB Putin'in benimsemiş olduğu Yeni Avrasyacılık ideallerinin ekonomi ayağını oluşturmaktadır⁴⁶². Rusya örgütü BDT coğrafyasında kalan devletlerin Batı ile ilişkilerini zayıflatma ve diğer küresel güçlere karşı bölgedeki ekonomik nüfuzunu artırma maksadıyla kullanmaktadır⁴⁶³.

Orta Asya'nın lider ekonomisi konumundaki Kazakistan'ın Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in AEB ile ilgili görüşlerinde Rusya ile ayrılıkları dikkat çekmektedir. Astana'da yapılan üçlü zirvede Nazarbayev Rusya'nın Ukrayna müdahalesine karşı çıkarak toprak bütünlüğüne vurgu yaptığı açıklamalarıyla Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Ermenistan'ın kurucu üye olarak örgüte katılmasını, Karabağ işgalindeki Ermeni mezalimleri ve özür dilenmemesini motivasyonu yaparak engellemiştir. Birliğe

⁴⁵⁹ Serdar Yılmaz, a.g.e., s. 70.

⁴⁶⁰ EAEU, Eurasian Economic Union, <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about> (23.05.2019).

⁴⁶¹ Serdar Yılmaz, a.g.e., s. 72.

⁴⁶² Elnur İsmayıl, "Rusya'nın Avrasya Birliği Politikası", *T.C Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdları*, Cilt: 1, N: 49, 2016, s. 132.

⁴⁶³ Elnur İsmayıl, a.g.e., s. 147.

Türkiye'nin davet edilmesi yönündeki görüşlerini dile getirerek Rusya'nın politikalarına güven duymadığını ve denge unsurları aradığını belli etmiştir⁴⁶⁴. Kazakistan'ın duruşu açıkça göstermektedir ki Avrasya Birliği Moskova'nın koşulsuz şartsız eski SSCB ülkeleri üzerinde nüfuz oluşturabileceği bir örgüt olmaktan uzaktır. Bölge devletlerinin denge politikaları, bağımsızlık ve toprak bütünlükleri konusundaki hassasiyetleri dış politikalarının temel ilkesi olma özelliklerini devam ettirmektedir.

AEB'nin Rusya'nın önderliğinden çıkarak küresel bir örgüte dönüşebilmesi için Çin ve Hindistan gibi iki önemli ekonomik gücün birliğe dahil olması gelecek senaryolarına dahil edilebilir. Nitekim Rusya'nın Çin Büyükelçisi Andrey Denisov ülkesinin haber ajansı Novosti'ye yapmış olduğu açıklamalarda, Pekin'in birlik üyesi ülkelerle “serbest ticaret sahası” yaratılması konusunda bir girişiminin olduğundan bahsetti⁴⁶⁵. Böyle bir durumda karşımıza dünyanın en büyük ekonomi gücü çıkmaktadır. Ancak böyle bir durumun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği henüz tahmin edilemez bir durumdur. Bu yüzden AEB'yi günümüzde, Rusya'nın nispeten büyük ekonomisiyle bir cazibe merkezi olarak kullandığı, kendi politikaları doğrultusunda Orta Asya devletlerini yönlendirmeyi amaç edindiği bir örgüt olarak görmek en doğrusu olacaktır⁴⁶⁶.

ABD'nin önderliğindeki Ukrayna krizi yaptırımlarından sonra AEB çerçevesinde ulusal paralarla ticaret yapılması konusunda ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Rusya hükümet yetkilisi Prihodko'nun açıklamalarına göre 2018 yılının ilk yarısında üye ülkelerin aralarındaki ticarete ulusal para birimini kullanma oranı yüzde 70'in üzerine çıkmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus söz konusu ticaretin büyük bölümünün Rusya ile gerçekleştiği ve kullanılan para biriminin Ruble olmasıdır⁴⁶⁷. Bölge devletleri için bir avantajdan ziyade bu durum yine Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmektedir.

Rusya ŞİÖ, AEB ve KGAÖ üzerinden Primakov döneminden beri uluslararası örgütler vasıtasıyla Orta Asya'ya nüfuzunu devam ettirmeye ve arttırmaya çalışmaktadır. Bu politikalarında KGAÖ güvenlik, AEB ekonomik, ŞİÖ ekonomik, güvenlik ve siyasi

⁴⁶⁴ Özgür Tüfekçi, “Bölgesel İşbirliklerinin Türk Rus İlişkilerine Etkisi: Traceca ve Avrasya Ekonomik Birliği Örnekleri”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, N: 17, 2016, s. 166.

⁴⁶⁵ SPUTNİK, <https://sputniknews.com/politics/201502091017989809/> (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

⁴⁶⁶ Osman Ağır ve Ömer Ağır, a.g.e., s. 123.

⁴⁶⁷ SPUTNİK, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201811271036350888-avrasya-ekonomik-birligi-ulkeleri-arasinda-ulusal-paralarin-payi-artti/> (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

anlamda bir rol oynamaktadır⁴⁶⁸. Bahsi geçen bütün örgütlerin kurucu üyesi olan Rusya bir entegrasyondan ziyade ulusal çıkarlarını devam ettirmeyi amaçlamakta ve Orta Asya devletlerini kendi etki alanının içinde tutmaya çalışmaktadır.

4.4.3. Bir Kuşak Bir Yol Projesi

Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesi (One Belt One Road-OBOR) ilk defa, devlet başkanı Xi Jinping tarafından 2013 yılında gerçekleştirdiği Orta Asya ve Güney Asya ziyaretleri sırasında ilan edildi. Kara ve deniz denizden olmak üzere iki ana güzergahı barındıran projeye beraber Asya-Avrupa arasında ulaştırma altyapısı, ticaret ve yatırım bağlantılarının kurulması hedeflenmektedir⁴⁶⁹. Çin yüzlerce milyar dolar yatırım yapacağı proje ile ekonomik anlamda üretim fazlalarına yeni pazarlar bulmayı, sermaye fazlasına güvenli yatırım alanları oluşturmayı ve çevre ekonomileri kendi ekonomisine eklemlenmeyi hedeflerken, jeopolitik anlamda ise 21. Yüzyıla damgasını vurması beklenen küresel mücadelede Avrupa, Orta Doğu ve Afrika'ya kolay ulaşım ağları geliştirerek avantajlı konuma geçmeyi amaçlamaktadır⁴⁷⁰.

Projenin adında geçen Kuşak kavramı ile “İpek Yolu Ekonomik Kuşağı”, Yol kavramı ile “Deniz İpek Yolu” ifade edilmektedir. Kuşak, farklı güzergahlardaki kara ulaşım ağlarından oluşmaktadır. Çin'den başlayarak Orta Asya üzerinden Avrupa'ya ulaşan demiryolu, karayolu, enerji nakil hatları ve diğer altyapı projelerini kapsamaktadır. Yol kavramı ile deniz yolu kastedilerek Güney ve Güney Doğu Asya'dan başlayarak, Doğu Afrika ve Kuzey Akdeniz'e kadar ulaşan liman ve diğer kıyı yapıları proje kapsamına girmektedir⁴⁷¹.

⁴⁶⁸ TASAM, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/424/avrasya_ekonomik_toplulugu_rusyanin_orta_asyadaki_ekonomik_ayagi_mi_ (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

⁴⁶⁹ UTİKAD, Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği, <https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/14489/bir-kusak-bir-yol-one-belt-one-road-projesinde-turkiye%E2%80%99nin-onemi> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

⁴⁷⁰ Mehmet Akif Okur, 2017, a.g.e., s. 46.

⁴⁷¹ UTİKAD, Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği, <https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/14489/bir-kusak-bir-yol-one-belt-one-road-projesinde-turkiye%E2%80%99nin-onemi> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

Şekil 4.7. Bir Kuşak Bir Yol Projesi’nin Haritada Gösterimi

Kaynak: *The One Brief*, <https://theonebrief.com/> (Erişim Tarihi: 27.05.2019).

Tarihi İpek Yolu’nun yeniden canlandırılmasının modern versiyonu olan proje toplam büyüklüğü 21 trilyon doları aşan 65 ülkeyi kapsamaktadır. Proje hayata geçirildiği zaman ilgili bütün ülkelerin olumlu bir şekilde etkilenmesi öngörülmüşken, Çin’de ticaret hacminin iki kat artması beklenmektedir⁴⁷².

BKBY projesinin hedefleri olarak, politika koordinasyonunun sağlanması, bölgelerin birbirine ulaşım olanaklarının artırılması, ticaret önündeki engellerin kaldırılması, finansal bütünlük oluşturulması ve halklar arasında birebir bağların kurulması yer almaktadır⁴⁷³.

2011 yılında ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton Foreign Policy Dergisi’nde yazdığı “America’s Pacific Century” adlı makalesiyle ABD’nin politika merkezinin Pasifik’e kayacağını ilan etti⁴⁷⁴. İlerleyen süreçte giderek artan eksen kayması Trump döneminde asırlık ABD-Rus rekabetini “ticaret savaşları” olarak adlandırılan ekonomik hamlelerle beraber Çin’in devralmasıyla sonuçlandı. ABD politikasında yaşanan eksen

⁴⁷² TASAM, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/25699/bir_kusak_bir_yol_cin_turkiye_ve_dunya (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

⁴⁷³ Arzu Durdular, “Çin’in Kuşak Yol Projesi ve Türkiye Çin İlişkilerine Etkisi”, *T.C Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdleri*, Cilt: 1, N: 49, 2016, ss. 83-84.

⁴⁷⁴ FP, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

kayması, enerji ve ticaret yollarının üzerinde konuşlandırılmış güçlü Amerikan donanmaları ve müttefik ülkeleri sebebiyle Pekin alternatif enerji ve ticaret yolları aramaya başladı. Yeni bir jeopolitik açılıma ihtiyaç duyan Çin bu bağlamda Batı'ya yönelmeye ve çıkış noktası olarak Orta Asya'yı görmeye başladı⁴⁷⁵.

Çin, başta ABD olmak üzere Orta Asya bölgesine yönelik güvenlik endişelerine karşı ŞİÖ üzerinden Rusya ile iş birliği yaparken, ekonomik nüfuzunu artırmaya yönelik faaliyetlerini daha çok Bir Kuşak Bir Yol Projesi (BKBY) kapsamında gerçekleştirmektedir. Çin, BKBY çerçevesinde yapmış olduğu yatırımlarla hem bölgedeki etkinliğini artırmakta hem de istikrarlı büyümesi için gerekli olan enerji güvenliğini sağlamaktadır. Orta Asya bölgesine yönelik yatırımlarını giderek artırmakta ve Orta Asya ile ticaret ağlarını ve altyapı bağlantılarını geliştiren projeleri, devlet fonları ve bankaları vasıtasıyla desteklemektedir⁴⁷⁶.

Çin'in BKBY kapsamında farklı rotalarda üç ana koridor oluşturma projeleri geliştirmiştir. Ancak bu rotalar ABD'nin Kuzey Koridoru'nda Rusya ile iş birliğine gidebilme ihtimali, Güney Koridoru'nda ise İran karşıtı ülkelere son dönemlerde artan silah desteği ile muhtemel risk ve güvensizlikler barındırmaktadır. Bu durumda Çin'in elinde Avrupa ve Orta Doğu ile karasal bağlantılar kurmasındaki en güvenli yol olarak, Orta Asya coğrafyasının içinden geçmesi planlanan “Orta Koridor” kalmaktadır⁴⁷⁷.

Avrupa ve Orta Doğu ile kara bağlantısını sağlayacak üç koridordan kuzey ve güney istikameti çeşitli güvenlik riskleri barındırırken “orta koridor” yoğun Müslüman ve Türk nüfusuna sahip bölgelerden geçmektedir. Doğu Türkistan meselesinin Türk ve İslam coğrafyasında giderek sorgulanır bir hal alması Çin'in bölgeyle ilişkilerini zedeleyecek, BKBY projesini aksatacak niteliktedir. Çin Doğu Türkistan bölgesindeki Uygur Türklerine yönelik politikalarını dünyada artan milliyetçilik akımını karşı yumuşatmak zorundadır. BKBY projesinin karasal bağlantı ağlarındaki başarısı, gelecek dönemlerde Uygur Türklerine uygulanacak politikalarla doğrudan bağlantılıdır⁴⁷⁸.

Rusya'nın AEB ile Çin'in BKBY projeleri Orta Asya'yı kapsayan ekonomik bütünleşme hareketleridir. Çin Orta Asya'da artan ekonomik nüfuzuna rağmen siyasi

⁴⁷⁵ Ümit Alperen, “Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası”, *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt: 10, N: 19, 2018, s. 23.

⁴⁷⁶ Ümit Alperen, a.g.e., ss. 24-25.

⁴⁷⁷ Mehmet Akif Okur, 2017, a.g.e., ss. 51-52.

⁴⁷⁸ Mehmet Akif Okur, 2017, a.g.e., ss. 53-54.

anlamda ve halk nezdinde Rusya kadar karşılık bulamamaktadır. İki büyük devletin ekonomik entegrasyon faaliyetleri aynı bölgeyi hedef almasına rağmen ABD'nin nüfuzunu önlemeye yönelik ortak kaygıları dolayısıyla çıkar çatışmasından ziyade iş birliği ile yürütülmektedir. ŞİÖ, AEB ve BKBY projeleri üzerindeki mevcut iş birliğinin güçlenmesi hem projelerinin başarısında hem de bölgede istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynayabilir⁴⁷⁹.

Pekin'in Türkiye ve Orta Asya bağlantısı üzerinde kurmayı planladığı ulaşım, altyapı ve enerji nakil hatları BKBY projesinin "orta koridorunu" oluşturmaktadır. Çin'den başlayarak Pakistan, Afganistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yi içine alan "orta koridor" vasıtasıyla tarihi İpek Yolu'nun kültürel ve tarihsel mirasının canlanmasıyla beraber İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın tamamlanması planlanmaktadır⁴⁸⁰. Türkiye'nin bu BKBY projesi kapsamında imzalamış olduğu "İpek Yolu Ekonomi Kuşağının, 21. Yüzyıl Denizdeki İpek Yolunun ve Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptı Tasarısı"⁴⁸¹ ve "Türkiye-Çin Demiryolu İşbirliği Anlaşma Tasarısı"⁴⁸² TBMM komisyonundan geçmiştir. Türkiye otoyol, hızlı tren hatları ve kültürel çalışmalar ile BKBY projesindeki konumunu güçlendirmekte ve Pekin hükümeti ile her geçen gün ikili ilişkilerini geliştirmektedir⁴⁸³. Bu projeler içinde en önemlisi Rusya'yı saf dışı bırakarak Çin-Londra hattındaki mesafeyi 7 bin kilometre kısaltan Bakü-Tiflis-Kars arasında inşası planlanan hızlı tren hattıdır. Orta koridorda yer alan Türkiye'nin BKBY projesinin diğer koridorların sahip olduğu dezavantajlar ve Çin'e Rusya üzerinde sağlayacağı ulaşım tekelini kırma avantaj düşünüldüğünde kilit rolde olduğunu söylemek mümkündür⁴⁸⁴. Ancak Türkiye ticari ilişkilerinde her geçen gün artan bir şekilde Çin'e ithalat fazlası vermektedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar göz önüne bulundurulduğunda Çin ile ticaretin kolaylaştırılmasının Türkiye ekonomine daha fazla zarar vermesi beklenebilir⁴⁸⁵. Nitekim

⁴⁷⁹ Ümit Alperen, a.g.e., s. 35.

⁴⁸⁰ ANKASAM, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Derneği, <https://ankasam.org/bir-kusak-bir-yol-girisimi-cercevesinde-turkiye-cin-iliskileri/> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

⁴⁸¹ TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss378.pdf> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

⁴⁸² TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss380.pdf> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

⁴⁸³ ANKASAM, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Derneği, <https://ankasam.org/bir-kusak-bir-yol-girisimi-cercevesinde-turkiye-cin-iliskileri/> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

⁴⁸⁴ AA, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/-kusak-ve-yol-projesi-cin-in-yeni-vizyonu-ve-turkiye/960778> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

⁴⁸⁵ Arzu Durdular, a.g.e., ss. 93-94.

günümüzde Türkiye'nin yaşamış olduğu yüksek döviz kuruna bağlı sıkıntılarda ithalat fazlasının oldukça önemli payı vardır. Çin ile gerçekleşen ithalat-ihracat dengesindeki fark 2007 yılından 2016 yılına gelindiğinde⁴⁸⁶ yaklaşık yüzde 100'lük artışla ihracat aleyhine 12 milyar dolardan 24 milyar dolara ulaşmıştır⁴⁸⁷. Bu açıdan bakıldığında zaman Çin'in BKBY projesi kapsamında gerçekleştirebilecek Orta Asya entegrasyonuna Türkiye'nin de dahil olabileceği dikkat çekmektedir.

4.4.4. Orta Asya'daki Entegrasyon Hareketlerinin Genel Değerlendirmesi

ŞİÖ ve AEB oluşumlarını incelediğimiz zaman öncü devletlerin ekonomik entegrasyondan ziyade Orta Asya bölgesinde nüfuzlarını artırmayı aynı zamanda ABD etkisini kırmayı hedeflediklerini görmekteyiz. Örgüte son yıllarda üye olan Hindistan ve Pakistan aralarında toprak taleplerine bağlı sıcak çatışma alanlarının bulunduğu iki nükleer güç olarak ŞİÖ'nün ekonomik ve askeri kapasitesini artırmakla beraber birlik içinde çatışma ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. ŞİÖ genişleme sürecinde olmakla beraber mevcut üyelerinin arasında yaşanan çıkar çatışmaları ve her an yaşanabilecek sıcak savaş olasılığı örgütün geleceğinde belirleyici bir rol oynayacaktır. Ayrıca Rusya ve Çin'in örgüte ekonomik ve askeri açıdan farklı anlamlar yüklüyor olması diğer bir handikapıdır.

AEB ise Rusya'nın mutlak güç olduğu bir oluşumdur. Orta Asya devletleri arasındaki bütünleşme hareketinden ziyade iş birliğini ve Rusya bölge üzerindeki kendi nüfuzunu korumayı amaçlamaktadır. Bu özelliğiyle Çin'i de dahil eden bir genişleme sürecine girmediği müddetçe etkisiz kalmaya devam edecektir.

BKBY projesinin odak noktası diğer iki oluşumun aksine Orta Asya olmamasına rağmen güvenli "orta koridor" üzerinde yer alması nedeniyle bölgenin bu küresel projede son derece önemli bir konumda olduğunu söylemek mümkün. Yine Türkiye'nin de aynı güzergahta yer alması jeopolitik önemini artırmaktadır. Çin'in sağlamış olduğu yüksek finansman ve Türkiye'de dahil olmak üzere taraf ülkelerde yapılan milyarlarca dolarlık yatırımlar Pekin'i 2049 hedeflerine yakınlaştırmaktadır. Ancak bu proje derin ve/veya Türk devletlerine has bir organizasyonu değil, ticaretteki engellerin ortadan kaldırılması ve ülke ekonomilerinin Çin ekonomisine eklemlenmesini amaçlamaktadır. Yüksek finansman

⁴⁸⁶ 2017 ve 2018 yılında ithalat-ihracat farkında yaşanan düşüşün sebebi Türkiye'de yükselen döviz kurlarına bağlı olarak azalan ithalat rakamlarıdır.

⁴⁸⁷ T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/dogu-asya/cin-halk-cumhuriyeti/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

gerektiren yatırımlar taraf ülkeleri giderek Çin'e bağımlı hale getirmektedir. Son dönemlerde Malezya ve Pakistan hükümetleri yüksek maliyetleri finanse edecek ekonomik güçlerinin olmadığını açıklayarak, kendilerini finansal anlamda Çin'e bağımlı hale getirme potansiyelindeki anlaşmalardan çekildiğini açıklaması⁴⁸⁸ aşılması gereken en önemli sorunlardandır. Bu hareketi diğer devletlerin takip edip etmeyeceği projesinin başarısında belirleyici bir rol oynayacaktır.

⁴⁸⁸ HT, Haber Türk, <https://www.haberturk.com/yazarlar/cuneyt-basaran/2165260-kusak-ve-yol-projesinde-son-durum> (28.05.2019).

BEŞİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA’DA ENTEGRASYON SÜRECİNİN İMKAN VE SINIRLILIKLARI

Orta Asya bölgesi genç cumhuriyetlerin ekonomik sıkıntılarını henüz aştığı bir coğrafyadır. Entegrasyonların amaçlarından olan barışı koruma, daha büyük ölçekli ve çok amaçlı kapasitelere ulaşmak, belli görevleri yapmak ve yeni bir imaj ve kimlik kazanma maksadıyla entegrasyon girişimleri dünyanın her bölgesinde olduğu gibi Orta Asya coğrafyasında da görülmektedir. Ancak entegrasyon teorilerinin, başarı kıstaslarının hatta kavramın kendisinin doğrudan Avrupa bütünleşmesi süreci özelinde ortaya çıkarılmış olması hem teorik hem de pratik açıdan Orta Asya ile Avrupa’yı birbirinden ayırmaktadır. Yine de dünyadaki en başarılı entegrasyon örneği olmasından dolayı AB üzerinden yapılacak bir karşılaştırma Orta Asya’da entegrasyon gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, ne derecede başarılı olabileceği, entegrasyon için gereken hangi şartları taşıyıp taşımadığı konusunda yardımcı olacaktır.

Avrupa bütünleşmesi örneği üzerinden değerlendirme yapıldığında dönemin şartları görmezden gelinmemelidir. Özellikle ABD gibi ekonomik açıdan destekleyici, askeri açıdan garantör bir gücün varlığı, çift kutuplu sistemde Avrupa’nın ABD’nin ekseninde yer alması gibi sebepler entegrasyon kuramları oluşturulurken görmezden gelinmiştir. Bu sebeple Orta Asya bütünleşmesine herhangi bir entegrasyon kuramını olduğu gibi uygulamak hem güncel konjunktür hem küresel politikalar hem de bölge devletlerinin kendine has özelliklerinden dolayı sağlıklı bir sonuç vermeyecektir. Yine de geneli Avrupa üzerine oluşturulan entegrasyon teorileri hariç çalışmaların yetersiz olmasından dolayı sonuç bölümünde kısa bir şekilde küresel politikalara ve teorilerin değerlendirilmesine yer verilecektir.

5.1. Orta Asya ve AB’nin Entegrasyonun Amaçları ve Entegrasyonlarda Başarı Kriterleri Çerçevesinde Karşılaştırmalı Analizi

Orta Asya entegrasyonu ile Avrupa entegrasyonu arasında bazı benzerlik ve ayrımlar bulunmaktadır. Bu ayrım ve benzerlikler entegrasyonun başarı kriterleri çerçevesinde ilerleyen bölümde daha geniş bir şekilde ayrıca incelenecektir. Entegrasyonların başarı kriterlerini ortaya çıkaran temel örgüt AB ve onun barındırdığı

özelliklerdir. Başarı kriterlerine ek olarak entegrasyonun amaçları da ortaya çıkış sebeplerini içerisinde barındırmaktadır. Entegrasyonların amaçları üzerine yapılan çalışmalar üzerine Karl Deutsch'un ana hatlarını çizmiş olduğu tespitlerden yola çıkarak bu bölümde bir karşılaştırma yapılacaktır⁴⁸⁹.

Deutsch'un entegrasyonun amaçlarına yönelik belirlemiş olduğu ilk kıstas barışı koruma ilkesidir. AB entegrasyonun Karl Deutsch'nin entegrasyonun amaçlarında bahsettiği barışı korumak ilkesiyle doğrudan bağlantısı vardır. İkinci dünya savaşının beraberinde getirdiği büyük yıkımın ardından Avrupa ülkeleri arasında barışın daimi kılınması için Almanya ve Fransa başta olmak üzere ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık artırılmış ve savaşın başlıca sebebi olan Ruhr bölgesi bunalım alanı olmaktan çıkarılmıştır. Orta Asya için dönemsel ve bölgesel istikrarsızlıklar olsa da bölge devletleri arasında Avrupa benzeri bir savaş yaşanmamıştır. Bu sebeple barışı korumak ülkeler arasında gerçekleşecek bir entegrasyon girişimine yeterli motivasyonu sağlamayabilir.

İkinci olarak daha büyük ve çok amaçlı kapasitelere ulaşmak ölçek anlamında Avrupa ile Orta Asya arasında ciddi boyutlarda fark barındırmaktadır. Avrupa devletleri dünyanın en önemli sanayi ve finans merkezlerindendir. Orta Asya devletleri ise küçük ölçekli ekonomilerdir. Sayıca çok daha azlardır ve ticaret dezavantajları özellikle denize çıkışları olmaması sebebiyle oldukça fazladır. Ancak bütünleşmeleri halinde dünyanın en önemli doğal maden ve enerji kaynaklarına sahip entegrasyonu olma potansiyeline sahiptirler.

Deutsch tarafından belli görevleri yapmak olarak belirtilen tanımlanan üçüncü amaca yönelik faaliyetler güvenlik toplulukları ile alakalıdır. Orta Asya devletlerinin mevcut askeri kapasiteleri tek başlarına oluşturacakları bir güvenlik topluluğunun uluslararası arenada etkin olmasına yetecek kapasitede değildir. Nitekim Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından böyle bir kapasiteye ulaşamamış ve AB üyesi ülkeler NATO'nun güvenlik şemsiyesinin altına girmiştir. Orta Asya'ya yönelik benzer formatta bir güvenlik yapılanması olan KGÖ anlaşması bulunmaktadır. Ancak kuruluşundan sonra bölgede meydana gelen bazı halk hareketleri başta olmak üzere güvenlik sorunlarında örgütün yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Orta Asya'da kurulacak bir entegrasyon tek başına güvenlik kaygılarını giderecek kapasitede olmayacaktır.

⁴⁸⁹ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1988, ss.271-272'den aktaran Tayyar Arı, a.g.e., s. 348.

Son olarak değinilen belirli bir imaj ve kimlik kazanma durumu Orta Asya ile Avrupa arasında benzerlikler barındırmaktadır. Avrupa, binlerce insan hakları ihlaliyle beraber milyonlarca insanın öldüğü savaştan çıkmasının ardından yeni bir imaja ihtiyaç duymaktaydı. Parçalanmış ve adeta enkaz halindeki kıtayı yeniden inşa etmek için yeni kimlik arayışlarına girmişti. Nitekim bu yolda Avrupalı üst kimliğini öne çıkaran çalışmalar ile Avrupa üst kimliği yaratılarak bütünleşme sağlandı. Orta Asya uzun yıllar devam eden Sovyet yönetiminde Türk üst kimliği unutturularak ırksal bütünlük anlamında parçalandı. Bütün uluslar Kazak, Özbek, Kırgız gibi kendi ulusal kimlikleriyle ön plana çıkmaya başladı⁴⁹⁰. Orta Asya’da gerçekleşecek bir bütünleşme hareketi hem Avrupa benzeri bir üst kimlik inşasına ihtiyaç duymaktadır hem de böyle bir entegrasyonun süreci boyunca kimlik inşası desteklenmelidir. İmaj açısından ise blok olarak hareket etmekten yoksun ve politikalarını farklı güç merkezlerine kaydırmış, demokrasi karşıtı gözükten rejimleriyle beraber bölge ülkeleri için ortak kimlik inşasıyla ortak hareket ederek uluslararası arenada güç sahibi olan yeni ve demokratik bir Orta Asya imajı düşünülebilir.

5.2. Orta Asya ve AB’nin Ekonomik Entegrasyonlarda Başarı Kriterleri Çerçevesinde Karşılaştırılması

Küreselleşen dünya mesafeleri kısaltmakta ve ülkeler arasındaki ekonomik rekabeti, üretim ve fiyat avantajlarını elinde bulunduran büyük ölçekli ekonomileri olan devletler lehine değiştirmektedir. Ülkeler bu rekabet ortamında var olabilmek için üretim etkinliğini genişletme, uzmanlaşma, genişleyen pazardan yararlanma, uluslararası pazarlık gücü kazanma gibi sebeplerin etkisiyle ekonomik entegrasyon hareketlerine dahil olmaktadır. Bu bağlamda devletlerin dahil oldukları veya olacakları entegrasyonlardan beklenen faydalar teori ve pratikte çeşitli faktörlerin etkisiyle farklılık gösterebilmektedir. Bu faktörler de ekonomik entegrasyonlardaki başarı kriterleri oluşturmaktadır.

5.2.1. Ekonomik Yapı Benzerliği

Ekonomik yapı benzerliği ülkelerin gelişme düzeyleri ile alakalıdır. Benzer yapıdaki ekonomilere sahip devletler arasındaki entegrasyon girişimleri eğer ülkelerin sanayi büyüklükleri arasında ciddi farklar yoksa başarılı olabilmektedir⁴⁹¹. Avrupa bütünleşmesindeki ülkeler arasında 2000’li yıllardaki genişleme dalgasına kadar kalkınma düzeyi ve üretim yapısı açısından ciddi farklar olduğu söylenemez. Orta Asya için ise

⁴⁹⁰ Hamza Akengin, a.g.e., s. 4.

⁴⁹¹ Ahmet İncekara ve Mesut Savrul, a.g.e., s. 91.

durum farklıdır. Kalkınma düzeyi, üretim yapısı ve kaynak donatımı bakımından Orta Asya devletleri arasında ciddi farklar gözükmemektedir. İnsani gelişmişlik endeksi raporuna göre Kazakistan 58 sırayla en üst basamakta bulunurken, Özbekistan 105. Türkmenistan ise 108. sıradadır. Aynı listede Kırgızistan 122. sırada kendisine yer bulurken Tacikistan 127. Sıradadır⁴⁹². Rapordan anlaşılacağı üzere ülkeler arasındaki bu fark olası entegrasyon hareketinde Tacikistan ve Kırgızistan başta olmak üzere Orta Asya devletlerinden Kazakistan'a yüksek oranlarda göçe sebebiyet verebilecek düzeydedir. İnsani Gelişme Endeksi gelirin yanı sıra, eğitim ve sağlığa ilişkin göstergeleri de dikkate alarak oluşturulduğundan ülkelerin kalkınma düzeyleri hakkında daha sağlıklı bilgi vermektedir⁴⁹³. Tek başına gelirin etkili olmadığı İnsani Gelişme Endeksi verilerine Kazakistan hariç bütün Orta Asya devletlerinin sağlık ve eğitim başta olmak üzere sosyal hayatı iyileştirici yatırımlara ihtiyacı vardır. Bu durum olası birleşme durumunda eşitsizliği yoğun göç açısından Kazakistan aleyhine bir dezavantaj olarak karşımıza çıkarmaktadır. Nitelikli işgücü ve sermayenin gelişmiş ülkeye kayarak entegrasyondaki dengesizliği derinleştireceğini açıklayan kutuplaşma teorisi⁴⁹⁴ Orta Asya devletlerinin mevcut yapılarında görece gelişmiş Kazakistan lehine sermayenin kayması şeklinde avantajlı durumlara da yol açabilir. Ancak her şartta dengesizliğin derinleşmesi olasıdır. Nitekim benzer durumda genişleme kararları alan AB daha sonrasında yoğun iş, sağlık ve eğitim göçleriyle beraber İngiltere'nin birlikten çıkma kararına kadar giden bir sürece girmiştir⁴⁹⁵.

5.2.2. Tamamlayıcılık ve Rakip Olma

Siyasi etkilerden tamamen arındırılmış bir şekilde ülkeler arasındaki ticaret yoğunluğu ve tamamlayıcılık ilkesi üzerinden ekonomik entegrasyonun başarı şansı üzerine, Özge Aynagöz Çakmak tarafından yapılan çalışmada Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasında olası bir ekonomik entegrasyonun başarı şansı ticari açıdan ele alınmıştır. Coğrafi uzaklık gibi verilerde göz önünde bulundurularak oluşturulan indeks verilerine göre Türkiye ile Orta Asya devletleri arasındaki ticaret yoğunluğu ve bu ülkelerin kendi aralarındaki ticaret yoğunluğu Türkiye ile AB arasındaki indeks yoğunluğundan daha yüksektir. Bu durum ülkelerin doğal ticaret ortağı olduğu şeklinde yorumlanmakta ve olası

⁴⁹² UNDP, Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update, United Nations Development Programme, 2018, ss. 22-24.

⁴⁹³ T.C Kalkınma Bakanlığı, Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi, Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Ankara 2011, ss. 1-4.

⁴⁹⁴ Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 240.

⁴⁹⁵ BBC, British Broadcasting Corporation, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-34779250> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

bir entegrasyonun başarı şansını yükseltmektedir⁴⁹⁶. Doğal ticaret ortağı hipotezine göre bu özelliğe sahip devletler arasındaki entegrasyon girişimleri daha az ticaret saptırıcı etki ve beraberinde refah artışını getirmektedir.

Doğal ticaret ortağı hipotezi ticaret yoğunluğu indeksi ile beraber tamamlayıcılık indeksini de önemli bir gösterge olarak kabul etmektedir. Tamamlayıcılık indeksi esasen iki ülke arasındaki ithalat ve ihracatın birbirleri tarafından ne derece de karşılanabileceğine dayanmaktadır⁴⁹⁷. Türkiye'nin ithalat talebini Orta Asya devletleri tarafından karşılanması mümkün değildir fakat Türkiye Orta Asya devletlerinin ithalat taleplerini karşılayabilecek düzeydedir. Orta Asya'da Türkiye'nin de dahil olduğu olası entegrasyon hareketi dünyadaki başarılı bazı entegrasyon hareketleri (AET, NAFTA, APEC) ile benzer değerlere sahiptir⁴⁹⁸. Ancak Orta Asya devletlerinin Türkiye olmadan girişecekler bir entegrasyon hareketinin başarı şansı oldukça düşüktür. Türkiye ile Orta Asya devletleri ihracat potansiyelleri ve ithal etmek istedikleri ürünler açısından kısmen tamamlayıcı nitelikte⁴⁹⁹ olmasına rağmen bölge ülkelerinin kendileri arasındaki ekonomiler tamamlayıcı nitelikte değil rekabet edici yapıdadır⁵⁰⁰. Yine yapılan çalışma sadece ticari değerler üzerinden gerçekleşerek bölgeye yönelik küresel politikaları görmezden geldiği unutulmamalıdır. Ayrıca ülkelerin aynı malları üretmesi durumunda maliyetler birbirine yakınsa ikame etkisiyle beraber ticaret yaratma etkisinin gözlemlenmesi de beklenebilir⁵⁰¹. Ancak bu durum detaylı bir ekonomik inceleme gerektirmekte ve çalışmanın kapsamını aşmaktadır.

5.2.3. Altyapı İmkanları

Entegrasyona katılan ülkelerin birbirleri arasındaki ekonomik faaliyetlerinin artması, bölge içinde yeterli altyapı imkanlarının bulunması ile doğrudan bağlantılıdır⁵⁰². Avrupa devletleri İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu getirdiği büyük yıkımla bütünleşme sürecine girmiştir. Avrupa bütünleşmesi temel altyapı ihtiyaçları ve sanayi

⁴⁹⁶ Özge Aynagöz Çakmak, "Orta Asya: Bölgesel Entegrasyon Girişimleri ve Öneriler", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 17, N: 33, 2017, s. 122.

⁴⁹⁷ Özge Aynagöz Çakmak, a.g.e., ss. 123-124.

⁴⁹⁸ Özge Aynagöz Çakmak, a.g.e., ss. 125-126.

⁴⁹⁹ Sibel Gülse Bal vd., "Türkiye- Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerine Genel Bir Bakış", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, N: 1, 2009, s. 9.

⁵⁰⁰ Mehmet Seyfettin Erol ve Mehmet Şahin, "Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetleri'nin Entegrasyon Süreci (1991-2011)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, N: 37, 2013, s. 131.

⁵⁰¹ Ahmet İncekara ve Mesut Savrul, a.g.e., 93.

⁵⁰² Ahmet İncekara ve Mesut Savrul, a.g.e., ss. 95-96.

kapasiteleri büyük oranda yok olmuş devletler arasında başlamıştır. Bu dönem kısa sürmüş ve ABD'nin uygulamaya koyduğu milyarlarca dolarlık yardım programlarının verdiği ivme sayesinde Avrupa ülkeleri hızla kalkınarak yeniden inşa edilmiştir⁵⁰³. Kısa sürede kendi kendine yetebilen hale gelen bütünleşme sürecinin henüz başındaki Avrupa ülkeleri için Marshall yardımları ilk itici güç olma niteliğindedir⁵⁰⁴. Özellikle entegrasyon hareketinin derinleşmesi dönemine denk gelen süreçte Avrupa ülkeleri başarılı entegrasyon için gerekli olan altyapı yatırımlarını tamamlamış hale gelmiştir. Orta Asya devletleri ise SSCB dönemindeki katı merkezi planlamanın etkisiyle sadece temel altyapı ihtiyaçlarını karşılayacak düzeydedir. Temel altyapı ihtiyaçlarının tamamlanmış olması bölge ülkeleri arasında KBMG miktarındaki yüksek farklara rağmen yaşam standartlarını iyileştirici ve dengeleyici bir rol oynamaktadır⁵⁰⁵. Ancak altyapılar enerji nakil hatları, denizlere ulaşım ya da ulaşım imkanları açısından geçerli değildir⁵⁰⁶. Demiryolları güzergahları ihtiyacı karşılayacak düzeyde değilken, karayolları Sovyet döneminden kalmaz. Bölge, dünya ile bağlantısını sağlayan havayolları açısından ise ciddi yatırımlara ihtiyaç duymaktadır⁵⁰⁷. Bunların yanı sıra var olan ulaşım yolları da çeşitli sorunlar barındırmaktadır. Örneğin, iki Özbek şehri olan Semerkant ve Taşkent arasındaki demiryolunun 10 kilometrelik kısmı Kazakistan topraklarından geçmektedir⁵⁰⁸. SSCB döneminde iç sınırlar dikkate alınmadan inşa edilen ulaşım yolları SSCB'nin dağılmasının ardından bölge ülkeleri arasındaki sınırların kaldırılmasıyla aşılabilecek problemlere yol açmaktadır. Ulaşım ağlarındaki altyapı yetersizliği hem ticari faaliyetlerin hem de bölge halkları arasındaki etkileşimin artmasını olumsuz yönde etkileyerek entegrasyon girişimlerine engel olacak niteliktedir.

5.2.4. Milli hakimiyet anlayışı

Orta Asya devletleri geç kazandıkları bağımsızlıkları konusunda oldukça katı bir tutuma sahiptir. Türkiye'nin bu gerçeği görmezden gelerek 1990'ların başında Orta Asya devletleri ile geliştirdiği ilişkilerinde egemenlik devrine varan talepleri beraberinde

⁵⁰³ Yusuf Çınar, "Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, N: 2, 2018, s. 335.

⁵⁰⁴ Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, N: 1, 1996, ss. 284-285.

⁵⁰⁵ AA, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/rusya-nin-orta-asya-turk-cumhuriyetleri-uzerindeki-ekonomik-etkisi/1286359> (Erişim Tarihi: 02.06.2019).

⁵⁰⁶ William Byrd ve Martin Raiser, "Economic Cooperation in the Wider Central Asia Region", The World Bank Working Paper N: 75, 2006, s. 3.

⁵⁰⁷ Mehmet Seyfettin Erol ve Mehmet Şahin, 2013, a.g.e., s. 130.

⁵⁰⁸ Clamens Grafe vd., "Beyond Borders Reconsidering Regional Trade in Central Asia", *Journal of Comparative Economics*, Cilt: 36, N: 3, 2008, s. 455.

başarısızlığı getirmiştir. Aşamalı bir şekilde yapılabilecek egemenlik devri halkın ve liderlerin aidiyet duygularının bir üst kuruma devrine iknası konusunda oldukça önemli yer teşkil etmektedir. Bu sorunun aşılabilmesi için, özdeş toplumlar arasında girişilecek bir entegrasyon hareketinde toplumlar arasındaki etkileşimin artması ve beraberinde bir Türk üst kimliği yaratılması son derece önemlidir.

5.2.5. Ortaya Çıkacak Farklılıkların Tazmini

Ortaya çıkacak farklılıklar ve tazmini prensibi ile bölgesel yatırım politikaları olası bir entegrasyon girişimine giden yolda atılacak adımlar ile belirlenebilecek bir husustur. Merkezi yönetimin karar alıcıları tarafından belirlenecek politikalar entegrasyonun başarı şansını, maksimum verimi, kaynaklara göre üretim dağılımını sağlamalıdır. Mevcut durumları ele alındığı zaman Orta Asya devletlerinde kaynak kullanımları SSCB mirası tesislerin hammadde ve üretim arasında asimetrik bir şekilde dağıldığı düşünülürse bölgesel farklılıkların giderilmesi açısından yeni yatırımlarda bu farkın kapatılması gerekmektedir. Kazakistan lehine oluşabilecek ticaret yaratıcı etki ve/veya Kazakistan aleyhine oluşabilecek yoğun göç hareketlerinin önlenmesi açısından da yatırımların dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesi önemlidir. Sermayenin maksimum fayda alabileceği ülkelere kayması durumunda daha az gelişmiş ülkelerin uğrayacağı ekonomik zararın karşılanması da son derece önemlidir. Bu tarz uygulamalar daha önce oluşturulan merkezi kurum tarafından gerçekleştirilmelidir.

5.3. Orta Asya ve AB'nin Siyasal Entegrasyonlarda Başarı Kriterleri Çerçevesinde Karşılaştırılması

Jeopolitik açıdan oldukça önemli bir konuma sahip olan Orta Asya devletleri ülke topraklarındaki zengin rezervlerin nakli, uluslararası arenada söz sahibi olabilme, mevcut ticaret ve ulaşım yollarından yararlanabilme gibi sebeplerle siyasi açıdan birlikte hareket etme mecburiyetindedirler. Günümüzde benzer özelliklere sahip Orta Doğu coğrafyasının içinde bulunduğu bunalım düşünüldüğünde, Orta Asya coğrafyasının benzer tehlikelerle karşı karşıya kalabileceği görülmektedir. Zengin yer altı kaynaklarının çıkarılması ve nakliyatı gibi konularda küresel güç mücadelesinin merkez bölgelerinden olan Orta Asya'nın küçük ve gelişmekte olan devletleri siyasi etkilerini artırarak bölgede blok halinde hareket etmedikleri müddetçe renkli devrimler, iç savaş, alıcı tekeli kaynaklı ekonomik krizler gibi bunalımlarla tekrardan yüzleşmeye açık bir yapıdadırlar. Mevcut

yapıları, bölgeye yönelik küresel politikalar gibi etkenler Orta Asya devletlerini eşgüdüm ile hareket etmek zorunda bırakmaktadır. Eşgüdümlü politika oluşturulmasının son derece gerekli olduğu coğrafyada ortak politika belirlemenin sınırlarını çizen siyasal entegrasyonlarda başarı kriterleri açısından bir değerlendirme yapmak, ortak politikaların ne derecede izlenip ileri taşınabileceğinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.

5.3.1. Coğrafi Yakınlık

Orta Asya devletleri birbirleriyle sınırdaş devletler olmasından dolayı entegrasyonu kolaylaştırıcı bir unsur olan coğrafi yakınlık özelliğini taşımaktadır. Entegrasyon hareketlerine girişen devletler arasında ticareti ve ekonomik bağımlılığı artırıcı etki yaratan coğrafi yakınlığın yanı sıra ülkeler arasında ticaret ve ulaşımı engelleyici ekolojik ve jeolojik engellerin⁵⁰⁹ bulunmaması Orta Asya bütünleşmesi için avantajdır. Benzer durum aynı kıtaya yayılmış, sınırdaş devletler arasında gerçekleşen Avrupa bütünleşmesi için de geçerlidir.

5.3.2. Benzerlik

Avrupa bütünleşmesini incelediğimiz zaman ortak kültür ve kimlik anlayışının benimsenmesinin, özellikle egemenlik devri ve aidiyetlerin ulus üstü bir kuruma aktarılması konusunda oldukça önemli olduğu sonucuna varmaktayız. Bunun dışında bütünleşmenin sınırlarının çizilmesi ve bütünleşmedeki temel motivasyonlardan birisi olması açısından da ortak etnik ve dini kimliğe sahip olmak önemli bir avantajdır. Avrupa bu aidiyet duygusunu büyük savaşlara ve tarihsel düşmanlıklara rağmen sağlayabilmiştir. Tarih boyunca Alman ve İtalyan birlikleri gibi bütünleşme hareketleri de yine bu ortak kimlik bilinci çerçevesinde derinleşip doğal sınırlarına doğru genişlemiştir. Orta Asya açısından ise Avrupa'ya kıyasla herhangi bir güce karşı tarihsel düşmanlık olmamakla beraber üst kimlik bilincinin de olmadığı söylenebilir.

SSCB döneminde uygulanan milletler politikası ile etnik kökene dayalı ulusal kimlikler inşa edilmiş ve devletleri farklı kimliklere ayrılmıştır. Stalin döneminde SSCB milletler esasına dayalı bir federasyon haline getirilmiştir. 1930'lardan itibaren artan asimilasyon politikaları sonucunda Orta Asya milletleri Ruslaştırılmaya çalışılmıştır. Ateizmin devletin resmi itikadı olmasının yanında Rus kültürünün diğer etnik gruplar üzerine empoze edilme politikası Orta Asya milletleri dahil olmak üzere SSCB'deki Rus

⁵⁰⁹ Amitai Etzioni, 1962, a.g.e., s.54.

olmayan gruplar üzerinde uygulanmıştır⁵¹⁰. Günümüzde Orta Asya devletlerinin sınırları SSCB döneminden kalmadır. Her ne kadar bölge devletleri otoriter rejimler altında Sovyet mirası kimliklerini yeniden inşa edip pekiştirme politikalarına girişmiş olsa da aralarında Türk üst kimliği, ortak din ve kültürel benzerlik olduğu yadsınamaz bir gerçektir⁵¹¹. Nitekim bu durum bölgedeki devlet liderlerinin söylemlerine de sık sık yansımaktadır. Ulusal bütünleşme hareketlerini tamamlayan ülkelerin Türk üst kimliğine yönelmeleri kültürel benzerliğin entegrasyon hareketlerini destekleyici özelliklerinden birisi olacaktır. Çünkü İslam açısından her ne kadar Çarlık Rusya'sı ve SSCB'nin ilk dönemlerinde Orta Asya için temel birleştirici öğe⁵¹² olarak görülse de günümüzde aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. SSCB döneminde uygulanan politikalar neticesinde Orta Asya'da İslami kimlik yıpratılarak Müslümanlığın halk arasındaki önemi azalmıştır. Yine de bağımsızlıktan sonra özgürleşen haklarda İslam'ın yükselişe geçtiği görülmektedir⁵¹³. Ancak bu defada Orta Asya devletlerinin radikal İslam'ın yükselmesiyle beraber dini, tehdit olarak algılayışları söz konusu olmuştur. Bölge devletleri açısından en önemli güvenlik sorunlarından birisi olarak görülen radikal islamla mücadele kapsamında islamiyete duyulan ilgi bastırılmaktadır⁵¹⁴. Sovyet yönetimi tarafından uzun yıllar uygulanan dini alanı boş bırakan komünist ideoloji temelli politikalar sonucunda her cumhuriyette dini politikalar farklı temellere dayanmaktadır⁵¹⁵ ve bu duruma bağlı olarak bölge halklarının dine bakışları da farklılık göstermektedir⁵¹⁶. Fergana Vadisi başta olmak üzere bazı kesimler radikal İslam anlayışının etkisindeyken⁵¹⁷ Orta Asya'nın Kuzey'ine çıkıldıkça Türklerin İslam'dan uzaklaştığı görülmektedir. Örneğin Kazakistan ve Kırgızistan'da İslam dini Şaman inançlarıyla iç içe geçmişken, Tacikistan ve Özbekistan halklarının yaşayışlarında katı İslami geleneğin etkisi görülmektedir⁵¹⁸. Fergana merkezli

⁵¹⁰ Merve Suna Özel, "Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, N: 2, 2014, ss. 111-119.

⁵¹¹ Hamza Akengin, a.g.e., s. 10.

⁵¹² Neziha Musaoğlu, "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Dil, Ulusal Kimlik ve Demokrasi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, N: 1, 2009, s. 263.

⁵¹³ İdris Bal, "Türk Cumhuriyetlerinde İslam Kimliği'nin Dünü, Bugünü ve Türkiye ile İlişkilere Etkisi", *Bilig Dergisi*, Cilt: 1, N: 8, 1999, ss. 68-72.

⁵¹⁴ Pınar Akçalı, "Orta Asya'da Etnik Sorunlar: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe), USAK Yayınları, Ankara 2012, s. 84.

⁵¹⁵ Hamza Akengin, a.g.e., s. 5.

⁵¹⁶ Yaşar Bedirhan, "Değişen Orta Asya ve Kafkaslarda Radikal Unsurların Yükselişi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, N: 2, 2011, s. 442.

⁵¹⁷ Mithat Çelikpala, "Sovyetlerden Günümüze Orta Asya Kafkasya'da Vahabilik ve Siyasal İslam", *Geçmişten Günümüze Orta Asya ve Kafkasya*, (Der. Yelda Demirağ, Cem Karadeli), Palme Yayıncılık, Ankara 2006, s. 233.

⁵¹⁸ Timur Davletov, "Orta Asya'da Dini Ekstremizm Yaygınlaşabilir Mi ?", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Cilt: -, N: 4, 2006, s. 180.

kurulan Özbekistan İslami Hareketi adındaki terör örgütü İslam devleti kurmayı amaçlayarak yine bu bölgede ortaya çıkmıştır⁵¹⁹. Özbekistan İslami Hareketi siyasi bir hareket olarak görülmesine rağmen ortaya çıktığı coğrafya göz önüne alındığında bu İslami gelenekten beslendiği oldukça açıktır. Nitekim silahlı mücadeleyle beraber terörist eylemler ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi suçlara bulaşan başta ÖİH olmak üzere terör örgütlerinin varlığı bölge devletlerini İslamı kontrol altına almaya yönelik politikalara yönlendirmiştir. “Orta Asya devletleri dinin siyasi bir boyuta taşınmasına ve kamusal alanda varlık göstermesine sıcak bakmamaktadır”⁵²⁰. Örneğin, Kazakistan’ın resmi bir dini yoktur ve tarikatlar, mezhepçilik gibi hareketlerin yayılmasına karşı ülke güvenliği için tedbirler almaktadır⁵²¹. İslam Orta Asya coğrafyası ve Türkiye açısından bütünleştirici bir unsur olmakla beraber hem Orta Asya halklarındaki karşılığı hem de devlet politikalarındaki karşılığı açısından ırksal bütünlük kadar birleştirici bir unsur olarak görülmemelidir. İslam temelli bir bütünleşme hareketinden ziyade ırksal dayanakları olan bir bütünleşme hareketi çok daha başarılı olma potansiyeline sahiptir. Çünkü yeni ulusal kimliklerinin inşasında Orta Asya devletleri için en önemli unsur, komünizm karşıtlığı ve milliyetçilik olmuştur⁵²². Ancak milliyetçilik Türk üst kimliği bilinci bölge halklarına aşılabilirdiği müddetçe birleştirici aksi halde ulusal kimliklerin aşırı ön plana çıkmasıyla beraber ayrıştırıcı bir unsur olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

5.3.3. Karşılıklı Bağımlılık

Sovyet Sonrası dönemde Orta Asya devletlerinin en önemli ticari ortakları konumunda Çin ve Rusya bulunmaktadır. Daha çok ülkeler ticari anlamda Rusya ve Çin etkisi altındadır. Kazakistan’ın mal ithalatında Rusya birinci sıradayken listeye en yakın olan Orta Asya ülkesi Özbekistan yedinci sırada yer almaktadır. İhracat açısından baktığımız zaman en iyi konumdaki Orta Asya ülkesi Özbekistan dokuzuncu sırada kendisine yer bulmaktadır. Özbekistan’ın ihracatında Kazakistan dördüncü sıradayken, yedinci sırada Kırgızistan, onuncu sırada ise Tacikistan yer almaktadır. Özbekistan’ın ithalatında ilk sıraları alan Çin ve Rusya’ya olan bağımlılığı dikkat çekmektedir. Türkmenistan’ın ihracatında Özbekistan üçüncü sırada yer alırken ithalatında ise Kazakistan yedinci sırada yer almaktadır. Kırgızistan’ın ithalatında Çin ve Rusya,

⁵¹⁹Yaşar Bedirhan, a.g.e., s. 447.

⁵²⁰Pınar Akçalı, a.g.e., s. 84.

⁵²¹ Aytaç Çağlar, “Kazakistan’da Devlet, Dini Yaşam ve Sivil Toplum”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, N: 6, 2018, ss. 77-79.

⁵²² Neziha Musaoğlu, a.g.e., s. 266.

ihracatında ise Birleşik Krallığa olan bağımlılığı dikkat çekmektedir. Son olarak Tacikistan'da hem ithalat hem de ihracat verilerinde Çin ve Rusya'ya bağımlı haldedir⁵²³. Ancak kendi aralarında karşılıklı bağımlılıktan ziyade Tacikistan ve Kırgızistan devletlerinin özellikle enerji konusunda Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'a tek taraflı bağımlılığının olduğu söylenebilir. Yine Tacikistan ve Kırgızistan devletlerinin Orta Asya su kaynaklarına sahip olması sebebiyle diğer devletlerin bu devletlere bağımlılığı söz konusudur⁵²⁴. Açık bir şekilde görülmektedir ki Orta Asya devletleri kendi kendine yetebilen ülkeler değildir ve Rusya ile Çin'e hem ürettiklerini satabilmek hem de üretmediklerini alabilmek konusunda bağımlıdır. Benzer ürünleri ihraç ve ithal eden ülkelerin ekonomileri de benzer yapıdadır. Bu özellikleri ile Orta Asya devletleri, başarılı bir ekonomik entegrasyon için ülke üretimlerinin homojen yapıda olmaması gerektiği ilkesiyle çelişmektedir⁵²⁵.

5.3.4. Ortak Düşman Varlığı

Avrupa bütünleşmesinin temellerinde ortak düşman varlığı görülmektedir. Fransız devlet adamı Sully Dükü Maximilien de Béthune, 17. yüzyılda Avrupa'yı Türklere karşı bir Hristiyan Birliği kurmaya davet etmektedir. Ancak bu durum daha çok ortak kimlik yaratma konusunda bir adım olarak değerlendirilebilir. Yine İtalyan Birliği'nin kurulmasında Avusturya düşmanlığı önemli bir yer oynamıştır. Ancak İtalyan Birliği İtalyanca konuşan halklara yönelik irredentist bir politika olmasıyla devletler arasında gerçekleşecek entegrasyon hareketinden ayrılmaktadır. Yunan Megali İdeası'nda ortak Türk düşmanlığı görülmektedir ancak bu durum da ulusal bütünleşme hareketi olarak değerlendirilmelidir. Orta Asya devletleri için devlet düzeyli ele alındıkları zaman ortak düşman varlığı söz konusu değildir. Bu devletler hali hazırda bağımsızlıklarını kazanmış, birkaç bölgedeki suni sınırlardan kaynaklı problemler hariç genişleme ya da irredentist politikaları olmayan devletlerdir. Günümüzde küresel anlamda denge politikası izlemeyi tercih eden bölge ülkelerinin tarihsel düşman konumuna sokabilecekleri bir devlet ya da millet bulunmamaktadır. Bölgede yıllarca hüküm sürmesine rağmen Rusya düşmanlığı olduğunu söylemek söz konusu değildir.

⁵²³ IMF, International Monetary Fund, <http://data.imf.org/?sk=9D6028D4-F14A-464C-A2F2-59B2CD424B85&slid=1514498277103> (01.06.2019).

⁵²⁴ Necati İyikan, "Almanca Kaynaklara Göre Aral Gölü Sorununda Rusya Faktörü", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 6, N: 12, 2013, s. 225.

⁵²⁵ Mehmet Seyfettin Erol ve Mehmet Şahin, 2013, a.g.e., s. 121.

Fakat Orta Asya devletleri için ortak düşman olarak ele alabileceğimiz benzer güvenlik sorunları bulunmaktadır. Bunların başında uyuşturucu ticareti, radikal islam ve terörizm gelmektedir⁵²⁶. Genelde Afganistan kaynaklı olan güvenlik sorunlarıyla mücadelelerde Orta Asya devletlerinin güvenlik sorunlarına karşı kollektif bir şekilde hareket etmesi hem aralarındaki ilişkileri geliştirmesi hem de bütünleşme açısından ortak hareket etme kabiliyetini kazanmaları bakımından pozitif etki yaratabilir. Ancak Orta Asya devletlerinin güvenlik sorunlarıyla mücadelede küresel güçlere askeri üsler vermeyi ve Rusya ve Çin kaynaklı bölgesel güvenlik örgütlerine üye olmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu sebeple ortak düşmanların varlığı birleştirici bir unsur olmaktan uzaktır. Hatta bir terörist hareket olan Özbekistan İslami Hareketi'ne karşı mücadelede Kırgızistan ve Özbekistan devletlerinin savaşın eşiğine gelmesi⁵²⁷ söz konusu ortak sorunların ülkeleri bütünleştirmekten ziyade ayrıştırıcı bir nitelikte olduğuna örnektir.

5.3.5. Zihni Yakınlık

Orta Asya devletlerinin SSCB sonrası dönemdeki yönetici elitinde komünizm karşıtlığı ve milliyetçilik ortak özellik olarak dikkat çekmektedir⁵²⁸. Bağımsızlıklarının ilk dönemlerinde ulusal egemenliklerini pekiştirmek için Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmen kimliklerini ön plana çıkaran liderlerin zamanla Türk üst kimliğini benimsedikleri görülmektedir. Bu durum değişen nüfus yapılarıyla da doğrudan alakalıdır. İlk dönemlerinde ciddi oranlarda Rus azınlığa sahip devletler hem yakın ve büyük komşularının iç işlerine karışma korkularıyla hareket ederek, bir yandan üst kimlik olarak Türklüğü görmezden gelirken diğer yandan azınlık haklarına saygılı bir şekilde Rusya'yı rahatsız etmeden kendi ulusal kimliklerini yaratma uğraşına girişmişlerdir. Ulusal bütünleşme hareketlerini tamamlayan bölge liderlerinin söylemlerinde zamanla Orta Asya birliğine ve Türk üst kimliğine doğru kaymalar olduğu görülmektedir. Orta Asya devletleri arasında Türk Birliğine bakış liderlerin söylemlerine zaman zaman yansımaktadır. 2011 ve 2017 yılları arasında Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Almazbek Atambayev, TBMM Genel Kurulu'na hitap ettiği 12 Ocak 2012 tarihli konuşmasında: "Ulu Türk kağanlığını kuramasak bile en azından Türk devletlerinin kardeşliğini pekiştirmeliyiz, kuvvetli bir Türk birliğini yapmalıyız..." şeklinde ifade ettiği sözleriyle

⁵²⁶ Shatlyk Yegenov, "Orta Asya'da Artan Silahlanma Yarışı ve Sebepleri", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, N: 5, 2018, s. 91.

⁵²⁷ Hulusi Kılıç ve Elif Toprak (Ed), *Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2012, s. 205.

⁵²⁸ Neziha Musaoğlu, a.g.e., s. 266.

Türk devletleri arasında bütünleşme hareketine ne kadar önem verdiğini göstermiştir⁵²⁹. Kazakistan eski Cumhurbaşkanı, Türk dünyasının Ak sakallısı olarak anılan Nursultan Nazarbayev'in "Büyük Bozkır'ın 7 Özelliği" adlı makalesi, Türk kültürüne verdiği önem ve Türklük şuurunu yeni nesillere aktarıp yüceltmenin projelerini anlatması açısından oldukça önemlidir⁵³⁰. İstifa etmesine rağmen devlet yönetiminde önemli bir konumda olan ve partisinin genel başkanlık görevini yürütmeye devam eden Nazarbayev'in Türk soyundan gelen ülkeler arasındaki etkileşimleri artırarak ilişkileri geliştirmek adına etnik temelli bir yaklaşım benimsediği aşıkardır. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse son dönemde bölge liderlerinin Türkiye ile yakın ilişkileri olacak bir Orta Asya birliğine sıcak baktıkları görülmektedir.

5.3.6. İşlevsel Menfaatler

Ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi kazançlar (işlevsel menfaatler) entegrasyon faaliyetinde en dikkat çekici unsudur. Avrupa bütünleşmesinde ekonomik kazançlar çökmüş bir coğrafyada gerçekleştirildiğinden dolayı hızlı büyüme oranlarıyla beraber yüksek derecede gerçekleşmiştir. Ekonomik entegrasyonla beraber siyasal entegrasyonun da hız kazanması AB'yi dünyanın en önemli küresel oyuncularından birisi haline getirmiştir. Orta Asya devletleri için entegrasyon ekonomik açıdan öncelikle bölge devletlerinin vatandaşları ve malları arasındaki serbest dolaşım izniyle beraber Sovyet mirası sınır sorunlarını ortadan kaldıracaktır. En önemli itilaflardan birisinin sona ermesi bölge devletleri arasındaki karşılıklı güven ve iş birliğini artıracaktır. Kendi başlarına uluslararası arenada etkin olamayan ve dünyanın kalpgahını işgal eden devletlerin blok halinde hareket etmesi siyasi açıdan pozisyonlarını güçlendirecektir. Yabancı yatırımlara ihtiyacı olan zengin doğal kaynaklara, dinamik ve nitelikli nüfusa sahip bölge devletlerinin aralarındaki ulaşım ve ticaret engellerini kaldırmaları Orta Asya'yı bir cazibe merkezi haline getirecektir. Bu durum yeni ulaşım yollarının oluşturulmasına ve bölge içindeki mevcut yolların daha verimli kullanılmasına yol açacaktır⁵³¹. Bölge devletleri arasında girişilecek bir entegrasyon hareketinin ekonomik ve siyasi kazançları entegrasyon derinleştikçe katlanarak artacaktır.

⁵²⁹ TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Bülteni, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2012_0000_0175_0000/0010.pdf (Erişim Tarihi: 31.05.2019).

⁵³⁰ KAFKASSAM, Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, <https://kafkassam.com/nursultan-nazarbayev-turk-dunyasini-silkeledi.html> (03.06.2019).

⁵³¹ Mehmet Seyfettin Erol ve Mehmet Şahin, 2013, a.g.e., s. 119.

5.3.7. Yapısal Çerçeve

Yapısal çerçeve dediğimiz zaman anlaşılması gereken ülkelerin siyasi yapısıdır. Bölge ülkelerinde bağımsızlıklarından sonra demokratik rejimler kurulmaya çalışılmış ancak demokrasi kurum ve kurulları işletilememiştir. İlk yıllarında insan haklarına saygılı demokratik rejimler kuracağını iddia eden liderler daha sonra otoriter rejimlerin birer temsilcisi olmuştur. Demokratikleşme çabalarının önemli bir nedeni liderlerin güçlerini pekiştirme sürecinde olmalarıdır. Nitekim güçlerini pekiştiren bölge liderleri bu tutumlarından vazgeçerek muhalefeti sindiren, kendisini destekleyen grupları besleyen otoriter rejimlere dönüşmüştür⁵³². Özellikle Tacikistan ve Kırgızistan’da yaşanan iç karışıklıklardan etkilenen bölge devletleri katılımcı demokrasinin kendilerine uygun olmadığına karar vererek istikrarı demokrasiye tercih etmişlerdir⁵³³. Bunun sonucunda Orta Asya Cumhuriyetleri, kendi milli devletlerini oluşturmak için SSCB mirası olarak kalan tek partiye dayalı otokratik yapıyı bağımsızlıklarında da devam ettirmişlerdir⁵³⁴. Başarısız renkli devrimlerin ardından Batı’nın demokratikleşme baskılarına karşı aynı dönemde ekonomik anlamda güçlenen Rusya ile ilişkilerini geliştiren Orta Asya liderleri mevcut konumlarını korumaya devam etmişlerdir⁵³⁵. Günümüzde Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan güçlü başkanlık sistemi ile yönetilmektedir⁵³⁶. Kırgızistan’da 2010 yılında yapılan anayasal düzenleme ile beraber cumhurbaşkanının yetkileri sınırlandırılarak parlamento güçlendirilmiştir⁵³⁷. Tacikistan’da ise parlamento yetkisi temel işlevlerinden olan bütçe onaylamasını dahi yapmayacak kadar sınırlıdır. Siyasal güç büyük ölçüde devlet başkanının elinde toplanmıştır⁵³⁸.

Orta Asya devletlerinin tam anlamıyla demokrasiyi benimsemediği açıktır. Ancak tek parti rejimlerinin devam etmesinin en önemli sebeplerinden birisi işlevsel bazı

⁵³² Ertan Efegil, “Orta Asya’da Otoriter/Anayasal-Patronaj Rejimler ve Bush Yönetiminin Orta Asya Devletleri ile İlişkileri”, *Geçmişten Günümüze Orta Asya ve Kafkasya*, (Der. Yelda Demirağ, Cem Karadeli), Palme Yayıncılık, Ankara 2006, ss. 106-109.

⁵³³ Hulusi Kılıç ve Elif Toprak (Ed), a.g.e., s. 163.

⁵³⁴ TASAM, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/T%C3%BCrk_D%C3%BCnyas%C4%B1_ve_Orta_Asya_T%C3%BCrk__pdf_cf9d2efe-ac4f-4f95-bc50-2c37e6046bfa.pdf (31.05.2019).

⁵³⁵ Neziha Musaoğlu, a.g.e., s. 270.

⁵³⁶ Beishenbek Toktogulov ve Ozodbek Karamatov, “Kırgızistan”, (Ed. Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz), *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Salmat Basım Yayıncılık, Ankara 2018, ss. 198-199.

⁵³⁷ Haluk Alkan, “Siyasal İstikrarsızlık Ayırımında Kırgızistan’da Anayasal Değişim”, *Orta Asya’da Siyaset ve Toplum*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe), USAK Yayınları, Ankara 2012, s. 22.

⁵³⁸ Pınar Köksal, “Tacikistan”, (Ed. Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz), *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Salmat Basım Yayıncılık, Ankara 2018, ss. 349-350.

görevleri yapacak yerel, gönüllü örgütlerin ortaya çıkmamış olmasıdır. Genç cumhuriyetlerin kuruluş yıllarında tek parti rejimini tercih etmeleri ulusal bütünleşme hareketlerini hızlandırıcı ve ulusal kimlik yaratıcı etkisiyle de alakalıdır. Bu bağlamda ulusal bağımsızlıklar ve ulus devlet inşası bir anlamda demokrasiye atılan ilk adım olarak değerlendirilebilir⁵³⁹. Bölge devletlerinden bazıları günümüzde ulusal bütünleşmelerini büyük ölçüde tamamlayarak ulusal kimliklerini yaratmış durumdadır. Nitekim Orta Asya'nın güçlü devletlerinden Kazakistan'ın son dönemlerde demokrasiye geçiş çabaları bu açıdan değerlendirilmeli ve görmezden gelinmemelidir. Bu durum diğer Orta Asya devletleri içinde örnek teşkil edebilir. Ancak günümüzdeki mevcut durum demokratik ülkeler arasında gerçekleşecek entegrasyon girişiminin başarılı olma ihtimalinin daha yüksek olması ilkesiyle çelişerek Orta Asya bütünleşmesi için bir dezavantaj niteliğindedir.

5.3.8. Ortak Kimlik Benimsenmesi

Avrupa bütünleşmesine giden asırlık yolda en dikkat çeken konulardan bir tanesi ortak kimlik benimsenmesidir. Avrupalılık bilinci hem Avrupa bütünleşmesinin başlangıcındaki bir motivasyon kaynağı hem de ilerleyen süreçte entegrasyonun derinleşmesi için kullanılmıştır. Ortak kimlik benimsenmesi, Orta Asya devletlerinin halkları üzerine yapılan anket çalışmalarında Türk üst kimliği üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. 1995 yılında yapılan çalışmalar ile 2012 yılında yapılan çalışmalar arasında kendini Türk olarak tanımlayan Orta Asya vatandaşları oranında artış gözlemlenmektedir⁵⁴⁰. Türk Birliğine olumsuz bakanlar arasında başı çeken Kırgızların aynı zamanda Türkiye Türkçesini anlama düzeyi en az olan grup olarak dikkat çekmektedir. Yine Kırgızlar etnik kimliğin hayatlarında önemli bir yer teşkil etmediğini düşünmektedir⁵⁴¹. Katılımcılar arasında en çok eğitim almak istedikleri ülkeler arasında Türkiye, ABD'den sonra ikinci sırada yer almakta ve cazibe merkezi olarak dikkat çekmektedir. En çok izlenen yabancı TV kanallarında Türkiye Rusya'nın ardından ikinci sırayı almaktadır⁵⁴². Kültürel olarak yakın ilişkiler kurulması gereken ülkelerin başında Türkiye yer almaktadır⁵⁴³. Ankete katılanların büyük çoğunluğu AB benzeri bir Türk

⁵³⁹ Kemal H. Karpat, a.g.e., ss. 74-80.

⁵⁴⁰ Ayhan Nuri Yılmaz, "Türkiye, Avrasya ve Orta Asya Halklarının Kimlik ve Entegrasyon Algılarına Dair Anket Çalışması", *T.C Türk İşbirliği ve Koordinasyonu Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdları*, Cilt:2, N: 42, 2012, ss. 149-150.

⁵⁴¹ Ayhan Nuri Yılmaz, a.g.e., ss. 121-122.

⁵⁴² Ayhan Nuri Yılmaz, a.g.e., ss. 128-129.

⁵⁴³ Ayhan Nuri Yılmaz, a.g.e., s. 134.

Birliği'ni desteklerken en az oranı Kırgızlar almaktadır⁵⁴⁴. Söz konusu halklarda ortak kimlik anlayışı tam anlamıyla benimsenmiş olmamasına rağmen Tacikistan hariç Orta Asya Cumhuriyetleri'nin en önemli ortak noktasını Türklük oluşturmaktadır⁵⁴⁵. Ancak bu devletlerin her biri Türklükten önce kendi kökenini ön plana çıkarmaktadır⁵⁴⁶. Anket sonuçlarından anlaşılabileceği üzere Orta Asya halkları kendi etnik kimliklerini benimsedikçe Türk üst kimlik bilinçleri artmakta ve Türkiye'nin dahil olabileceği bütünleşme sürecini desteklemektedir. Ayrıca Orta Asya halklarının ortak kimlik bilincine erişmesi kültürel faaliyetler ile doğrudan alakalıdır. Türkiye bu konuya önem vererek TİKA, Diyanet İşleri Başkanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumların yanında Manas ve Ahmet Yesevi Üniversiteleri vasıtasıyla atayurdu olarak gördüğü bölgedeki etkinliğini artırmakta ve son dönemde Türk dizilerinin bölgedeki etkisiyle ortak dil ve kültür anlayışının benimsenmesi anlamında ciddi ilerlemeler kaydetmektedir⁵⁴⁷.

5.3.9. Eski Bütünleşme Tecrübeleri

Türk dünyasında etnik ve/veya dinsel temelli bütünleşme hareketlerinin görülmesi Fransız İhtilali'nden yaklaşık bir asır sonrasına denk gelmektedir. İsmail Gaspıralı'nın önderliğindeki Ceditçilik, Sultan Galiyev'in Sosyalist Türkistan hayali ve Orta Asya'da ortaya çıkan Basmacılar Hareketi bunların başlıcalarıdır. Farklı yöntemler kullanan bu düşünce akımları içinde Türklük oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu hareketler, bazı tespit ve önerileriyle beraber günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bölgede gerçekleştirilecek entegrasyon hareketlerinin toplumsal boyutu için yol göstericidir.

İsmail Gaspıralı ve Ceditçilik

1851 yılında Rusya'da dünyaya gelen İsmail Gaspıralı, Moskova'daki askeri öğrenim yıllarında Rus fikir hayatı ve aydınlarını tanıma fırsatı buldu. Aynı dönemde Pan-Slavistlerin Türk karşıtı hareketlerini de fark etti ve düşüncelerini bu çerçevede bir nevi

⁵⁴⁴ Ayhan Nuri Yılmaz, a.g.e., s. 138.

⁵⁴⁵ Aleksandr Dugin, a.g.e., ss. 179-181.

⁵⁴⁶ TASAM, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/T%C3%BCrk_D%C3%BCnyas%C4%B1_ve_Orta_Asyas_T%C3%BCrk__pdf_cf9d2efe-ac4f-4f95-bc50-2c37e6046bfa.pdf (31.05.2019).

⁵⁴⁷ İNSAMER, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, https://insamer.com/tr/orta-asya-raporu-donusum-surecinde-turk-cumhuriyetleri_1743.html (Erişim Tarihi: 14.06.2019).

Pan-Slavistliğin karşıt tezi olarak geliştirdi⁵⁴⁸. Öncelikle Rusya'daki milyonlarca cahil ve fakir Müslüman bu durumdan kurtulmalıydı. Bölünmüş cemaatler birleştirilmeli ve modern bir millet oluşturulmalıydı. Ona göre Rusya Müslümanları milli uyanışa geçmezse eriyip yok olacaktı⁵⁴⁹. Etnik ve dini esaslara dayalı bir millet oluşturma'nın ön şartı, Rusya'da yaşayan Türk Müslümanların geri kalmışlığına son verecek, aynı zamanda onları birbirlerine yakınlaştırıp birleşmelerini sağlayacak çağdaş eğitim sisteminin birleştirilmesiydi. Bu sistemde eğitim dili Türkçe olmalıydı. Ortak bir edebi dil ortaya çıkarılmalıydı. Bunların yanı sıra milli Türk basını toplumların kaynaşıp bütünleşmesinde kilit rol oynayacaktı⁵⁵⁰. İsmail Gaspıralı 1883 yılında Tercüman Gazetesi'ni çıkararak fikirlerini eyleme dönüştürmenin ilk adımlarını attı. 1884 yılında çağdaş eğitim sistemine uygun olarak Usul-ü Cedid adını verdiği ilk okulunu açtı. Devrim niteliğinde "40 günde Türkçe eğitim" iddiasıyla okulunu kısa zamanda topluma benimsetti. 1914 yılına gelindiğinde sayısı 5 bini aşan bu okullardan mezun olan reformcu kadrolar Ceditçiler olarak adlandırılıyordu. İsmail Bey bir taraftan kendi imkanlarıyla Usul-ü Cedid okullarını yaygınlaştırırken diğer yandan da Tercüman Gazetesi ile bunun propogandasını yapıyordu⁵⁵¹. Yayın hayatından 20 yıl sonra Tercüman bütün Türk dünyasına yayıldı ve etno-dini esaslara dayalı yekpare bir Türk kimliği aydınlar arasında büyük oranda kabul görmeye başladı. Ruslar Usul-ü Cedid okullarının aslında eğitimden çok daha önemli bir amaca hizmet ettiğinin farkına varmışlardı. Türkistan Valisi Samsonov, 1909 yılında hazırladığı raporda Usul-ü Cedid okulları devam ederse bunun bir İslam Birliği olarak kalmayarak Türk Birliği hatta bir Orta Asya Birliği'ne yol açabileceğini yazıyordu⁵⁵². Ünlü şarkiyatçı İliminski, Tercüman'ın Alman Birliği benzeri bir Türk Birliği amaçladığını yazmakta; ders kitaplarını, içeriği Avrupalı dili Osmanlıca olarak tanımlamaktaydı⁵⁵³. Gaspıralı Türk dilini kullanmanın Türkleri birleştirici bir unsur olduğunun farkındaydı. Ancak mücadelesini hem Ruslara hem de kendi halkının içindeki gericilere karşı vermek zorundaydı. Nitekim o Türk milletinin kültür seviyesini yükseltmeyi, ilerlemeyi önleyen kurumları yıkmayı ve nihai olarak Türk Birliği'ni gerçekleştirmeyi hedefliyordu⁵⁵⁴. Onun etkisindeki aydınlar, Rus esaretinden kurtulmanın Avrupa teknolojisiyle Türk kültürünün

⁵⁴⁸ Hakan Kırımlı, İsmail Bey Gaspıralı, Kırım Derneği Yayınları, Ankara 2001, s. 5.

⁵⁴⁹ Hakan Kırımlı, a.g.e., s. 7.

⁵⁵⁰ Hakan Kırımlı, a.g.e., s. 9.

⁵⁵¹ Hakan Kırımlı, a.g.e., ss. 13-19.

⁵⁵² Nadir Devlet, İsmail Bey Gaspıralı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, ss. 70-71.

⁵⁵³ Nadir Devlet, a.g.e., s. 47.

⁵⁵⁴ Yusuf Akçura, Türkçülük, Toker Yayınları, İstanbul 1990, ss. 41-65.

kaynaştırılmasıyla olabileceğini savunuyordu⁵⁵⁵. Bu görüşler küçük ama seçkin bir grup olan Ceditçiler tarafından halka yayıldı. Gaspıralı öncelikle kendi görüşlerini anlayabilmesi için halka okuma ve yazma öğretti. Daha sonra da bu görüşlerini Tercüman Gazetesi aracılığıyla genç beyinlere aşıladı. Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesi başlığının hemen üzerinde "Dilde, işte, fikirde birlik" yazısıyla çıkmakta ve onun düşlerini yansıtmaktadır. Gaspıralı'dan doğan Ceditçilik hareketi de bu düşüncenin bir meyvesi olarak Müslüman Türk coğrafyasının rönesansıydı. Aynı zamanda Türkler arasındaki dil ve kültür birliğini yok etmeyi amaçlayan İlminski'nin karşıt tezi niteliğindeydi⁵⁵⁶. İsmail Gaspıralı Türk dünyasında geniş izler bıraktı. Türk milletinin devletleşmesi için önce millet bilinci kazanması gerektiğini okullarında eğitim gören bütün öğrencilerine aşıladı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçi politikalarında onun etkisindeki aydınların izleri görüldü. İsmail Gaspıralı Türkler arasındaki bütünleşme hareketine giden yolda dil ve kültür birliğini odak noktası olarak görmüştü. Şüphesiz söz konusu dönemde Osmanlı hariç bağımsız bir Türk devletinin olmayışı bunda etkiliydi. Sonuçta ortada tek bir devlet ve onlarca parçaya bölünmüş, benliğini yitirmek üzere olan Türk milleti vardı. Gaspıralı dönemin şartlarına uygun olarak önce millet bilincini oluşturmak istedi. Bu yönüyle baktığımız zaman dil ve kültür odaklı Orta Asya ve Türkiye arasındaki bir bütünleşme hareketinin Orta Asya devletlerinin ne derece Türklük bilincinde olduğuyla alakalı olduğu kanısına varabiliriz. Yine Türklük ortak bilincinin yaratılmasında en büyük ve baskın Türk devleti olmasından dolayı Türkiye Türklüğünün bu role bürünebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Orta Asya devletleri uzun yıllar boyunca maruz kaldıkları Sovyet dayatması milliyetler politikası neticesinde dil, kültür ve millet bilinci olarak farklılaştırıldılar. Bu gerçeği göz ardı etmeyerek uygulanacak karşıt politikaların entegrasyonun sosyo-kültürel boyutu için son derece gerekli olduğu aşikardır. Orta Asya'da entegrasyona giden yol arasında görünmese de entegrasyonun derinleşmesi ve başarı kriterleri açısından değerlendirildiğine tarihsel yakınlık, benzerlik ve akrabalık odaklı politikalar izlenmesi son derece gereklidir. Başta Atatürk olmak üzere Türk liderleri ve devletlerinde Gaspıralı'nın izlerini görmek mümkündür. Atatürk'ün İnkılapçılık ilkesi, Gaspıralı'nın Avrupa'nın ilmiyle Türk kültürünü kaynaştırma idealinin devlet politikasına dönüşmüş halidir. İlerleyen yıllarda izlenen ve hala devam eden Türk devletlerinin Türk diline en uygun alfabe olan Latin alfabesine geçme çabaları bunun başka bir örneğidir. Latin alfabesinin

⁵⁵⁵ Ebubekir Güngör, Türkistan'da Fikir Akımları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 157.

⁵⁵⁶ Mehmet Saray, Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e, Nesil Matbaacılık, İstanbul 1993, ss. 74-75.

bütün Türk Cumhuriyetleri'nde benimsenmesi toplumlar arasındaki iletişimi kolaylaştırıp etkileşimi artırarak ortak kimlik bilinci oluşturacak en temel öğelerdendir⁵⁵⁷. Daha önceki bölümlerde incelenen başarılı entegrasyon hareketlerinde ortak kültürün önemi üzerine durulmuştur. Bu bağlamda Kazakistan ve Kırgızistan devletleri hariç bütün Orta Asya devletlerinin Latin alfabesini kullanıyor olması oldukça önemlidir. Nitekim son dönemlerde Kazakistan pilot uygulamayla Latin alfabesine geçme çalışmalarını hızlandırmaktadır. Kazakistan Latin alfabesine geçtiği takdirde Kırgızistan'ın da onu izlemesi muhtemeldir⁵⁵⁸. Bu durum Türk halkları arasında yazı birliği dolayısıyla kültür birliğinin sağlanması açısından oldukça önemlidir⁵⁵⁹. Sovyetlerin dağılmasının hemen ardından bütün Türk dünyasına hitap etme amacıyla kurulan ve içeriğinde sık sık ortak kültürel değerlere vurgu yapan TRT Avrasya yayın organı Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesi ile hizmet etmek istediği amaçlara paralel bir doğrultuda hareket etmektedir.

Sultan Galiyev ve Sosyalist Türkistan

Sultan Galiyev, Kazanlı Müslüman bir ailenin çocuğu olarak bugünkü Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti topraklarında dünyaya geldi. Eğitimini gördüğü Kazan Tatar Öğretmen Okulu düşüncelerinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Devrimci ve milliyetçilerle ilişkisi bu okulda başladı⁵⁶⁰. Galiyev için halkının kurtuluşuna giden yol Rus devrimcilerle yapılacak iş birliğinden geçiyordu. Bu doğrultuda 1917 yılı itibariyle siyasete atıldı. Katıldığı kongrelerde, İdil-Ural Bölgesinde kurulmasını istediği ve Turan Devletinin başlangıcı olarak kabul ettiği projesini defalarca sundu ve savundu. 1918 yılından itibaren Stalin'in isteğiyle Milliyetler Halk Teşkilatı'na girdi. Molla Nur Vahidov ile beraber Sosyalist Türk Müslüman Teşkilatı'nın temelini attı. Müslüman Bürosu adındaki bu teşkilat ile Sosyalizmin Rusya'ya bağlı İslam ülkelerinde ve şehirlerinde yayılmasını amaçladı⁵⁶¹. Stalin'in diğer ulusları Ruslaştırma politikasından dolayı Galiyev ile arası açıldı. Galiyev'in özellikle Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra İdil-Ural Devleti projesi suya düştü ve Basmacılar katılarak radikalleşti. 1923 yılında partiden ihraç edildi. 1924 yılında tutuklanıp salıverildi. 1928 yılında tekrar tutuklandı ve kesin tarihi

⁵⁵⁷ Erdal Şahin, "Türk Dünyasında Yazı Birliği: Latin Alfabesi Temelinde Yeni Türk Alfabeleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt: 1, N: 53, 2013, ss. 450-455.

⁵⁵⁸ Elçin Ali Oğlu İbrahimov, "Türk Dünyasında Ortak Konuşma Dili Oluşturulmasında Alfabe ve İmla Sorunları", *Gazi Türkiyat*, Cilt: 1, N: 18, 2016, s. 218.

⁵⁵⁹ Erdal Şahin, a.g.e., s. 456.

⁵⁶⁰ Oğuz Şaban Duman, Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiyev, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 54.

⁵⁶¹ Oğuz Şaban Duman, a.g.e., ss. 55-56.

belli olmayan bir zamanda öldürüldü⁵⁶². Galiyev'e göre bütün ulusal kurtuluş hareketleri sosyalisttir. Galiyev, proleter halkı doğu ve batı olarak ayırmakta ve aralarında çok büyük farklar olduğunu savunmaktadır. Ona göre sınıf farkları batı ve doğu devletlerinin kendi halklarının arasından ziyade devletler düzeyinde vardır. Aynı zamanda Rusya'daki Müslüman azınlık yine Rusya tarafından sömürülmektedir. Bu yüzden Müslüman ülkelerdeki milliyetçi hareketleri, sömürgeci batıya karşı gerçekleşen sosyalist hareketler olarak görmektedir⁵⁶³. Galiyev, Turan devletine proleterya köylü sınıfı ve küçük burjuvalardan oluşan Müslüman bir topluluk olarak düşlemekteydi. Sınırlarını ise 1923 yılında yazdığı bir makalede Tataristan, Başkurdistan, Kırgızistan ittifakı ve Türkistan Cumhuriyetleri Federasyonu olarak belirlemekteydi⁵⁶⁴. Galiyev dünyanın emperyalizmden kurtuluşunu Turana bağlıyordu. Sovyet ihtilali doğuya Müslüman Türk devleti aracılığıyla yayılacak ve böylece dünya emperyalizmden kurtulacaktı⁵⁶⁵. Bu aynı zamanda dünya çapında tasarlanmış ilk anti-emperyalist mücadele stratejisinin de bir parçasıydı⁵⁶⁶. Galiyev'in üç büyük ideali vardı. Öncelikle Türk-İslam birliğini amaçlıyordu. Daha sonra bütün üçüncü dünya ülkelerinin ve mazlum halkların birliğini, nihai olarak ise emperyalizmden ve onun sömürsünden tamamen kurtulmuş bir insanlık düşlüyordu. Bu ideallerini Federatif Sosyalist Turan Halk Cumhuriyeti, Komünist Sömürgeler Enternasyonal ve Dünya Devrimi kavramları ile tanımlayıp somutlaştırıyordu⁵⁶⁷. Sultan Galiyev için Türk birliği nihai bir amaç değildi; dünya devrimine giden yolda bir araçtı. Ancak dünya devrimi için de gerekliydi. Bu özelliği ile baktığımızda Sultan Galiyev'in düşüncelerinin merkezine Türk birliğini koyduğunu söylememiz pek doğru olmayabilir. Fakat Türk birliğine yönelik düşünce ve faaliyetlerinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Buna rağmen sosyalist bir Türk birliği düşüncesi bütün Türk devletlerinin kapitalist sisteme adapte olduğu günümüzde mümkün değildir.

Basmacılar Hareketi

Basmacı aynı zamanda eşkıya anlamına gelmektedir ve Türkler tarafından verilen silahlı özgürlük mücadelesini ve mücahitlerini aşağılamak amacıyla Ruslar tarafından

⁵⁶² Alexandre Bennigsen ve Chantal Quelquejay, Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları (Çev. Nezih Uzel), Hür Yayın, İstanbul 1981, s. 141.

⁵⁶³ Oğuz Şaban Duman, a.g.e., s. 67.

⁵⁶⁴ Oğuz Şaban Duman, a.g.e., ss. 70-71.

⁵⁶⁵ Oğuz Şaban Duman, a.g.e., ss. 69-70.

⁵⁶⁶ Hasan Basri Gürses, Sosyalist Turan ve Doğu Birliği, Doğu Kitabevi, İstanbul 1998, s. 13.

⁵⁶⁷ Hasan Basri Gürses, a.g.e., s. 27.

koyulan bir isimdir. Cengiz Aytmatov Basmacı yerine Kurtarıcı kelimesini kullanmaktadır. Basmacılar ise kendini Korbaşı olarak ifade etmektedir. Yine de literatürde genel kabul gören Basmacı adıyla kullanmak anlam karmaşasını önlemek açısından daha doğru olacaktır⁵⁶⁸. Basmacılar Hareketi Türkistanlılar tarafından milli devletlerini kurabilmek amacıyla Ruslara karşı verilen bağımsızlık savaşıdır⁵⁶⁹. Türkistan'da tam istiklal parolasıyla yola çıkan Türk unsurlarının 1917 ve 1934 yılları arasında Ruslara karşı verdikleri mücadeledir. Basmacılar Hareketi, Enver Paşa'nın mücadeleye katıldığı yıllarda ivme kazanmış ve Ruslar karşısında Duşanbe'nin kurtarılması başta olmak üzere önemli kazanımlar elde etmiştir. Enver Paşa'nın 4 Ağustos 1922 tarihinde öldürülmesinin ardından zayıflayan hareket, 1934 yılına kadar varlığını sürdürebilmiştir. Basmacılar Hareketi Türkistan bağımsızlığını hedeflemesine rağmen, iki açıdan Orta Asya'yı kapsamı muhtemel bir birlik hareketinin ana hatlarıyla çelişmektedir. Birincisi Basmacılar Hareketi, Türklükten ziyade İslami temellidir. Turan kelimesi bölge ismi olarak kullanılır ve Müslümanların bağımsızlığı ana motivasyon kaynağıdır. İkinci olarak Basmacılar Hareketi, silahlı bir mücadeledir. Bu özellikleriyle Basmacılar Hareketi, Sovyetlerin dağılmasının ardından söz konusu bölgedeki bütün devletlerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla beraber günümüz için bir anlam ifade etmemektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başları Türk dünyasını birleştirmeye yönelik başlıca üç hareket olmuştur. Bunlardan sadece İsmail Gaspıralı ve onun Ceditçilik Hareketi günümüzde de yol gösterici niteliktedir. Bütünleşmeye doğrudan giden bir yol olmasa da bu yolda itici bir güç olma özelliği taşıyabilir. Kültürel bütünleşmeyi sağlamaya yönelik kurulan kurumlar başka alanlara da yayılabilir. Yine Türk birliği görüşünü benimseyerek yetiyecek siyasi elitlerin Türk dünyasındaki entegrasyon hareketini destekleme iradesine sahip olma ihtimali yüksektir. Aynı zamanda kültürel yönde bütünleşmeye yönelik atılacak adımlar, Türk devletlerini birbirlerine yakınlaştıracaktır.

5.3.10. Üye Olmayan Devletlerin Entegrasyona Vereceği Tepkiler

Üye olmayan devletlerin entegrasyona vereceği tepkileri bölgesel ve küresel güçler olarak ikiye ayırabiliriz. Öncelikle coğrafi açıdan bölgeye uzak olan ABD'den başlamak gerekirse; bölgede gerçekleşecek bir entegrasyonu Rusya'yı dışarıda bırakacağı müddetçe

⁵⁶⁸ Baymira Hazit, Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, ss. 15-16.

⁵⁶⁹ Baymira Hazit, a.g.e., s. 18.

desteklemesi beklenebilir. Ancak Trump döneminde ABD'nin Rusya ile ilişkilerini yakınlaştırdığı görülmektedir⁵⁷⁰. Son yıllarda yaşanan eksen kaymasını da bu duruma ekleyince ABD'nin politika merkezini Asya Pasifik bölgesine kaydırarak küresel hegemonya mücadelesinde rakip olarak Çin'i görmesi, Rusya'nın dahil olacağı bir entegrasyon hareketine karşı çıkmayacağı şeklinde yorumlanabilir. Eksen kayması ve Çin ile yaşanan ticari gerilime rağmen ABD'nin bölgeye yönelik geliştirdiği C5+1 projesinden de anlaşılacağı üzere Vaşington kendisini merkez alan entegrasyon hareketlerinden taraftır⁵⁷¹. Ancak bu projeyi ve ABD'nin bölgeye yönelik diğer faaliyetlerini, bir bütünleşmeden ziyade iş birliğinin yoğunlaştırılması, bölge ülkelerinin dünya ekonomisine eklemlenmesinin ABD'nin kontrolünde olması olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır⁵⁷².

Çin için Orta Asya güvenlik, güvenli enerji ve küresel politikalarından BKBY projesinin en önemli güzergahıdır. Bu sebeple Orta Asya'da bir entegrasyon hareketini Rusya tekeline veya ABD güdümüne bırakmak yerine kendi geliştirdiği projelerle olmasını istemektedir. ŞİÖ üzerinden Rusya ile iş birliği yaparak bölgede ABD varlığını önlemeyi amaçlarken bölge devletleri ile ikili ilişkilerini geliştirmekte ve ekonomik üstünlüğünü kullanarak Orta Asya ülkelerinin kendisine olan ticari bağımlılığını artırmaktadır⁵⁷³. Pekin tarafından uygulamaya konulan BKBY projesi Tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması niteliğindedir. İpek Yolu'nun etkin kullanılması tarih boyunca bölge üzerindeki Türk devletlerinin ekonomik ve siyasal anlamda güçlü olmasını sağlamıştır. Büyük coğrafi keşifler ve Rusların işgali ile önemini yitiren İpek Yolu Çin'de Mao rejiminin başlamasının ardından tamamen unutulmuştur⁵⁷⁴. BKBY projesi tamamladığı zaman Orta Asya devletlerinin en büyük sorunlarından olan enerji nakil hatları, karayolu ve demiryolu ulaşım altyapıları tamamlanmış olacak ve ülkeler arasındaki ticari engeller kalkarak ekonomik refah artışı sağlanacak. Modern İpek Yolu kapsamında gerçekleştirilecek projelerle ülkeler arasındaki iş birliği hızla geliştirilerek Türk dünyası arasındaki

⁵⁷⁰ Erkan Avcı, Donald Trump Dönemi ABD'nin Orta Asya Politikaları, BİLGESAM Analiz, N: 1385, 2018, ss. 6-7.

⁵⁷¹ ANKASAM, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, <https://ankasam.org/rusya-abd-gerginligi-ve-orta-asyaya-yansimasi/> (Erişim Tarihi: 29.05.2019).

⁵⁷² Ediliia Abdykadyrova, "The Impact of the Big Powers to the Integration Processes in Central Asia", International Conference on Eurasian Economies, Kaposvar-Macaristan, (29-31 Ağustos 2016), 2016, s. 210.

⁵⁷³ TASAM, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/25702/cin_-_orta_asya_ticari_iliskileri_ve_entegrasyon_cabalari (Erişim Tarihi: 30.05.2019).

⁵⁷⁴ Halil Seyidoğlu ve Suna Gönültaş, "Modern İpek Yolu Projesi ve Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler", *T.C Türk İşbirliği ve Koordinasyonu Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdları*, Cilt: 45, N: 1, 2014, s. 205.

ekonomik, sosyal ve kültürel altyapı tamamlanmış olacaktır⁵⁷⁵. Bölgenin ekonomik potansiyelini, Çin'in ekonomik kapasitesini ve küresel gücünü de hesaba kattığımız zaman Orta Asya entegrasyonu için özellikle ekonomik açıdan alternatifsiz bir ülke olduğu gerçeği ile karşılaşmaktayız.

Rusya, Orta Asya'da entegrasyondan ziyade bölgedeki siyasi ve askeri nüfuzunun devam etmesini arzulamaktadır⁵⁷⁶. Aynı zamanda taraf olmadığı bütünleşme hareketlerinden rahatsızlık duyarak bu tarz entegrasyon hareketlerine bölge devletleri arasında gerçekleştirilecekse kendisini de dahil etmekte, dışarıdan bir güç tarafından destekleniyorsa engellemektedir. ABD'nin bölgeye tamamen yerleşmesini engellemeye ve ekonomik gücünün Çin'in bölgede artan nüfuzuna karşı yetersiz olması sebebiyle entegrasyon hareketlerinde Pekin ile ortak hareket etmeyi tercih etmektedir⁵⁷⁷. Ayrıca Orta Asya'yı Avrasya politikasının bir parçası olarak görmektedir. Yakın Çevre politikası kapsamına aldığı bölgede yaşanan gelişmelere doğrudan müdahil olmakta ve hayati çıkar alanı olan tanımlamaktadır. Bu sebeple kendisinin dahil olmadığı ve dış güçler tarafından desteklenen bir entegrasyon hareketine izin vermesi beklenemez⁵⁷⁸. AB Orta Asya'yı Rus enerji tekeline alternatif olarak görmekte, bölge istikrarını enerji güvenliği için önemsemektedir. Entegrasyon hareketlerine bakış açısı bu bağlamda olumludur. İran Orta Asya'da Rusya ile ortak hareket ederek nüfuz oluşturma çabasına girişmektedir. ABD'de tarafından çevrelenmiş olması sebebiyle Orta Asya'ya stratejik önem vermekte soy bağlarının etkisiyle Tacikistan, enerji ve Orta Asya'ya tek çıkış yolu olmasından dolayı ise Türkmenistan ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermektedir⁵⁷⁹. Bölgeye yönelik politikalarında ABD karşıtlığını temel almakta ve Rusya ve Çin ile Orta Asya politikalarını örtüştürerek stratejik ortaklık kurmaya çalışmaktadır⁵⁸⁰. Türkiye ise 1990'ların başından itibaren bölge bütünleşmesini soy bağlarından dolayı destekleyerek Orta Asya bütünleşmesini dini ve etnik öğelerin etkisiyle ele almaktadır. Dünyada milliyetçi akımlar güçlendikçe Türkiye'nin Orta Asya bütünleşmesinde en önemli ve etkin aktörlerden birisi olması beklenebilir. Güçlü bir Orta Asya Türkiye için güçlü müttefik anlamına

⁵⁷⁵ Halil Seyidoğlu ve Suna Gönültaş, 2014, a.g.e., ss. 206-207.

⁵⁷⁶ Ediliia Abdykadyrova, a.g.e., s. 209.

⁵⁷⁷ ANKASAM, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, <https://ankasam.org/rusya-abd-gerginligi-ve-orta-asyaya-yansimasi/> (Erişim Tarihi: 30.05.2019).

⁵⁷⁸ Ediliia Abdykadyrova, a.g.e., s.209.

⁵⁷⁹ TASAM, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/28847/iranin_orta_asya_stratejisi (Erişim Tarihi: 30.05.2019).

⁵⁸⁰ Kaan Dilek, İran'ın Orta Asya Politikaları Raporu, SFN Yayıncılık, Ankara 2011, ss. 76-77.

gelmektedir. Nitekim dönem dönem Türk Cumhuriyetleri'nin liderleri karşılıklı ziyaretlerinde kan bağına vurgu yapan söylemlerle Türkiye'ye olan dostluklarını deklare etmektedir. Son bir ekleme yapmak gerekirse hem Türkiye hem de Batı ile bölgenin entegrasyonu için Gürcistan hayati öneme sahiptir. Bölgenin denizlere sınır olmaması karasal bağlantıların Gürcistan dışında sadece birçok açıdan Rusya'ya bağlı Ermenistan ve yine Rusya'nın stratejik ortağı konumundaki İran üzerinden sağlanabiliyor olması hem enerji sevkiyatı hem de ticaret yolları açısından Gürcistan Orta Asya'nın Türkiye ve Batı ile bağlantısında oldukça önemli bir jeostratejik konumdur. Orta Asya bölgesine yönelik küresel aktörlerin çıkar ve politikaları gözetildiğinde bölgede bu aktörlerin etkisi dikkate alınmadan Orta Asya devletlerinin kendi başlarına girişeceği bir entegrasyon hareketinin başarılı olması beklenemez⁵⁸¹. Geçmişte SSCB'nin dağılmasının ardından oluşan güç boşluğunda dahi Orta Asya devletlerinin kendi inisiyatifleriyle giriştikleri entegrasyon çabalarında ilerleme kaydedememeleri bu tezi kanıtlar niteliktedir⁵⁸².

5.4. Orta Asya'da Entegrasyonu Güçleştiren Başlıca Sorunlar

Orta Asya bölgesi dünyanın her bölgesinde görüldüğü üzere kendi içlerindeki devletler arasında bazı itilaflara sahne olmaktadır. Orta Asya'da görünen başlıca sorunların temel kaynağı SSCB mirası düzendir. Bölge ülkelerinin doğal olmayan sınırlarının varlığı ve geçirgenliği, uzun yıllar yatırım alamadıklarından dolayı gelişmemiş ve benzer nitelikteki sanayileri, tek düze tarım ekonomileri, ulaşım ağlarının yetersizliği, su kaynaklarının SSCB'den kalma sıfır maliyet zihniyetiyle dağıtılmış olmasından dolayı yaşanan krizler, ortak güvenlik tehditlerine devletlerin farklı yaklaşımları ve Hazar'ın statüsü Orta Asya devletlerini siyasi arenada karşı karşıya getiren en temel sorunlardandır.

5.4.1. Kayıt Dışı Ekonomi

Afganistan gibi istikrarsız ve uluslararası terörizmin merkezi niteliğindeki ülkeye komşu olan Orta Asya devletleri sınır güvenliklerini artırarak kaçak girişleri önlemeye çalışmaktadır. Ancak bu durum zaten az olan ticareti daha da azaltmakta ve kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyi destekleyen bir diğer durum ise yasadışı göçlerdir. Başta Afganistan olmak üzere, Özbekistan ve Kırgızistan'da kuzeye göç eden mülteciler kaçakçılık faaliyetleriyle beraber kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır⁵⁸³. GSYİH

⁵⁸¹ Ediliia Abdykadyrova, a.g.e., s. 210.

⁵⁸² Mehmet Seyfettin Erol ve Mehmet Şahin, 2013, a.g.e., s. 132.

⁵⁸³ Mehmet Seyfettin Erol ve Mehmet Şahin, 2013, a.g.e., ss. 130-131.

verilerine büyük zarar veren kayıt dışı ekonominin önlenmesi uyuşturucu, terörle mücadelenin yanında devlet bütçelerine de ciddi vergi geliri sağlayacaktır.

5.4.2. Benzer Ekonomik Yapılar

Orta Asya devletlerinin ekonomik yapıları birbirini tamamlayıcı değil birbirleriyle rekabet edici niteliktedir. Üretilen tarım ürünlerinde tekdüzelik söz konusuyken yine enerji ve doğal kaynakların zenginliğine rağmen bölge ülkelerinde sanayi gelişmemiştir⁵⁸⁴. Bu durum benzer ancak gelişmemiş ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyon anlamına gelmektedir. Ticaret yaratıcı bir etki meydana gelmesi beklenemez. Ancak Orta Asya devletleri Kazakistan harici benzer gelişmişlik düzeyine sahip devletlerdir. Bu durum gelişen ya da gelişmiş ülkeler arasında kurulan entegrasyonların başarı ihtimalinin daha yüksek olduğu⁵⁸⁵ göz önünde bulundurulursa Orta Asya devletleri için avantaj olarak ele alınabilir.

5.4.3. Etnik Sorunlar

Orta Asya'daki etnik sorunlar, Fergana Vadisi'ndeki Sovyet mirası Böl-Yönet politikaları tarafından, önce farklı etnik kökenler yaratılması daha sonra ise bu etnik kökenlere bağlı kalınsız sınırların oluşturulmasından kaynaklanmaktadır. Fergana Vadisi'nin yüzde 15'i Kırgızistan'a, yüzde 25'i Tacikistan'a ve yüzde 60'ı Özbekistan'a aittir. Bu ülkelerin sınırları içerisinde farklı etnik kökenden gelen insanların yaşaması sorunun temelini oluşturmaktadır⁵⁸⁶. SSCB mirası suni sınırlarda yaşanan çatışmaları körükleyen ana sebep ise bütün çatışmaların ortak noktası olan sosyo-ekonomik durumun kötüleşmesidir⁵⁸⁷.

İlk önemli etnik sorun 1944 Stalin döneminde Fergana Vadisi'ne göç ettirilen Ahıska Türkleri ile Özbekler arasında 1989 senesinde yaşanmıştır⁵⁸⁸. Bölge, yine aynı yıl içinde Tacikler ile Özbekler arasında, 1990 yılında ise Kırgızlar ve Özbekler arasında yaşanan etnik sorunlara sahne olmuştur. En önemli olaylar ise Kırgızistan ve Özbekistan'ı savaşın eşiğine getiren iki ülkenin Özbekistan İslami Hareketine karşı tutumlarından

⁵⁸⁴ Mehmet Seyfettin Erol ve Mehmet Şahin, 2013, a.g.e., s. 131.

⁵⁸⁵ Ahmet İncekara ve Mesut Savrul, a.g.e., s. 90.

⁵⁸⁶ Hulusi Kılıç ve Elif Toprak (Ed), a.g.e., s. 205.

⁵⁸⁷ Yaşar Sarı ve Çınara Asanbayeva, "1990 ve 2010 Yıllarında Güney Kırgızistan'daki Etnik Çatışmalar: Nedenler, Benzerlik ve Farklılıklar", *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe), USAK Yayınları, Ankara 2012, s. 100.

⁵⁸⁸ Ahat Andican, a.g.e., s. 516.

kaynaklanmıştır. Kırgızistan'ı daha tutarlı politikalar izlemeye davet eden Özbekistan hükümetinin bazı Kırgız köylerini vurması iki devlet arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirerek savaşın eşiğine getirmiştir⁵⁸⁹.

Orta Asya'da etnik sorunlar olarak karşımıza çıkan toplumsal olayların neredeyse hepsi işsizlik, gelir adaletsizliği gibi sosyo-ekonomik sıkıntıların sonucunda gerçekleşmiştir. 1989 Ahıska Türkleri ve Özbekler, 1990 ise Özbekler ve Kırgızlar arasında yaşanan çatışmaların temelinde ekonomik sorunlar yer almaktadır⁵⁹⁰. 2006 yılında Türk ENKA şirketinin Kazakistan'daki Tengiz şantiyesinde Türk ve Kazak işçiler arasında yaşanan olayların altında yatan neden Kazak işçilerin daha az ücret almasıdır⁵⁹¹. Bu yüzden söz konusu sorunları etnik bir problem olarak tanımlamak doğru bir ifade olmayabilir. Başka bir ifadeyle Orta Asya'da genelde Kırgız ve Özbekler arasında yaşanan çatışmalar Türkiye'nin PKK sorunu gibi sürekli çatışma halinde cereyan etmemekte, farklı gruplar arasında siyasi talep ve mücadelelerden ziyade ekonomik sıkıntıların zirve yaptığı dönem veya olaylarda kısa süreli cereyan etmektedir. Ancak bu durum etnik çatışmaların küçümsenmesi anlamına gelmemelidir. 2010 yılında kumarhanede iki genç arasında başlayan kavgadan ateşlenen olaylarda İnsan Hakları İzleme Örgütü Raporu'na göre 426 insan hayatını kaybetmiştir. Sorunlar sadece ekonomik sebeplerle değil Özbeklerin otonom statü kazanma talepleri, anadilde eğitim istekleri, siyasal iktidarın yetersizliği ve kitle psikolojisi gibi nedenlerde etkili olmaktadır⁵⁹². Ancak Orta Asya'daki çatışmaların en temel nedeni ekonomik koşullardır⁵⁹³.

Kısacası sorunlar ülkelerin doğal uzantılarını görmezden gelerek çizilen sınır coğrafyalarında gerçekleşirken, çatışmaları körükleyen, gün yüzüne çıkaran ekonomik nedenlerdir. Yani entegrasyonun ileri safhasında sağlanacak refah artışı ve sınırların kaldırılması sorunlarında kendiliğinden sona ermesine yol açacaktır. Etnik sorunlar entegrasyon sonucunda ortaya çıkacak serbest dolaşım hakkıyla beraber tamamen ortadan kalkabilecek niteliktedir⁵⁹⁴.

⁵⁸⁹ Hulusi Kılıç ve Elif Toprak (Ed), a.g.e., s. 205.

⁵⁹⁰ Pınar Akçalı, a.g.e., ss. 85-86.

⁵⁹¹ Pınar Akçalı, a.g.e., ss. 86-87.

⁵⁹² Yaşar Sarı ve Çınara Asanbayeva, a.g.e., ss. 129-135.

⁵⁹³ Pınar Akçalı, a.g.e., s. 85.

⁵⁹⁴ Mehmet Seyfettin Erol ve Mehmet Şahin, 2013, a.g.e., s. 131.

5.4.4. Hazar'ın Statüsü

SSCB döneminde İran ile Sovyetler arasında göl statüsünde paylaşılan Hazar sorunu SSCB'nin dağılmasının ardından bölgeye komşu olan yeni devletlerin doğmasıyla ortaya çıkmıştır⁵⁹⁵. SSCB'nin dağılmasının ardından yapılan yeni keşiflerin etkisiyle beraber Hazar'ın dünyanın en önemli hidrokarbon rezervlerine sahip bölgelerinden birisi olduğu anlaşılmıştır⁵⁹⁶. Dünyanın en önemli fosil yakıt rezervlerinden bazılarının bulunduğu Hazar'ın bir göl, deniz veya özel statüsü olan su havzası olarak kabul edilip edilmemesi sorunun kaynağını oluşturmaktadır. Hazar'ın kıyıdaş ülkelerinden olan Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan, İran ve Rusya'nın her biri Hazar'ın statüsünü kendi çıkarları çerçevesinde yorumlayarak kaynaklarından maksimum pay almayı hedeflemektedir. Bölge dışından Türkiye, ABD, Çin ve AB gibi aktörlerinde kendi çıkarları doğrultusunda müdahil olduğu Hazar sorunu bu özelliğiyle küresel güç mücadelesine sahne olmaktadır⁵⁹⁷.

Sorunun taraflarından Azerbaycan'a göre Hazar beş ulusal sektöre bölünerek her devlet kendi sektöründe egemenlik hakkını kullanmalıdır. Kazakistan'a göre Hazar bir iç denizdir ve Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde uygulanabilir. İran'a göre Hazar kaynakları eşit ve adil bir şekilde bölünerek kullanılmalıdır. İran Hazar'ın göl olduğunu kabul etmekle beraber üçüncü devletlerin faydalanmasına ve kaynakların tek taraflı kullanımına karşı çıkmaktadır. Türkmenistan ile Hazar' karşı tutarsız politikalara sahiptir. Son olarak Rusya en güçlü kıyıdaş devlet olarak Hazar'ı deniz olarak belirlenmesine karşı çıkmakta ve daha çok sınır gölü statüsüne sokmaktadır. Hazar'ı deniz statüsüne sokmamasındaki ana neden Don-Volga ve Volga-Baltık nehirleri üzerindeki mutlaka egemenliğinin devamını sağlamaktır⁵⁹⁸.

Dünyanın en büyük üçüncü petrol rezervlerine sahip⁵⁹⁹ bölgesi olan ve büyük doğalgaz rezervlerinin yanında önemli balıkçılık faaliyetlerinin de gerçekleştirildiği Hazar

⁵⁹⁵ Nesrin Sariahmetoğlu, "Hazar'ın Stratejik Önemi ve Bölgesel Güvenlik Tehditleri", *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış*, (Ed. Okan Yeşilot), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, ss. 31-33.

⁵⁹⁶ Çağrı Kürşat Yüce, a.g.e., s.217.

⁵⁹⁷ Hulusi Kılıç ve Elif Toprak (Ed), a.g.e., s. 206.

⁵⁹⁸ Hulusi Kılıç ve Elif Toprak (Ed), a.g.e., ss. 207-208.

⁵⁹⁹ Nesrin Sariahmetoğlu, a.g.e., s. 20. t

sorunu güncelliğini korumaktadır. 21. Yüzyılda enerji alanındaki en büyük küresel mücadelelerden birisine sahne olmaya devam etmektedir⁶⁰⁰.

5.4.5. Ulaştırma Ağlarındaki Sorunlar

Bölgede ulaşımın hem Sovyet mirası olarak sınırları önemsemeyen inşa edilmiş olması hem de yetersizliği ayrı ayrı sorun teşkil etmektedir⁶⁰¹. Yetersiz ulaşım ağları ticareti azaltırken aynı zaman da maliyeti artırmakta ve havayollarının yüksek ulaşım maliyeti nedeniyle toplumlar arasındaki etkileşimi azaltmaktadır. Sınır sorunları ise özellikle Fergana Vadisi üzerinde yer alan ülkelerin sınırları gözetilmeksizin SSCB döneminde yapılmış demiryollarından kaynaklanmaktadır. Fergana Vadisi'ndeki kara ulaşımı sert kış şartlarında kesilmekte ve bölge demiryolu ulaşımına muhtaç kalmaktadır. Bu durum ulaşım problemlerinin gerilime açık bir durumda olmasına rağmen bölgedeki ulaşım ve ticaretin devam edebilmesi için iş birliğinin ne kadar gerekli olduğunu da ortaya koymaktadır⁶⁰². Ulaştırma ağlarındaki sorunların çözümü yüksek yatırımlar gerektirmektedir. Çin'in BKBY projesinin orta koridorunda yer alan Orta Asya devletlerinin mevcut ulaşım sorunları bu proje kapsamında Pekin tarafından finanse edilerek çözülebilir. Ancak en büyük sıkıntılardan birisi olarak yüksek maliyetin beraberinde getireceği yüksek finansman ihtiyacı karşılanırken Orta Asya devletlerinin Çin'e bağımlı hale gelmemesine özen gösterilmelidir.

5.4.6. Su Sorunu

Dünyanın hemen hemen bütün bölgelerinde yaşanan su kaynaklarının niteliksel ve niceliksel eksikliği Orta Asya bölgesinde de görülmektedir⁶⁰³. Yüksek miktarda su gerektiren tarımsal faaliyetlerde bulunan başta Özbekistan olmak üzere Kazakistan ve Türkmenistan'ın Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin kaynaklarına sahip Kırgızistan ve Tacikistan ile suyun paylaşımı konusunda yaşadığı problemler ve Aral Gölü'nün kuruması Orta Asya'daki su sorunun temelini oluşturmaktadır. SSCB döneminde merkezi yönetimin verdiği kararlarla düzenlenen Ceyhun ve Seyhun nehirlerinin üzerindeki(yukarı havza)

⁶⁰⁰ Çağrı Kürşat Yüce, a.g.e., s.219.

⁶⁰¹ Mehmet Seyfettin Erol ve Mehmet Şahin, 2013, a.g.e., s. 130.

⁶⁰² Dursun Yıldız, Orta Asya'daki Saatli Bomba Su Sorunu, Truva Yayınları, İstanbul 2012, s. 138.

⁶⁰³ Kamil Uslu vd., "Aral Gölü Havzasındaki Su Kaynaklarının Orta Asya Ülkelerinin Sürdürülebilir Büyümlerine Etkisi", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 30, N: 1, 2011, s. 143.

barajların enerji ve aşağı havzadaki sulama sistemlerinin nasıl kullanılacağı konusu devletlerin bağımsızlıklarının ardından bunalım alanına dönüşmüştür⁶⁰⁴.

Orta Asya için en önemli akarsular, her ikisi de Aral gölüne akan Ceyhun ve Seyhun nehirleridir. Bölgenin en büyük nehri olan Ceyhun, Tacikistan'ta doğarak Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan topraklarından geçer ve son olarak yine Özbekistan topraklarından Aral Gölüne ulaşır. 2540 kilometre uzunluğu ve sınır aşan suları ise bölge devletleri arasında hak iddialarına bağlı olarak sorunlara sebep olmaktadır. Benzer sorunlar Kırgızistan'dan doğarak sırasıyla Tacikistan, Özbekistan sınırlarını geçip Kırgızistan topraklarından Aral Gölü'ne dökülen Seyhun nehri içinde geçerlidir. Seyhun nehri, Kırgızistan'ın enerji kaynaklarının yetersizliğine bağlı olarak Seyhun'un hidro enerji potansiyelinden yararlanma politikaları ve Özbekistan'ın aşırı sulama gerektiren tarımsal faaliyetleri uyarınca suya olan aşırı bağımlılıkları sebebiyle en önemli problem alanını teşkil etmektedir⁶⁰⁵.

Tacikistan ve Kırgızistan iki büyük nehrin kaynaklarının 4'te 3'üne sahipken sulamadan aldıkları pay oldukça düşüktür. Buna karşı Özbekistan sulama ihtiyacının büyük kısmını bu akarsulardan karşılamaktadır. Petrol ve doğalgaz kaynakları açısından zengin olmayan ve yukarı havzada yer alan Tacikistan ve Kırgızistan söz konusu nehirler üzerine yapacağı barajlar vasıtasıyla enerji ihtiyacını karşılamayı amaçlamakta ve bu konuda tarımsal sulama için büyük oranda bu nehirleri kullanmak zorunda olan Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan ile karşı karşıya gelmektedir⁶⁰⁶. Ceyhun ve Seyhun üzerine gerçekleşen baraj projeleri Özbekistan ve Kırgızistan'ı askeri güç unsurları devreye sokacak bir noktaya getirmiştir.

Orta Asya'daki su kaynaklarının kullanımı iki ana nehir ve Aral Gölü üzerinde şekillenmekteyken mevcut hidroelektrik potansiyelinin sadece yüzde 5'ini kullanabilen Taciksitan'ın Rogun barajı ve Kırgızistan'ın Kambarata barajı projeleri her iki ülkeyi de Özbekistan ile karşı karşıya getirmektedir. Sovyetler Birliği döneminde bu iki proje SSCB'yi dünyanın en önemli hidro enerji üreticilerinden yapma maksadıyla başlatılmış ancak SSCB'nin dağılmasının ardından tamamlanamamıştır⁶⁰⁷. İki ülkenin de mevcut

⁶⁰⁴ Dursun Yıldız, a.g.e.,s. 19.

⁶⁰⁵ Kamil Uslu vd., a.g.e., s. 148.

⁶⁰⁶ Dursun Yıldız, a.g.e., s. 21.

⁶⁰⁷ Aygöl Agayeva, "Orta Asya'da Su Sorunu: Havzalar ve Barajlar", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, N: 3, 2017, s. 56.

ekonomi ve finans durumları ile beraber teknolojik altyapıları göz önüne alındığında projenin tamamlanması için dış ülkelerin desteğine ihtiyaç duyduğu açıktır. Rogun baraj projesine karşı çıkan Özbekistan'ın gelecek dış yardımlara karşı alacağı tavır sorunun başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Özbekistan ile yukarı havza ülkelerini karşı karşıya getiren su sorunu Orta Asya için en önemli güvenlik tehditlerinden birisini oluşturmaktadır. Özbekistan'ın eski başkanı İslam Kerimov Rogun barajı projesi başta olmak üzere Tacikistan ve Kırgızistan'ın suyu koz olarak kullanmaya devam etmelerinin savaşa sebebiyet verebileceğini ifade ederek sorunun Orta Asya güvenliğini tehdit eder boyutta olduğunu ortaya koymuştur⁶⁰⁸. Kırgızistan'ın 2010 yılında Kambarata barajı yapımına başlaması Özbekistan'ın Kırgızistan'a verdiği gazı keserek sınıra silah yığmasına varan sürecin başlamasına sebep olmuştur⁶⁰⁹. Günümüzde Kırgızistan'ın yatırımcı bulmadığı takdirde barajı tamamlaması mümkün gözükmemektedir. Son dönemde Özbekistan'da yaşanan iktidar değişimi HES projelerine olumlu yansımıştır. Tacikistan'ın İtalya bir firma⁶¹⁰ ile baraj yapımı konusunda anlaşmasına ses çıkarmaması ve Özbekistan'ın Kambarata baraj yapımına ortak olmak isteği sorunun en azından şimdilik kendiliğinden çözüldüğü anlamına gelebilir⁶¹¹.

Sovyet döneminde hammadde ihtiyacını karşılamak için artırılan ve çok fazla suya ihtiyaç duyan pamuk üretimi aşırı su kullanımıyla beraber Aral Gölü'nün büyük oranda kurumasına sebep olmuştur. Aral Gölü'nün kuruması ciddi ekolojik problemlerin yanında sağlık açısından da çok büyük sorunlara yol açmıştır⁶¹². Gölün zemininde tutulan kimyasalların suların çekilmesiyle beraber rüzgarlara karışması, Aral Gölü çevresindeki yerleşim alanlarında yaşayan halkın çeşitli sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmasına ve bebek ölümlerinde ciddi oranlarda artışlara sebep olmaktadır⁶¹³. 1960'lardan başlayarak 2013 yılına kadar geçen süre zarfında Aral Gölü'nün yüzde 90'ı kurudu⁶¹⁴. Özbekistan'daki büyük kısmı çölleşen Aral Gölü için günümüzde Kazakistan tarafından geliştirilen bazı projelerle birlikte gölün kurtarılma faaliyetleri hız kazanmış olsa da halen

⁶⁰⁸ Emre Şamlı, "Sovyet Sonrası Dönemde Orta Asya Su Yönetim Sorunları", *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, N: 2, 2018, s. 184.

⁶⁰⁹ Emre Şamlı, a.g.e., s. 186.

⁶¹⁰ Salini Impregilo, <https://www.salini-impregilo.com/en/projects/in-progress/rogun-dam.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

⁶¹¹ QHA, Kırım Haber Ajansı, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/ozbekistan-kirgizistan-in-baraj-projesine-ortak-olmak-istiyor/162212/> (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

⁶¹² Necati İyikan, 2013, a.g.e., s. 229.

⁶¹³ Kamil Uslu vd., a.g.e., s. 146.

⁶¹⁴ Necati İyikan, 2013, a.g.e., s. 229.

bölge halkının sağlığını tehdit edecek nitelik ve nicelikte kimyasallar çevreye yayılmaktadır⁶¹⁵. Aral Gölü'nün büyük oranda yok olması bölge ekonomisine ve sosyal yapısına ciddi zararlar vererek beraberinde siyasi sorunları getirmektedir⁶¹⁶.

Kısacası Orta Asya'daki su problemi tarım arazileri ve hidrokarbon rezervler bakımından fakir olan Tacikistan ve Kırgızistan devletlerinin Seyhun ve Ceyhun ırmaklarının hidro enerji potansiyelinden yararlanmak için baraj kurma projeleri ile Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'ın söz konusu nehirleri tarımsal faaliyetleri için kullanma arzusundan kaynaklanmaktadır⁶¹⁷. Hali hazırda aşağı havzada kalan ülkelerdeki suyun yüzde 90'ı pamuk üretiminde kullanılmaktadır. Ayrıca su kullanımı aşırı verimsiz ve bilinçsiz bir şekilde Sovyet döneminden kalan sıfır maliyet zihniyetinin etkisindedir⁶¹⁸. Orta Asya'da Sovyet döneminden kalan verimsiz su kanallarının yenilenmesi, sulama verimliliğinin artırılması ve daha az suya ihtiyaç duyan ürünlerin yetiştirilmesi giderek tırmanan su sorununun çözülmesi için oldukça önemlidir.

Son olarak Orta Asya nüfusunun önemli bölümünün yaşadığı Fergana Vadisi'nde yer altı su kaynaklarının giderek yükselmesi tuzluluğu artırmakta, gübre ve zirai ilaç kullanımı su kalitesinin düşmesine sebep olmaktadır. Bölgede geçmiş dönemlerde Tacikler ve Kırgızlar arasında su kullanımıyla ilgili çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Sadece etnik gruplar arasında değil aynı etnisiteye sahip bireyler arasında da su kullanımı ve paylaşımı konusunda sorunlar yaşanmaktadır⁶¹⁹. Bu sebeple devletler arasında çözülsün bile bireyler arasında devam eden su sorunu bölge için bir güvenlik tehdidi oluşturmaktadır.

5.4.7. Sınır Sorunları

Sovyetlerden miras olarak kalan yapay sınırlar asırlardır aynı etnik gruba ait insanların yaşadığı şehirleri anavatanından ayrı ülkelerde bırakmış ve bu durum da beraberinde sınır sorunlarını getirmiştir. Sınır sorunlarının en fazla olduğu Orta Asya toprağı ise Fergana Vadisi'dir. 1920'lerde çizilen sınırlar bu sorunun ana nedenini oluşturmaktadır. Örneğin, Soh ve Şahımerdan şehirleri ile Tacikistan'a ait olan Voruh şehri Kırgızistan topraklarıyla çevrelenmiştir. Kırgızistan'a ait Barak bölgesi ise Özbekistan topraklarıyla çevrelenmiştir. Yine sınırlar nüfus yoğunluğu gözetilmeden belirlendiği için

⁶¹⁵ Aygöl Agayeva, a.g.e., s. 37.

⁶¹⁶ Necati İyikan, 2013, a.g.e., s. 224.

⁶¹⁷ Aygöl Agayeva, a.g.e., s. 60.

⁶¹⁸ Kamil Uslu vd., a.g.e., ss. 148-149.

⁶¹⁹ Dursun Yıldız, a.g.e., ss. 134-138.

birçok Kırgızistan şehrinde yoğun olarak Özbekler yaşamaktadır⁶²⁰. Sınır sorunlarının çözümü doğrudan ülkeler arasındaki mal ve işçi geçişlerinin serbestleşmesi ile çözülebilecek niteliktedir. Tabi buna ek olarak bölgeler arasındaki ekonomik anlamdaki gelişmişlik farklarının minimum düzeye indirilmesi de gerekmektedir. Avrupa’da özellikle Balkanlar’da görülen irredentist politikalar⁶²¹, sınır sorunları ve anklav toprakların varlığına rağmen Orta Asya devletlerinde görülmemektedir. Bu konuda Orta Asya’nın bir bütün olarak görülmesinin, ortak tarihi geçmiş ve kültürel değerlerin payı oldukça büyüktür. Çünkü milliyetçilikle desteklenen irredentizm homejen bir devlet yaratarak azınlıkları asimile etmeyi amaçlamaktadır. Bu özelliği Orta Asya halklarının benzer yapıda olmasından dolayı irredentist politikaların önüne geçmektedir. Aynı zamanda irredentist politikalar İtalya ve Yunanistan’ın kuruluşunda görüldüğü üzere ulus devlet inşa süreçlerinde karşımıza çıkmaktadır. Avrupa devletlerinin oluşumlarında da “ulustan devlete” olarak tanımlanan ulus devlet inşa süreçleri karşımıza çıkmaktadır⁶²². Orta Asya devletleri ulus devlet inşalarını büyük ölçüde tamamlamış durumdadır. Bu yüzden irredentist hareketlerin görülmesi beklenemez ve sınır sorunları saldırgan, yayılmacı politikalar olmaksızın çözülebilir.

⁶²⁰ Yaşar Sarı ve Çınara Asanbayeva, a.g.e., s. 100.

⁶²¹ Malcolm Anderson, *States and Nationalism in Europe since 1945*, Routledge, London; New York 2000, ss. 81-85.

⁶²² John Hutchinson ve Anthony D. Smith (Ed.), a.g.e., s. 235.

SONUÇ

Orta Asya'nın entegrasyon potansiyeline teoriler üzerinden bir incelemeye gidildiğinde daha öncede belirtildiği üzere gerek devletlerin kendine has yapıları ve kuramların AB bütünleşmesi üzerine oluşturulmuş olması gerekse güncel uluslararası siyasal konjonktür ve küresel politikaların etkisiyle sağlıklı bir sonuç vermeyeceği söylenebilir. Yine de ana teoriler üzerinden yapılacak bir inceleme hangi kuramın uyarlanmasının bölgeye daha uygun olduğu konusunda fikir verecektir.

Öncelikle federalizm tarzı bütünleşme hareketlerinde devletlerin egemenliklerini bir üst kuruma devretmesi söz konusudur. Bu özelliğiyle egemenlikleri konusunda oldukça hassas olan Orta Asya devletleri arasındaki olası bir bütünleşme hareketiyle doğruan çelişmektedir. Bölgede eski Türk tarihinde görülen birlikler de dahi borkız imparatorlukları olarak anılan esnek bir merkezi yönetim yapısı benimsenmiştir. Orta Asya devletlerinin güncel sorunları ile işlevselci kuramın temel önerilerinden olan ortak sorunlara karşı devletlerin ortak hareket ederek iş birliği içinde çözüm bulması örtüşmektedir. Hemen hemen bütün Orta Asya devletleri benzer ekonomik ve güvenlik problemleri ile karşı karşıyadır. Ancak işlevselciliğin temel önerisi yüksek politik alanları değil düşük politika alanlarındaki iş birliklerinin “dallanma” etkisi yaratacağı savunmaktadır. Oysa Orta Asya devletlerinin ortak sorunları daha çok yüksek politika alanlarına girmektedir. Bu durum Mitrany'nin önerisiyle çelişmektedir. Karl Deutsch'un iletişimsel etkileşimcilik kuramı ortak kimlik yaratılarak aidiyetlerin devriyle önce güvenlik toplulukları ardından siyasal bütünleşme oluşturulmasını öngörmektedir. Ancak Orta Asya coğrafyasında Amalgam Güvenlik Topluluğu'ndaki gibi cazibe merkezi yaratacak kapasitede bir devlet yoktur. Bölge dışından kısmen Türkiye bu role bürünebilir. Yine Orta Asya devletleri tek başlarına Çoğulcu Güvenlik Topluluğu oluşturabilecek askeri kapasiteden yoksundur. Yeni işlevselciliğe göre ekonomik entegrasyon ardından siyasal entegrasyonu getirecektir. Burada ekonomik entegrasyonun başarılı bir şekilde gerçekleşmesi şarttır. Ekonomik entegrasyonun birçok şartını tek başına karşılayamayan Orta Asya ülkeleri için yeni işlevselci bir model düşünülemez. Ayrıca yeni işlevselcilik sadece AB entegrasyonunun incelenmesidir. Diğer bölgelerin özellikleri göz ardı edilerek geliştirilmiştir. Liberal hükümetlerarasıcılığın çıkar gruplarına verdiği önem Orta Asya bölgesi için geçerli değildir. Bölge siyasi elitin ülkelerinde mutlak egemenliğe sahip olduğu bir yapıdadır ve

bu özelliğiyle çıkar gruplarının otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerdeki etkisi ve varlığı sınırlıdır.

Neredeyse bütün entegrasyon kuramları Avrupa bütünleşmesini açıklamakta ya da nereye varacağı sorusuna bir cevap aramaktadır. Ayrıca yine neredeyse bütün kuramlar barışın sağlanmasını temel amaç edinmektedir. Orta Asya'nın ihtiyacı olan barışın sağlanması değil ekonomik, askeri ve siyasi kapasitelerinin artırılmasıdır. Yine entegrasyon kuramlarında dış tehditler veya destekler göz ardı edilmiştir. Ancak Orta Asya coğrafyasındaki entegrasyon hareketinde bölgesel ve küresel güçlerin nüfuzu, varlığı ve tavırları oldukça etkili olacaktır. Bu bağlamda bölgeye yönelik politikalar bakımından siyasi ve askeri nüfuzu göz önünde bulundurulduğunda en önemli aktör Rusya'dır.

Rusya bölgedeki entegrasyon hareketlerini sadece kendisinin dahil olduğu durumlarda desteklemektedir. Bu sebeple AB ile Orta Asya entegrasyonu kıyaslamasında en önemli farklardan birisi itici kuvvet olarak büyük bir gücün bulunmayışıdır. Avrupa bütünleşmesi ABD'nin kredi, hibe, doğrudan yatırım ve siyasi destekleriyle ivme kazanıp derinleşmişken Orta Asya için birlik içerisinde veya dışarıysından böyle bir gücün ve destek geldiği söylenemez. Rusya, nüfuz etme politikasını siyasi ve askeri alanlarda kullanmaktadır. Ekonomik kapasitesi Orta Asya devletlerinin tek başlarına AB benzeri bir yapılanmayı oluşturmasını sağlayacak yeterlilikte değildir. Rusya'nın siyasi çıkarları güçlü ve yönlendirilemez bir Orta Asya ile çelişmektedir. Yakın çevresine nüfuz etmek temel dış politika ilkelerden olan Rusya için böyle bir birlik son derece sakıncalıdır. Öte yandan ekonomisi doğrudan enerji ihracatına bağlı olan ve yakın dönemde petrol fiyatlardaki düşüşle beraber ciddi ekonomik sıkıntılar yaşayan Rusya için Çin vazgeçilemez bir pazardır. İki ülkenin ortak girişeceği politikalarla beraber kontrollü Orta Asya entegrasyonunu desteklemeleri beklenebilir. Ancak ABD'nin dünyada yaşanan eksen kaymasıyla beraber küresel güç mücadelesinde Rusya yerine Çin'i rakip olarak görmesi Rusya ile Çin ilişkilerinde gerilemeye sebep olabilir⁶²³. Nitekim yüksek oranlarda enerji ithalatına bağlı ekonomisiyle Çin, enerji fiyatlarındaki artışlarından olumsuz etkilenme potansiyeline sahiptir. Enerji fiyatlarındaki artış Rusya'yı ise olumlu yönde etkilemekte ve yüksek ihracat rakamlarına ulaşmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda hem Pekin'in dizgilenmesi hem de Rusya'nın ekonomik büyümesi için ABD ile Rusya'nın enerji

⁶²³ ABD Başkanı Donald Trump'ın da içinde bulunduğu bir grup, ABD'nin Rusya ile yakın ticari ilişkiler geliştirerek Moskova üzerindeki nüfuzunu arttırması gerektiğini savunmaktadır. Eksen kaymasına ek olarak Trump döneminde Rusya ile yakınlaşan ilişkilerde bu görüş etkili olmaktadır.

politikalarının özdeş çıkarların etkisiyle paralellik göstermesi beklenebilir. Bu iki ülke dünya enerji piyasasında hem yatırımları ve nüfuz alanları hem de üretim kapasiteleri ve kaynakları ile temel aktör rolündedir. Enerji fiyatlarını Vaşington'un siyasi, Moskova'nın ekonomik çıkarlarında uyumlaştırarak yükseltmeleri yakın gelecekte Çin'i sabit fiyatlardan ve kaynak üzerindeki kontrolünden enerji temin edebileceği Orta Asya devletlerine çok daha fazla yakınlaştırabilir.

Çin enerji ve küresel projelerinin güvenliği için istikrarlı bir Orta Asya istemektedir. Orta Asya bütünleşmesinin en önemli destekçisi Doğu Türkistan'dan vazgeçildiği takdirde Çin olacaktır. BKBY projesi kapsamında diğer iki koridorun mevcut güvenlik problemleriyle beraber Orta Asya Çin için hem küresel projelerinin hayata geçirilmesi hem de istikrarlı büyümesinin devamı için güvenli enerji bağlamında vazgeçilmezdir. Barışçıl Kalkınma ilkeleri ışığında hareket eden Pekin tarafından Orta Asya Birliğine, kendi iç işlerine karışmadığı ve enerji akışını sağladığı sürece destek verilebilir. Entegrasyon hareketine ivme kazandıracak seviyedeki ekonomik kapasitesi, istikrarlı ticaret ve enerji yollarının güvenliğinin sağlanmasında Çin tarafından Orta Asya Birliği'ni desteklemek için kullanılabilir. Asya'nın siyasi, ekonomik ve tehdit olmayacak derecede askeri alanlarda güçlenmesi Pekin'in hem ekonomik hem de siyasi çıkarlarıyla örtüşmektedir. Avrupa bütünleşmesine giden yolda ABD'nin üstlenmiş olduğu rolü üstlenebilecek yegane devlet Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Orta Asya devletlerine ek olarak Gürcistan ve Türkiye'nin olası birliğe dahil olması Pekin'i küresel politikalarının uygulanması açısından engelsiz bırakacaktır. Tabi buradaki en büyük engel Batı yanlısı Türkiye ve Gürcistan devletinin politikalarında Çin ile işbirliğini yoğunlaştırmalarıdır.

Türkiye Çin'in Avrupa ile bağlantısının son durağıyken, Gürcistan Rusya etkisindeki Ermenistan ve İran'a alternatif olarak Avrupa'dan Orta Asya'ya açılan tek kapıdır. Türkiye açısından devamlı sorun yaşadığı AB ve ABD'ye bir alternatif olabilecek büyüklükteki Çin ile ticari ilişkilerini ihracat lehine geliştirebilmesi son derece gereklidir. Rusya'nın yakın zaman önce askeri müdahalesine maruz kalan Gürcistan için Çin ile ilişkilerini geliştirmek aynı zamanda ülkedeki istikrarın sağlanması açısından oldukça önemlidir. Nitekim son dönemde yaşanan ABD-Rusya yakınlaşmasından en büyük zararı görebilecek ülkelerin başında toprak bütünlüğünü korumak isteyen Gürcistan gelmektedir. 11 Eylül sonrası dönemde uluslararası hukuku hiçe sayarak hareket eden Rusya için ABD yakınlaşmasının getireceği yeni fırsatların Gürcistan'ın sorunlu bölgelerine müdahalelerde

kullanması beklenebilir. Pekin ile geliştirilecek ilişkiler ekonomik kazanımların yanı sıra olası problemlere Rusya ve Çin düzeyinde bir boyut kazandırarak Gürcistan'ın elini güçlendirecektir.

Rusya'nın yakın çevre politikası kapsamına aldığı bölgelerde hayati çıkarları söz konusu olduğu zaman askeri müdahaleden çekinmediği Ukrayna örneğinde görülmüştür. Ancak bu müdahale gerçekleşirken Ukrayna ile olan soy bağı ve buna bağlı olarak ülkedeki Rus yanlılarının desteği göz ardı edilmemelidir. Rusya Ukrayna'nın AB ile bütünleşmesine karşı uluslararası hukuku her ne kadar yok saymış olsa da benzer müdahalelerin Orta Asya devletlerine gerçekleşmesi durumunda halk desteğinin olmayacağı aşikardır. Halk desteği olmayan askeri müdahale işgalden öteye gitmeyecektir. Ancak Türk devletlerinin uluslararası arenadaki etkisizliği böyle müdahalelerin, defalarca kınanmasına ve BM kararlarına rağmen olabileceğin, Ermenistan'ın Karabağ işgalinde göstermiştir. Orta Asya devletleri askeri anlamda Rusya ile kıyaslanamayacak kadar güçsüzdür. Rusya'nın içinde bulunmadığı herhangi bir savunma paktına taraf değillerdir. Bu sebeple Rusya'nın nüfuzunu büyük ölçüde kırabilecek potansiyele sahip kendisinin olmayacağı Orta Asya Birliği'ne vereceği tepki belirleyici olacaktır.

Orta Asya devletlerinin açık sulara çıkışı olmaması ve hava yolu ulaşım ve taşıma maliyetlerini yüksek yatırımlar gerektirmesi, yatırımlar gerçekleşse bile maliyetinin yüksek olması sebebiyle karayolları ile dünya ekonomilerine entegrasyonundan başka bir çaresi yoktur. Ermenistan ve İran'ın Rus güdümünde olması, Avrupa'ya en yakın rota olarak Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye istikametini bırakmaktadır. Gürcistan devletinin Türkiye ile yakın ilişkileri ve büyük oranda Türkiye'ye bağımlı olan ekonomisi, Batı yanlı politikalarıyla beraber Türkiye'nin de içinde bulunacağı Orta Asya Birliği'nde Müslüman olmayan tek, Türk olmayan iki ülkeden birisi olarak kilit rol oynaması beklenebilir. Bu bağlamda Gürcistan ile ilişkiler Orta Asya devletlerinin hem Karadeniz limanlarından açık denizlere bağlanması hem de Türkiye ile kara bağlantısı kurulabilmesi açısından son derece önemlidir.

Küreselleşmenin etkisiyle kısalan mesafeler ve azalan ulaşım faaliyetleri hem alıcıların satıcılara hem de satıcıların alıcılara daha kolay ulaşabilmesini sağlamaktadır. Büyük ekonomilerin dünyanın her bölgesine üretim avantajlarını fiyat avantajlarına yansıtması şeklinde yayılmasıyla beraber küçük ölçekli ekonomilerin var olmak için büyümek, büyümek için de birleşmeye ihtiyaç duydukları görülmektedir. Yakın

coğrafyanın vermiş olduğu avantajlarla beraber belirli ortak bağlarının bulunduğu ülkeler ile bütünleşme eğilimine giren ülkelerin oluşturduğu örgütlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Orta Asya devletleri de geçmiş dönemlerde hem coğrafi yakınlık hem de benzerlik özelliklerini kullanarak çeşitli bütünleşme faaliyetlerine girişmiş ancak istenilen noktaya iç ve dış etkenlerin yüzünden bir türlü gelinebilmiştir.

Orta Asya'nın yükselmesi, sahip olduğu doğal kaynaklar ve Çin, Rusya ve Hindistan gibi üç önemli güç tarafından çevrildiği için kaçınılmazdır. Ancak bu yükselişin katı bir federal yapılanma şeklinde olması beklenemez. Bölge devletleri merkezi bir yönetime SSCB döneminin bırakmış olduğu kötü miraslar ve egemenlik konusundaki hassas duruşları sebebiyle karşı duracaktır. AB benzeri ilerici konfederal bir yapılanma ile iş birliği içerisinde çalışarak gerçekleştirilebilir⁶²⁴.

Entegrasyonlar sadece ekonomik açıdan değil aynı zamanda güvenlik ve güç açısından da devletlerin başvurduğu politikalardandır. Güvenlik açısından inceleyecek olursak uyuşturucu ve terörizmin dünyadaki merkezlerinden Afganistan'ın, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile sınır komşuluğu bulunmaktadır. Afganistan'ın sınır komşusu üç Orta Asya devleti ile bölgedeki diğer devletler arasındaki geçirgen sınırlar sebebiyle uyuşturucu ticareti ve terörizm uluslararası bir boyut kazanarak devletleri ortak mücadeleye sevk etmektedir. Afganistan kaynaklı sorunlar sadece ortak politikalarla çözülebilecek düzeyde olduğu için devletler güvenlik bağlamında iş birliği yapmaya mecburdur. Yine Fergana Vadisi kaynaklı köktenci hareketler de Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ı doğrudan ilgilendirirken sınırların geçirgenliği bölgenin diğer iki devleti Türkmenistan ve Kazakistan'ın da soruna dahil olmasına sebep olmaktadır. Tüm bu sebeplerle beraber Orta Asya devletleri güvenlik alanında iş birliği yapmak zorundadır.

Orta Asya devletleri tek başlarına ele alındığı zaman dünya siyasetinde etkili olabilecek askeri ve ekonomik kapasiteye sahip değildir bu sebeple siyasi etkileri kısıtlıdır. Önemli su yollarına veya hali hazırda işleyen kara bağlantılarına sahip olmamaları mevcut jeopolitik önemlerini azaltırken başta Çin olmak üzere geliştirilen küresel projelerin kilit noktasında yer almaları ve zengin doğal kaynakları ise yakın gelecekte jeostratejik ve jeoekonomik önemlerinin artacağını göstermektedir. Bu bağlamda Orta Asya devletlerinin bir blok halinde hareket etmesi siyasi etki alanlarını genişleterek dünya siyasetindeki özgül

⁶²⁴ Christopher I. Beckwith, İpek Yolu İmparatorlukları: Bronz Çağı'ndan Günümüze Orta Asya Tarihi, (Çev. Kürşat Yıldırım), ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2011, s. 259.

ağırlıklarını artırabilecek kapasitededir. Bölgenin değerlendirilecek olması şüphesiz bölge üzerine olan ilgiyi artıracak ve küresel güç mücadelesinin en önemli ayaklarından bir tanesine dönüştürecektir. Günümüzde ABD ve Çin rekabetinin ticaret savaşları olarak tanımlandığını ve Çin'in istikrarlı büyümesinin enerji güvenliği ile doğrudan alakalı olduğu düşünülürse ABD'nin nüfuz edemediği takdirde bölgenin istikrarsızlığına yönelik politikalar izleme ihtimali oldukça yüksektir. Bu sebeple Orta Asya devletleri bir an önce güçlenerek dışarıdan gelebilecek her türlü müdahaleye karşı blok halinde hareket etmeli ve politikalarını bölge çıkarlarına yönelik uyumlaştırmalıdır.

Bölge ülkelerinin bazılarının bağımsızlıklarının ilk yıllarında etnik temelli blok halinde hareketlere karşı tavır aldığı gözlemlenmektedir. Ancak bu durum rasyonel politikaların bir sonucudur ve ulusal bütünleşmesini pekiştiren ülkelerde her geçen gün "Orta Asyalılık" bilincinin yerleştiği görülmektedir. SSCB'nin dağılmasının hemen ardından Kazakistan'ın ilk yıllarda din, dil veya etnik temelli yaklaşımlara karşı çıkmasının ana nedeni ülkedeki yoğun Rus nüfusunun varlığıdır. Nitekim başkent değişikliği bunun en açık örneklerindedir. Günümüzde Kazak nüfusunun sayıya sahip olduğu üstünlükle beraber Kazakistan'ın Türkiye ve Orta Asya devletleriyle ilişkilerinde etnik benzerliği ön plana çıkardığı gözükmemektedir.

2016 yılında Özbekistan devlet başkanı olarak seçilen Şevket Mirziyoyev'in Orta Asya'yı dış politika önceliklerinden birisi olarak ilan edip Orta Asya devletleri arasındaki iş birliği çağrılarına hız vermesiyle bölgede entegrasyona yönelik faaliyetlerde artış görülmektedir. 2017 ve 2018 yıllarında Astana'da yapılan zirve toplantılarında Nazarbayev'inde vurguladığı yatırım, transit geçiş, ticaret, enerji, ulaştırma, su ve enerji gibi konularda bölge ülkelerin anlayış ve iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde çözüm bulması gerektiğinin üzerinde durulmaktadır. Son yıllarda beş Orta Asya ülkesinin de kalkınma ve güvenlik gibi konularda iş birliğini öne çıkartan açıklamalarıyla sorunların çözümünde ortak hareket edileceği söylemlerine yansımaktadır⁶²⁵. Ancak Orta Asya bölgesi devletlerinin tek başına girişeceği entegrasyon hareketlerinin başarılı olabilmesi için hem ekonomik hem de politik anlamda desteklenmeye ihtiyacı vardır.

Son yıllarda uluslararası ilişkilere damga vuran entegrasyon hareketleri dünyanın hemen hemen bütün coğrafyalarında olduğu gibi Orta Asya'da da etkisini göstermektedir.

⁶²⁵ ANKASAM, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, <https://ankasam.org/orta-asyada-yeni-bir-donem-basladi/> (Erişim Tarihi: 09.06.2019).

Bölge devletlerinin ekonomik ve siyasi yapıları, altyapı yetersizliği, egemenlikleri konusunda hassas olmaları, rekabet edici ekonomiler olmaları, bölgeye yönelik küresel ve bölgesel güçleri politikaları, güvenlik topluluğu oluşturacak askeri güce sahip olmamaları, tek başlarına doğal kaynakları çıkarıp işleyecek teknolojiden yoksun olmaları, enerji nakil hatlarını inşa edecek ekonomik güçlerin olmaması, ithalat konusunda Rusya ve Çin'e bağımlılıkları gibi faktörlerin etkisiyle bağımsızlıklarından itibaren giriştikleri entegrasyon hareketlerinin başarılı olmadığı ve yakın gelecekte de Pekin tarafından desteklenmediği sürece başarılı olmalarının beklenemeyeceği görülmektedir. Ancak Pekin tarafından desteklenecek bir entegrasyon hareketinde Çin kültürünün baskın kültür olduğu ve asimile edici özelliği göz önünde bulundurulmalıdır. Sınırların kalktığı bir Orta Asya coğrafyası dünyanın en yüksek nüfusuna sahip Çin'in vereceği göçlerle tehdit altına girebilir. Yine ekonomik anlamda Çin'in dahil olduğu durumlarda oluşabilecek asimetrik ekonomik, askeri ve siyasi ilişkiler bölge devletlerini tehdit edici düzeye erişebilir. Bu yüzden Orta Asya entegrasyonu Çin olmadan gerçekleşemeyeceği gibi Çin'in de dahil olduğu biçimde gerçekleşirse bölgenin geleceği için büyük riskler teşkil edebilir. Bölge devletleri özdeş çıkarları uyarınca ekonomik ve siyasi anlamda göreceği desteğe karşı kültürel anlamda mümkün olduğunca korumacı bir politika izlemelidir.

Son olarak dünyanın nerdeyse bütün milletlerinin sahip olduğu bütünleşme arzusu Türk milletinde de görülmektedir. Ancak bu konuyu halen 18. ve 19. Yüzyıldan kalma duygusal yaklaşımlarla ele almak yerine ekonomik ve siyasal gerçekler göz önünde bulundurularak yeni bir yaklaşım geliştirilmelidir. Dünyanın gerçekleri, uluslararası hukukun artan önemi, devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık gibi etkenler Alman ve İtalyan Birliklerinin oluşum şekillerini veya Yunan bütünleşmesi benzeri hareketleri günümüzde imkansız kılmakla beraber entegrasyonların gerçekleşmesi ve derinleşebilmesi için gerekli olan duygusal motivasyon kaynakları açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda, etnik bağların sonradan kazanılamayan önemli bir motivasyon kaynağı olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak Türkiye jeopolitiğini Orta Asya özelinde yeniden ele alan bir yaklaşım benimsenmesi dünyada yaşanan eksen kaymasının avantajlarından Türk dünyası adına maksimum faydanın sağlanmasına olanak tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdykadyrova, Ediliia (2016). The Impact of the Big Powers to the İntegration Processes in Central Asia, İnternational Conference on Eurasian Economies, Kaposvar-Macaristan, 29-31 Ağustos 2016, 206-212.
- Agayeva, Aygöl (2017). Orta Asya'da Su Sorunu: Havzalar ve Barajlar. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 35-62.
- Ağır, Osman; Ağır, Ömer (2017). Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 103-128.
- Akçalı, Pınar (2012). Orta Asya'da Etnik Sorunlar: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe), Ankara: USAK Yayınları.
- Akçura, Yusuf (1990). *Türkçülük*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Akening, Hamza (2016). Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Doğal Kaynaklarının Kullanımı Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme, 7. Uluslararası Türk Asya Kongresi, İstanbul-Türkiye, 21-22 Nisan 2016.
- Akgöl Açıkmeşe, Sinem (2004). Uluslararası Entegrasyon Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 1-32.
- Aktürk, Uğur (2010). Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 20-39.
- Alioğlu İbrahimov, Elçin (2016). Türk Dünyasında Ortak Konuşma Dili Oluşturulmasında Alfabe ve İmla Sorunları. *Gazi Türkiyat*, 1(18), 213-220.

- Alkan, Haluk (2012). Siyasal İstikrarsızlık Ayırımında Kırgızistan'da Anayasal Değişim. *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe), Ankara: USAK Yayınları.
- Alperen, Ümit (2018). Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası. *Bilge Strateji Dergisi*, 10(19), 17-38.
- Altundağ, Zehra (2016). Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü. *T.C Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdları*, 1(49) 99-124.
- Amanov, Şatlık (2007). *ABD'nin Orta Asya Politikaları*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Anderson, Malcolm (2000). *States and Nationalism in Europe since 1945*. London; New York:Routledge. ss. 81-85.
- Andican, Ahat (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Arda, Erhan (2008). *Ekonomi El Sözlüğü*. İstanbul: Beta Yayım Dağıtım.
- Arı, Tayyar (2011). Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği. Bursa: MKMYayıncılık.
- Armaoğlu, Fahri (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1915*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Attias, Jean Christophe; Benbassa, Esther (2002). *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail*. (Çev. Nihal Önal), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Avcı, Erkan (2018). Donald Trump Dönemi ABD'nin Orta Asya Politikaları. *BİLGESAM Analiz*, 1385
- Avşar, Zakir; Solak, Ferruh (1998). *Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri*. Ankara: Vadi Yayınları.

- Aydın, Aydın (2016). Orta Asya'daki Güvenlik Sorunlarının Çözümünde Şanghay İşbirliği Örgütünün Etkinliği. *International Periodical for Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Dergisi*, 11(1), 145-160.
- Bacon, Elizabeth (Tarih Yok). Esir Orta Asya. (Çev. Tansu Say), İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Bal, İdris (1999). Türk Cumhuriyetlerinde İslam Kimliği'nin Dünyü, Bugünü ve Türkiye ile İlişkilere Etkisi. *Bilgi Dergisi*, 1(8), 65-75.
- Bal, Sibel Gülse; Karkacier, Osman; Yayar, Rüştü (2009). Türkiye- Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerine Genel Bir Bakış. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-23.
- Balassa, Bela (1961). *The Theory of Economic Integration*. London: George Allen & Unwin LTD.
- Banfield, Susan (1986). *Charlemagne*. New York: Chelsea House.
- Beckwith, I. Christopher (2011). *İpek Yolu İmparatorlukları: Bronz Çağı'ndan Günümüze Orta Asya Tarihi*. (Çev. Kürşat Yıldırım), Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Bedirhan, Yaşar (2011). Değişen Orta Asya ve Kafkaslarda Radikal Unsurların Yükselişi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 439-456.
- Bennigsen, Alexandre; Chantal Quelquejay, (1981). *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*. (Çev. Nezih Uzel), İstanbul: Hür Yayın.
- Birsel, Haktan (2005). *Gizli Çember ve Özbekistan*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Birsel, Haktan (2006). *Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Bozkurt, Veysel (2001). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. Bursa: Vipaf Yayın.

Brzezinski, Zbigniew (2005). *Büyük Satranç Tahtası*. (Çev. Yelda Türedi), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Budak, Türkan (2013). Orta Asya’da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5(9), 125-142.

Büyüktanır, Derya (2015). Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14(2), 1-24.

Byrd, William; Raiser, Martin (2006). Economic Cooperation in the Wider Central Asia Region, *The World Bank Working Paper*, 75, 3.

Canbolat, İbrahim (1994). *Uluslarüstü Siyasal Sistem Avrupa Topluluğu Avrupa Birliği Örneği*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Canbolat, İbrahim (2002). *Avrupa Birliği: Uluslarüstü Bir Sistemin Tarihsel, Teorik, Kurumsal ve Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.

Canbolat, İbrahim (2011). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. Bursa: Alfa Akademi.

Ceyhan, Ayşe (1991). *Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Çağlar, Aytaç (2018). Kazakistan’da Devlet, Dini Yaşam ve Sivil Toplum. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 71-85.

Çakır, Armağan Emre (2001). *Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kuramları*. İstanbul: Beta Basım.

Çakmak Aynagöz, Özge (2017). Orta Asya: Bölgesel Entegrasyon Girişimleri ve Öneriler. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 116-134.

Çakmak, Haydar (Ed.). *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler* (2014). Doğu Kitabevi, İstanbul: Doğu Kitaabevi.

Çelikkpala, Mithat (2006). Sovyetlerden Günümüze Orta Asya Kafkasya’da Vahabilik ve Siyasal İslam. *Geçmişten Günümüze Orta Asya ve Kafkasya*, (Der. Yeldağ Demirağ, Cem Karadeli), Ankara: Palme Yayıncılık.

Çınar, Yusuf (2018). Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 325-350.

Dağ, Ahmet Emin (2004). *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.

Dağdemir, Elif Uçkan (2016). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi: Geleneksel Yaklaşımdan Yeni Yaklaşımlara*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Davletov, Timur (2006). Orta Asya’da Dini Ekstremizm Yaygınlaşabilir Mi ?. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 4, 177-183.

Davutoğlu, Ahmet (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.

Dedeoğlu, Beril (1996). *Adım Adım Avrupa Birliği*. İstanbul: Çınar Yayınları.

Devlet, Nadir (1998). *İsmail Bey Gaspıralı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Dilek, Kaan (2011). *İran’ın Orta Asya Politikaları Raporu*. Ankara: SFN Yayıncılık.

- Dinan, Desmond (2008). *Avrupa Birliği Tarihi*. (Çev. Hale Akay), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Djalili, Mohammad Reza; Kellner, Thierry (2009). *Yeni Orta Asya Jeopolitiği: SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına*. (Çev. Reşat Uzmen), İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Dugin, Aleksandr (2010). *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*. (Çev. Vügar İmanov), İstanbul: Küre Yayınları.
- Dougherty, James; Pfaltzgraff, Robert L. (1971). *Contending Theories of International Relations*. U.S.A: J. B. LIPPINCOTT Company.
- Duman, Oğuz Şaban (1999). *Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiyev*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Dura, Cihan; Atik, Hayriye (2000). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Dura, Cihan; Atik, Hayriye (2003). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Duran, Hasan; Purevsuren, Nyambayar (2016). *Güvenlik Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı, 281-294.
- Durdular, Arzu (2016). Çin'in Kuşak Yol Projesi ve Türkiye Çin İlişkilerine Etkisi. *T.C Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdleri*, 1(49), 77-97.
- Efegil, Ertan (2006). Orta Asya'da Otoriter/Anayasal-Patronaj Rejimler ve Bush Yönetiminin Orta Asya Devletleri ile İlişkileri. *Geçmişten Günümüze Orta Asya ve Kafkasya*, (Der. Yelda Demirağ, Cem Karadeli), Ankara: Palme Yayıncılık.

- Ekinci, Seray (2011). Amerika Birleşik Devletleri Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyaseti 1990-2010. (Ed.: Necati İyikan). *Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Efegil, Ertan (2009). Orta Asya'da Güç Mücadelesine Genel Bakış. *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, (Der. Mehmet Seyfettin Erol), Ankara: Barış Platin Kitabevi.
- Emsen, Ömer Selçuk; Özdemir, Dilek; Ersungur, Mustafa (2011). *Ekonomik Sistemler ve Geçiş Ekonomileri: Orta Asya ve Kafkasya Ekonomilerine Bir Bakış*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdal, Hamit (2012). *Uluslararası İlişkiler Kavram ve Olaylar Sözlüğü*. Ankara: Barış Kitabevi.
- Erdoğan, Bilgin (1999). ABD'nin Orta Asya Stratejisi. (Ed.: Mim Kemal Öke). *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım.
- Ergin, Feridun (2008). *Uluslararası Politika Stratejileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Erhan, Çağrı (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 275-288.
- Erol, Mehmet Seyfettin (1999). *Hayalden Gerçeğe Türk Birleşik Devletleri*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Erol, Mehmet Seyfettin (2009). Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası. *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, (Der. Mehmet Seyfettin Erol), Ankara: Barış Platin Kitabevi.

- Erol, Mehmet Seyfettin; Şahin, Mehmet (2013). Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetleri'nin Entegrasyon Süreci 1991-2011. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 10(37), 111-136.
- Ertürk, Emin (1993). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Etzioni, Amitai (1962). A Paradigm of the Study of Political Unification. *World Politics*, 15(1), 44-77.
- Evans, Graham; Newnham, Jeffrey (2001). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. (Çev. Ahsen Utku), İstanbul: Bilimevi Basın Yayın.
- Fırat, Melek (2016). 1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye Yunanistanla İlişkiler. *Türk Dış Politikası 1919-1980*, (Ed. Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gehler, Michael (2005). Avrupa. (Çev. Özgür Pozan), İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Golovko, Anna (2013). Avrasya Ülkelerinin Dünya Ticaret Sistemine Entegrasyonu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 167-192.
- Gönlübol, Mehmet (1975). *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Grafe, Clamens; Raiser, Martin; Sakatsume, Toshiaki (2008). Beyond Borders Reconsidering Regional Trade in Central Asia. *Journal of Comparative Economics*, 36(3), 453-466.
- Gray, Colin S.; Sloan, Geoffrey (2003). *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*. (Çev. Tuğrul Karabacak), Ankara: ASAM Yayınları.
- Güler, Müjdat (2007). *Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Günel, Kamil (2002). *Coğrafyanın Siyasal Gücü*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Güngör, Ebubekir (2011). *Türkistan'da Fikir Akımları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Gürses, Hasan Basri (1998). *Sosyalist Turan ve Doğu Birliği*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Haas, Ernst (1968). *The Uniting of Europe: political, social and economic forces (1950-1957)*. California: Stanford University Press.

Hançerlioğlu, Orhan (1972). *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hasanov, Ali (2012). *Jeopolitik*. (Çev. Azad Ağaoğlu ve Fuad Sammedov), İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Hazit, Baymira (2006). *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Heidegger, Martin (1997). *Özdeşlik ve Ayrım*. (Çev. Necati Aca), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Heywood, Andrew (2011). *Küresel Siyaset*. (Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), Ankara: Adres Yayınları.

Hobsbawm, Eric (1995). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçekçilik*. (Çev. Osman Akınay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hopkins, Raymond; Mansbach, Richard (1973). *Structure and Process in International Politics*. New York: Harper and Row Publishers.

Huntington, Samuel; Dominguez, Jorge (1975). *Siyasal Gelişme*. (Çev. Ergun Özbudun), Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

- İlhan, Suat (1989). *Jeopolitik Duyarlılık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İlhan, Suat (1999). *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İncekara, Ahmet; Savrul, Mesut (2015). *Küreselleşme Ekonomik Entegrasyon ve Türkiye*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- İsmail, Sebahattin (2000). *Kıbrısta Yunan Sorunu 1821-2000*. Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.
- İsmayıl, Elnur (2016). Rusya'nın Avrasya Birliği Politikası. *T.C Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdleri*, 1(49), 125-151.
- İnalcık, Halil (2008). *Makaleler II*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İyikan, Necati (2001). Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın Yeri. (Ed.: İyikan Necati), *Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- İyikan, Necati (2013). Almanca Kaynaklara Göre Aral Gölü Sorununda Rusya Faktörü. *Akademik Bakış Dergisi*, 6(12), 223-241.
- John Hutchinson; Anthony D. Smith (Ed.). *Nationalism* (1994). New York: Oxford University Press.
- Kalkan, Adnan (2007). *Avrupa Birliği mi Türk Birliği mi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kamalov, İlyas (2001). *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Karabulut, Bilal (2005). *Strateji Jeostrateji Jeopolitik*. Ankara: Barış Platin Kitabevi.

- Karaca, Kutay (2012). Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri 1990-2010. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 9(33), 93-118.
- Karaca, Kutay (2013). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Orta Asya. *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe, Güner Özkan), Ankara: USAK Yayınları.
- Karakaş, Yusuf (2002). *Avrupa Birliği'nde Siyasal Entegrasyon*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kardaş, Tuncay; Erdağı, Ramazan (2012). Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 167-194.
- Karpat, Kemal H. (2003). Türkiye ve Orta Asya. (Çev. Hakan Gür), Ankara: İmge Kitabevi.
- Ketz, B. Louise (2002). *Encyclopedia of American Foreign Policy*. New York: Charles Scribner's Sons, 85.
- Kılıç, Altemur (2010). *Türkiye ve Dünya*. Ankara: Akasya Kitap.
- Kılıç, Hulusi; Toprak, Elif (Ed). *Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset* (2012). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Kırımlı, Hakan (2001). *İsmail Bey Gaspıralı*. Ankara: Kırım Derneği Yayınları.
- Kireççi, Mehmet Akif (2011). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Komroff, Manuel (1964). *Charlemagne*. New York: Julien Messner Inc.

- Köksal, Pınar (2018). Tacikistan. (Ed. Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz). *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ankara: Salmat Basım Yayıncılık, 349-350.
- Kurun, İsmail (2017). Arab Nationalism from a Historical Perspective: A Gradual Demise?. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 11-24.
- Küçük, Mustafa (2009). Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşü Anlamak. *Ege Akademik Bakış*, 9(2), 771-795.
- McCormick, John (2005). *Understanding The European Union*. New York: Palgrave Macmillan.
- Meftun, Metin (2004). *Politik ve Bölgesel Güç Hazar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mitrany, David (1943). *A Working Peace System*. London: Oxford University Press
- Molle, Willem (1990). *The Economics of European Integration: Theory, Practice, Policy*. U.S.A. : Dartmouth Publishing Company.
- Musaoğlu, Nezi (2009). Orta Asya Cumhuriyetlerinde Dil, Ulusal Kimlik ve Demokrasi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 261-273.
- Nikitin, Pyotr (1968). Ekonomi Politik. (Çev. Hamdi Konur), Ankara: Sol Yayınları.
- Ogg, David (1921). *Sully's Grand Design Of Henry IV from the Memoirs of Maximilien de Béthune, duc de Sully*, London: Sweet and Maxwell Limited.
- Okur, Mehmet Akif (2011). *Yeni Çağın Eşiğinden Avrasya'nın Kalbine Bakmak*. Ankara: SFN Yayıncılık.

- Okur, Mehmet Akif (2012). Amerikan Dış Politikası ve Orta Asya: Dünya Düzeni Değişirken İlişkilerin Geleceği Üzerine Düşünceler. (Ed. M. Savaş Kafkasyalı). *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi.
- Okur, Mehmet Akif (2017). Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 4(8), 45-54.
- Öğütçü, Can; Öğütçü, Mehmet (2017). Energy and Geopolitical Linkages with Central Asia and Russia: Implications for Businesses and Governments. *OCP Policy Center*, Eylül, 10.
- Özdağ, H. Hande Orhon (Ed.). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü* (2010). İstanbul: Der Yayınları.
- Özel, Merve Suna (2014). Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 99-122.
- Özkırımlı, Umut (2010). *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel Bir Müdahale*. (Çev. Yetkin Başkavak), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, Mustafa (1999). Orta Asya Cumhuriyetlerinin Ekonomik Durumlarına Bakış. (Ed. Mim Kemal Öke). *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım.
- Palabıyık, Mustafa Serdar (Ed.). *Batı'da Jeopolitik Düşünce* (2009). Ankara: Orion Kitabevi.
- Plano, Jack ve Olton, Roy (1988). *The International Relations Dictionary*. England: Clio Press.
- Pollack, Mark (2001). International Relations Theory and European Integration. *Journal of Common Market Studies*, 39(2), 221-244.

Purtaş, Fırat (2008). Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri. *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe Ankara: USAK Yayınları.

Rasamond, Ben (2000). *Theories of European Integration*. New York: St. Martin's Press.

Rolbiecki, John Joseph (1921). *The Political Philosophy of Dante Alighieri*. Washington: Salve Regina Press Catholic University of America.

Sakıncı, Süreyya (2005). *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar*. Manisa: Emek Matbaacılık ve Yayıncılık.

Salıxık, Sebahattin (1968). *Türk Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik Eterya*. İstanbul: Kitap Yayıncılık.

Saray, Mehmet (1993). *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e*. İstanbul: Nesil Matbaacılık.

Sarı, Yaşar; Asanbayeva, Çınara (2012). 1990 ve 2010 Yıllarında Güney Kırgızistan'daki Etnik Çatışmalar: Nedenler, Benzerlik ve Farklılıklar. (Der. Mustafa Turgut Demirtepe), *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum*, Ankara: USAK Yayınları.

Sarıahmetoğlu, Nesrin (2014). Hazar'ın Stratejik Önemi ve Bölgesel Güvenlik Tehditleri. (Ed.: Okan Yeşilot), *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Sevim, Cenk (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Journal of Yaşar University*, 7(26), 4378-4391.

Sevim Varol, Tuğçe (2014). Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 11(41), 887-108.

- Seyidoğlu, Halil (2007). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, Halil; Gönültaş, Suna (2014). Modern İpek Yolu Projesi ve Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler. *T.C Türk İşbirliği ve Koordinasyonu Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdları*, 45(1), 201-2016.
- Somuncuoğlu, Anar (2011). Rusya'nın Orta Asya Politikasının Ekonomik Boyutu. *21. Yüzyıl Dergisi*, Ocak 25, 77-83.
- Sönmezoğlu, Faruk (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Şahbaz Kılınç, Nazan; Kılınç, Efe Can (2014). Geçiş Ülkelerinde Ekonomik Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *T.C Türk İşbirliği ve Koordinasyonu Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdları*, 2(46), 59-81.
- Şahin, Erdal (2013). Türk Dünyasında Yazı Birliği: Latin Alfabesi Temelinde Yeni Türk Alfabeleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 1(53), 449-457.
- Şamlı, Emre (2018). Sovyet Sonrası Dönemde Orta Asya Su Yönetim Sorunları. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 2(2), s. 179-193.
- Şeker, Sevim (2001). Rusya Federasyonu Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyaseti. (Ed. Necati İyikan). *Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Tacibayev, Raşid (2012). Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi. (Ed. M. Savaş Kafkasyalı). *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi.

- Taşağıl, Ahmet (2007). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Politikaları, Orta Asya’da Değişen Dengeler ve Türkiye*. Ankara: SAREM Yayınları.
- Taylor, Alan R. (2001). *İsrail’in Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasi Analizi*. (Çev. Mesut Karaşahan), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Telatar, Gökhan (2013). Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD’nin Orta Asya Politikası. *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe, Güner Özkan), Ankara: USAK Yayınları.
- Tezkan, Yılmaz; Taşar, Murat (2002). *Dünden Bugüne Jeopolitik*. Ankara: Ülke Kitapları.
- Toktogulov, Beishenbek; Karamatov, Ozodbek (2018). Kırgızistan. (Ed. Ayşe Çolpan Yıldız, Murat Yılmaz). *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ankara: Salmat Basım Yayıncılık, 198-199.
- Toprak, Elif (2007). Neo Fonksiyonalizmden Yapısalcılığa, Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye-Avrupa Birliği Uyumu. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 69-89.
- Tüfekçi, Özgür (2016). Bölgesel İşbirliklerinin Türk Rus İlişkilerine Etkisi: Traceca ve Avrasya Ekonomik Birliği Örnekleri. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), 159-172.
- Uçarol, Rıfat (1985). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Ulaş, Bülent (2011). *Jeopolitik: Türkiye’nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Uludağ, Mehmet Bülent (2012). *Dünya Siyasi Tarihi*. İstanbul: Kriter Yayınevi.

- Ülger, İrfan Kaya (2002). *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Uslu, Kamil; Sözen, İlyas; Öngel, Volkan (2011). Aral Gölü Havzasındaki Su Kaynaklarının Orta Asya Ülkelerinin Sürdürülebilir Büyümlerine Etkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 141-162.
- Viotti, Paul R.; Kauppi, Mark (1993). *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Yapıcı, Merve İrem (2007). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 130-157.
- Yardımcı, Pınar (2014). *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yegenov, Shatlyk (2018). Orta Asya'da Artan Silahlanma Yarışı ve Sebepleri. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 86-94.
- Yıldız, Dursun (2012). *Orta Asya'daki Saatli Bomba Su Sorunu*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Yılmaz, Ayhan Nuri (2012). Türkiye, Avrasya ve Orta Asya Halklarının Kimlik ve Entegrasyon Algılarına Dair Anket Çalışması. *T.C Türk İşbirliği ve Koordinasyonu Ajansı Başkanlığı: Avrasya Etüdlere*, 2(42), 111-156.
- Yılmaz, Salih (2015). Yeni Avrasyacılık ve Rusya. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(34), 111-120.
- Yılmaz, Serdar (2017). Asya'da Bir Ekonomik Gelişim Modeli: Avrasya Ekonomik Birliği. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 63-74.
- Yiğit, Mehmet (2003). *Ekonomik Entegrasyon*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Yüce, Çağrı Kürşat (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerine Mücadele*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.

Zagolov, N.A. (1976). *Ekonomi Politiğin Temelleri*. (Çev. Bilge Dicleli), İstanbul: May Yayınları.

İnternet Kaynakları

AA. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/-kusak-ve-yol-projesi-cin-in-yeni-vizyonu-ve-turkiye/960778>, (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

AA. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/rusya-nin-orta-asya-turk-cumhuriyetleri-uzerindeki-ekonomik-etkisi/1286359>, (Erişim Tarihi: 02.06.2019).

ALADI. Asociacion Latinoamericana de integracion, <http://www.aladi.org/sitioAladi/index.html>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).

Al Jazeera Türk. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/abd-rusya-petrol-savasi>, (Erişim Tarihi: 07.05.2019).

ANKASAM. Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, <https://ankasam.org/cin-dis-politikasinda-kazakistan/>, (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

ANKASAM. Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, <https://ankasam.org/cinin-enerjiguvenliginde-turkmenistanin-yeri/>, (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

ANKASAM. Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Derneği, <https://ankasam.org/bir-kusak-bir-yol-girisimi-cercevesinde-turkiye-cin-iliskileri/>, (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

ANKASAM. Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, <https://ankasam.org/rusya-abd-gerginligi-ve-orta-asyaya-yansimasi/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2019).

APEC. Asia-Pacific Economic Cooperation, <https://www.apec.org/>, (Erişim Tarihi: 03.02.2019).

ASEAN. Association of Southeast Asian Nations, <https://asean.org/>, (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

Asian Security Blog. <https://asiansecurityblog.wordpress.com/>, (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

BBC. British Broadcasting Corporation, <https://www.bbc.com/news/world-43512098>, (Erişim Tarihi: 14.05.2019).

BBC. British Broadcasting Corporation, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-34779250>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

AVİM. Avrasya İncelemeleri Merkezi, <https://avim.org.tr/tr/Bulten/SANGHAY-ISBIRLIGI-ORGUTU-SANGHAY-BESLISI-NEDIR>, (Erişim Tarihi: 22.05.2019).

BİLGESAM. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.bilgesam.org/incele/99/-rusya%E2%80%99nin-avrasya-birligi-projesi-ve-turkiye/#.XOq97fkzbiU>, (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

BİLGESAM. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150407131203.pdf> (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

CEMAC. Communauté Economique et monétaire de L'Afrique Centrale, <http://www.cemac.int/>, (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

COMESA. Common Market for Eastern and Southern Africa, <https://www.comesa.int/>, (Erişim Tarihi: 05.02.2019).

EAC. East African Community, <https://www.eac.int/>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

EAEU. Eurasian Economic Union, <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-history>, (Erişim Tarihi: 23.05.2019).

EAEU. Eurasian Economic Union, <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about>, (23.05.2019).

ECOWAS. Economic Community of West African States, <http://www.ecowas.int/member-states/>, (Erişim Tarihi: 03.02.2019).

EFTA. European Free Trade Association, <https://www.efta.int/>, (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Arab-integration#ref1180937> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

Encyclopedia. <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/political-science-and-government/international-organizations/pan-americanism> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

Enerji Atlası. <https://www.enerjiatlasi.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>, (Erişim Tarihi: 07.05.2019).

FocusEconomics. <https://www.focus-economics.com/> (Erişim Tarihi: 22.04.2019).

FP. Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>, (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

GOLDHUB. World Gold Council, <https://www.gold.org/goldhub/data/historical-mine-production>, (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

HT. Haber Türk, <https://www.haberturk.com/yazarlar/cuneyt-basaran/2165260-kusak-ve-yol-projesinde-son-durum>, (28.05.2019).

IDW. International Democracy Watch,
<http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/economic-community-of-central-african-states->, (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

IMF. International Monetary Fund, <http://data.imf.org/?sk=9D6028D4-F14A-464C-A2F2-59B2CD424B85&sId=1514498277103>, (01.06.2019).

İNSAMER. İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, https://insamer.com/tr/turkmenistanin-dogalgaz-cikmazi_1088.html, (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

İNSAMER. İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, https://insamer.com/tr/orta-asya-raporu-donusum-surecinde-turk-cumhuriyetleri_1743.html, (Erişim Tarihi: 14.06.2019).

İNSAMER. İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, https://insamer.com/tr/orta-asya-raporu-donusum-surecinde-turk-cumhuriyetleri_1743.html, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

KAFKASSAM. Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi,
<https://kafkassam.com/nursultan-nazarbayev-turk-dunyasini-silkeledi.html>,
 (03.06.2019).

Karlspreis. <https://www.karlspreis.de/en/the-charlemagne-prize/founders> (Erişim Tarihi: 01.01.2019).

Kültür Varlıkları ve Turizm Genel Müdürlüğü. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-46251/catalhoyuk-neolitik-kenti-konya.html>, (Erişim Tarihi: 06.01.2019).

Macrotrends. <https://www.macrotrends.net/>, (Erişim Tarihi: 22.04.2019).

NYTimes. The New York Times, <https://www.nytimes.com/2019/05/12/us/politics/trump-us-china-economy.html>, (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

President of Russia. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/45790>, (Erişim Tarihi: 23.05.2019).

SADC. Southern African Development Community, <https://www.sadc.int/>, (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

Salini İmpregilo. <https://www.salini-impregilo.com/en/projects/in-progress/rogundam.html>, (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

SCO. The Shanghai Cooperation Organisation, <http://eng.sectsco.org/>, (Erişim Tarihi: 03.02.2019).

SCO. The Shanghai Cooperation Organisation, http://eng.sectsco.org/about_sco/, (Erişim Tarihi: 21.05.2019).

SPUTNİK. <https://sputniknews.com/politics/201502091017989809/>, (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

SPUTNİK. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201811271036350888-avrasya-ekonomik-birligi-ulkeleri-arasnda-ulusal-paralarin-payi-artti/>, (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

TASAM. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/25702/cin_-_orta_asya_ticari_iliskileri_ve_entegrasyon_cabalari, (Erişim Tarihi: 09.05.2019).

TASAM. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/424/avrasya_ekonomik_toplulugu_rusyanin_orta_asyadaki_ekonomik_a_yagi_mi_, (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

TASAM. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/145/sanghay_beslisinden_sanghay_isbirligi_orgut, (Erişim Tarihi: 22.05.2019).

TASAM. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/T%C3%BCrk_D%C3%BCnyas%C4%B1_ve_Orta_Asyas_T%C3%BCrk__pdf_cf9d2efe-ac4f-4f95-bc50-2c37e6046bfa.pdf, (31.05.2019).

TASAM. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/T%C3%BCrk_D%C3%BCnyas%C4%B1_ve_Orta_Asyas_T%C3%BCrk__pdf_cf9d2efe-ac4f-4f95-bc50-2c37e6046bfa.pdf, (31.05.2019).

TASAM, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/25702/cin_-_orta_asya_ticari_iliskileri_ve_entegrasyon_cabaları (Erişim Tarihi: 30.05.2019).

TBMM. Türkiye Büyük Millet Meclisi, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss378.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

TBMM. Türkiye Büyük Millet Meclisi, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss380.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

TBMM. Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Bülteni, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2012_0000_0175_0000/0010.pdf, (Erişim Tarihi: 31.05.2019).

T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 21.05.2019).

T.C. Dışışleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/arap-ligi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

T.C. Dışışleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/magrip-arap-birligi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

T.C. Dışışleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 21.05.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/dogu-asya/cin-halk-cumhuriyeti/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

TDK. Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GT.S.5c0670fbed9883.97802463, (Erişim Tarihi: 04.12.2018).

The Conversation. <http://theconversation.com/central-asia-is-the-new-economic-battleground-for-the-us-china-and-russia-98263>, (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

The One Brief. <https://theonebrief.com/>, (Erişim Tarihi: 27.05.2019).

The Silver İnstitute. <https://www.silverinstitute.org/WSS2017.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

The World Bank. <https://data.worldbank.org/?locations=TJ-KG-UZ-KZ-TM>, (Erişim Tarihi: 22. 04. 2019).

The World Bank. https://data.worldbank.org/?name_desc=false, (Erişim Tarihi: 23. 04. 2019).

TİKA. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, <https://www.tika.gov.tr/tr>, (Erişim Tarihi: 12.06.2019).

- TRT. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
<https://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistandaki-abd-askeri-hava-ussu-kapandi-135685.html>, (Erişim Tarihi: 17. 04. 2019).
- TUİC AKADEMİ. Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Derneği,
<https://www.tuicakademi.org/butunlesme-entegrasyon/>, (Erişim Tarihi: 31.01.2019).
- TÜİK. Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046,
 (Erişim Tarihi: 09.06.2019).
- TÜRKSOY. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı, <https://www.turksoy.org/turksoy/about>,
 (Erişim Tarihi: 13.06.2019).
- UEMOA. West African Economic and Monetary Union, <http://www.uemoa.int/en>, (Erişim Tarihi: 03.02.2019).
- UPA. Uluslararası Politika Akademisi, <http://politikaakademisi.org/2017/10/02/cin-halk-cumhuriyetinin-enerji-politikasinda-rusya-ve-orta-asyanin-rolu/> (Erişim Tarihi: 09.05.2019).
- USTR. Office of the United States Trade Representative, <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/north-american-free-trade-agreement-nafta>,
 (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- UTİKAD. Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği,
<https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/14489/bir-kusak-bir-yol-one-belt-one-road-projesinde-turkiye%E2%80%99nin-onemi> ,(Erişim Tarihi: 26.05.2019).
21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/asya-pasifik-arastirmalari-merkezi/yukselen-super-guc-cinin-enerji-ihtiyaci-ve-cinli-petrol-firmalarinin-yurtdisi-yatirimlari>, (Erişim Tarihi: 10.05.2019).

QHA. Kırım Haber Ajansı, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/ozbekistan-kirgizistan-in-baraj-projesine-ortak-olmak-istiyor/162212/>, (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

Diğer Kaynaklar

BP (2018). *Statistical Review of World Energy 2018*. British Petroleum.

Institute of Energy Strategy (2010). *Energy Strategy of Russia For the Period up to 2030*. Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı.

MTA (2017). *Dünyada ve Türkiye’de Uranyum ve Toryum*. Ankara: Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü.

T.C Kalkınma Bakanlığı (2011). *Türkiye’nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi*. Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı.

UNDP (2018). *Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update*. United Nations Development Programme.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Arda, Arman Gökhan

Uyruğu : Türk

Doğum Tarihi ve Yeri : 13.12.1991 Kırklareli

Faks : -

E-mail : armnarda@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	-
Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2017
Lise	E.C.A. Elginkan Anadolu Lisesi	2010

Yabancı Dil

İngilizce